

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Шиделко Анна Володимирівна

УДК 316.624.3 – 005.25 (477+438)

**СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА СТАТЕВОЇ ДЕМОРАЛІЗАЦІЇ
НЕПОВНОЛІТНІХ ДІВЧАТ В УКРАЇНІ ТА В ПОЛЬЩІ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук**

**Науковий керівник
Курляк Ірина Євгенівна
доктор педагогічних наук,
професор**

Запоріжжя – 2012

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	3
Вступ	4
Розділ 1. Статева деморалізація як суспільна проблема	13
1.1. Поняття та прояви статевої деморалізації	18
1.2. Причини статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.....	24
1.3. Наслідки статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.....	50
Висновки до розділу 1.....	63
Розділ 2. Теоретико-методологічні засади соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат	65
2.1. Поняття та типологія соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.....	65
2.2. Рівні соціальної профілактики аморальної статевої поведінки.....	85
2.3. Стратегії профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.....	98
2.4. Роль профілактичних програм у реалізації завдань статевого виховання..	114
Висновки до розділу 2.....	126
Розділ 3. Соціальні практики і перспективи розвитку профілактичної роботи в молодіжному середовищі дівчат: Україна та Польща	128
3.1. Форми і засоби запобігання статевої деморалізації серед неповнолітніх дівчат у діяльності українських організацій.....	128
3.2. Соціально-профілактична діяльність державних, громадських і релігійних організацій щодо запобігання статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Польщі	141
3.3. Впровадження польського досвіду щодо профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в сучасних українських умовах.....	156
Висновки до розділу 3.....	164
Загальні висновки.....	166
Список використаних джерел.....	172
Додатки.....	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГО – громадські організації;

ДЦССМ – державний центр соціальних служб для молоді;

ЖСБ – жінки секс-бізнесу;

з/о – загальноосвітній;

ЗМІ – засоби масової інформації;

ПСШ – інфекції, що передаються статевим шляхом;

КСЕД – комерційна сексуальна експлуатація дітей;

Лат. – латинський;

НУО – неурядові організації;

ПТНЗ – професійно-технічні навчальні заклади;

Франц. – французький.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Статева деморалізація підлітків є одним із проявів соціальної девіації й дезадаптації, що виникає як наслідок соціально-економічних і культурно-освітніх передумов, так і під впливом психофізіологічних і біологічних чинників (передусім, акселерації), й пов'язана з надмірно раннім і глибоким зацікавленням проблемами міжстатевих стосунків, порнографією та комерційним сексом. Вагомими чинниками, що зумовлюють виникнення такого явища, є дисфункційність частини сучасних сімей, лібералізація поглядів на суспільну мораль і дошлюбні стосунки, широкий доступ до мережі Інтернет, перегляд молоддю кінофільмів і телепередач невідповідної спрямованості, неоднозначність підходів до проблеми формування статевої культури молоді тощо. Закономірними наслідками цього стали такі негативні тенденції, як ранній початок статевого життя школярів, проміскуїтет у середовищі молоді, зростання кількості випадків раннього материнства та штучного переривання підліткової вагітності, поширення венеричних захворювань, “помолодшання” проституції тощо. За таких умов актуальною проблемою сьогодення постає статеве виховання, сексуальна просвіта та соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.

Актуальність обраної теми обумовлена проблемною ситуацією, що склалася у суспільстві й полягає у суперечності між проявами сексуальної поведінки певної частини молоді й усталеними моральними нормами і приписами, що регулюють міжстатеві стосунки. Її загострення пояснюється, зокрема, тим, що впродовж багатьох десятиліть тема секс-бізнесу в країні “розвинутого соціалізму” замовчувалася, оскільки, згідно з офіційною ідеологією, такі ганебні явища, як, наприклад, наркоманія і проституція “не були характерними” для радянського суспільства. Зі здобуттям Україною

незалежності змінилося ставлення до об'єктивного дослідження наявних соціальних проблем, зокрема й у сфері статевої деморалізації молоді.

Разом із тим, вітчизняна соціологія моралі на сьогоднішній день ще не має чіткої наукової концепції щодо соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх, особливо – дівчат, що, насамперед, із ряду причин складають потенціальну групу ризику. Тому означене питання потребує ґрунтовного вивчення, яке б урахувало як національну специфіку, так і позитивний зарубіжний досвід, зокрема, Республіки Польщі, який, з огляду на високий рівень розвитку соціальної, психолого-педагогічної теорії та практики в цій країні, історичну спільність багатьох проблем, становить для нас значний науковий і практичний інтерес.

Проблеми соціології й психології статевого розвитку та виховання підростаючого покоління досліджені у працях ряду вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Базове значення при вивченні проблеми соціальної профілактики статевої деморалізації мають класичні дослідження: про соціальну детермінацію свідомості та поведінки особистості – Е. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсонса, П. Бурдьє, Е. Гіденса; психічних аспектів розвитку особистості – П. Піаже, Л. Виготського; теорії психосексуальності особистості – З. Фрейда. Праці присвячені висвітленню: соціологічних і соціально-психологічних проблем виховання, моральності (Л. Аза, І. Бех, Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремінь, І. Мартинюк, Н. Ничкало, Ю. Романенко, М. Фіцула, В. Ядов, Ю. Яременко, М. Ярмаченко та ін.); ціннісно-нормативного регулювання сучасного українського суспільства (Р. Ануфрієва, Є. Головаха, О. Злобіна, С. Макеєв, Н. Паніна, А. Ручка, Н. Соболева, Д. Ядранський та ін.); психосексуального розвитку особистості (М. Боришевський, В. Васютинський, І. Кон, І. Лановенко, О. Сечейко та ін.); профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі (О. Баришполец, А. Капська, О. Караман, Б. Лазаренко, К. Левченко, Н. Максимова, В. Оржеховська, О. Сердюк, І. Трубавіна та ін.); явища проституції як форми девіантної поведінки неповнолітніх (М. Галагузова, Я. Гілінський, Т. Гурлева, А. Кнапик,

Ж. Мочидловська, А. Станская та ін.); суспільно-історичних передумов розповсюдження явища проституції (І. Блох, Е. Дюпуї, П. Дюфур, В. Кравець, О. Фрейденберг); соціології секс-бізнесу в Україні та за кордоном (А. Алексєєва, О. Балакірева, Т. Бондар, Ю. Галустян, Т. Говорун, Б. Вортник, І. Курляк, О. Петрушак, І. Цушко та ін.). Ґрунтовним науковим джерелом є монографії та публікації польських дослідників, присвячені проблемам морально-статевого виховання та соціальної профілактики статевої деморалізації, зокрема, таких авторів, як: М. Козакєвіч, Я. Кужемпа, А. Малец, Ж. Мочидловська, Д. Пташек, Т. Римаж, М. Сошинська, А. Сташевська.

Утім, вивчення стану наукових досліджень дає підстави констатувати, що не вирішеними залишається низка аспектів соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат. Зокрема, у соціологічній літературі є обмаль даних стосовно поширеності, причин і статистики даного явища. Дефіцит відповідних напрацювань та емпіричних даних спричинює відсутність науково обґрунтованих рекомендацій для проведення відповідної соціальної роботи. Тож існуючі прогалини в соціологічному дослідженні соціальної профілактики девіацій у сфері статевої поведінки неповнолітніх дівчат дозволяють констатувати наявність **наукової проблеми**, вирішення якої вбачається у виявленні й якісному порівняльно-соціологічному аналізі інституційної детермінованості соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат України та Польщі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету з теми: “Соціальні дисфункції в сучасному українському суспільстві” (номер державної реєстрації 0110U003967), яку виконує кафедра соціології та соціальної роботи “Класичного приватного університету” (м. Запоріжжя). Роль здобувача полягала в розробці підрозділу “Пошук та обґрунтування шляхів соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат” (Довідка Класичного приватного університету № 1984/1 від 21. 09. 2011 р.).

Мета та завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних основ і розробленні стратегій соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, із використанням досвіду Польщі.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати соціокультурні чинники детермінації й розповсюдження явища статевої деморалізації у підлітковому середовищі;
- визначити сутність, проаналізувати й узагальнити причини, прояви та наслідки явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат;
- здійснити теоретичну інтерпретацію поняття соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат;
- виявити соціальні проблеми, які є характерними для сучасного процесу забезпечення інституційної профілактики девіантної поведінки дівчат-підлітків;
- обґрунтувати теоретичні та методичні основи процесу соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат;
- охарактеризувати діяльність і проаналізувати форми взаємодії різних суспільних інститутів (права, освіти, влади, сім'ї) й організацій (державних, громадських, релігійних) у процесі здійснення інституційної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх дівчат у статевої сфері;
- провести порівняльний аналіз та узагальнити досвід соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні та в Польщі;
- обґрунтувати доцільність використання кращих зарубіжних надбань теорії та практики соціальної профілактики статевої деморалізації у вітчизняній превентивній роботі з неповнолітніми дівчатами.

Об'єкт дослідження: статева деморалізація неповнолітніх дівчат як соціальне явище.

Предмет дослідження: соціальна профілактика явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні та в Польщі.

Методологія та методи дослідження. Враховуючи складну природу явища статевої деморалізації теоретико-методологічним фундаментом роботи обрано інтердисциплінарний підхід, що дозволяє використовувати різні наукові парадигми при вивченні сутності досліджуваного явища і засад його соціальної профілактики. У роботі використані також інституційний (при дослідженні ролі соціальних структур та інституцій в організації соціальної профілактики статевої деморалізації), соціально-девіантний (при з'ясуванні проявів відхилень від норм, характерних для даних культурно-історичних умов), діяльнісний (при визнанні соціальних практик основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості); національно-зорієнтований (який покладено в основу концепції статевої соціалізації підростаючого покоління, що ґрунтується на національних традиціях, звичаях, морально-естетичних цінностях) та інші підходи.

Вирішення поставлених дослідницьких завдань полягало у застосуванні такого комплексу методів: порівняльного аналізу (щодо теоретичних джерел і положень, напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників задля виявлення спільного й відмінного в організації статевого виховання підростаючого покоління України та Польщі), а також для з'ясування сутності явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат і системи практик соціальної профілактики її виникнення із використанням порівняння, систематизації й класифікації проблем і підходів; порівняльно-історичного (для висвітлення аспектів становлення та розвитку проституції як одного із найбільш небезпечних проявів і наслідків статевої деморалізації у різних країнах світу задля розуміння національних особливостей виникнення та поширення, динаміки формування правової регуляції цього явища); узагальнення і систематизації (соціологічної, педагогічної, психологічної, історичної, юридичної літератури з предмету дослідження, що дозволили уточнити сутність поняття “статева деморалізація” щодо означеної категорії осіб, виявити її причини, особливості прояву, наслідки та принципи організації соціально-профілактичної діяльності); синтезу (для прогнозування напрямів вдосконалення соціально-профілактичної роботи в

Україні); аналізу документів закладів освіти, які стосуються статевого виховання, сексуальної просвіти та превентивної діяльності з неповнолітніми дівчатами.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні ефективних способів і форм соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат на основі порівняльного аналізу системи профілактичної діяльності у сфері статевого виховання неповнолітніх в Україні та Польщі.

Основні результати, що мають елементи новизни, полягають у такому:

уперше:

- у вітчизняній соціологічній науці проведено порівняльний аналіз та узагальнення досвіду соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні та Польщі, у результаті якого визначено, що у Польщі попри низку власних невирішених проблем боротьби з нелегальним секс-бізнесом, інституційовано систему соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, утворено мережу державних, громадських і релігійних організацій, які надають широкий спектр різнопланових послуг у плані соціальної профілактики статевої деморалізації, чим сприяють запобіганню ранній вагітності молодих дівчат та їхній абортівній поведінці, втягуванню молодих жінок у секс-індустрію тощо;

удосконалено:

- понятійний апарат соціології девіантної поведінки, де впроваджено і визначено поняття статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, інтерпретовано автором як процес і результат деградації особистості, який стосується водночас кількох сфер: духовно-моральних і культурних цінностей, світогляду, емоційно-вольової сфери і поведінки та проявляється в різних (як докриміногенних, так і криміногенних) зразках девіантної соціальної поведінки із набуттям відповідного соціального статусу;

- логіко-функціональні схеми (програми) організації заходів профілактики статевої деморалізації вибраної категорії осіб, що передбачають 1) збереження та зміцнення сексуального і репродуктивного здоров'я юнки;

2) підготовку до виконання сімейних (подружніх і батьківських) ролей;
 3) соціальну профілактику і корекцію ризикованої сексуальної поведінки молоді; 4) захист дівчат-підлітків від будь-яких можливих проявів сексуального насильства й окреслено його типи: за цільовою групою, за видами профілактики, за змістом діяльності, за рівнями, за стратегіями вирішення превентивних завдань;

набули подальшого розвитку:

- соціологічна концептуалізація соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, систематизація та конкретизація рівнів і стратегій превентивних практик у вирішенні цієї соціальної проблеми;

- теоретико-методичні засади соціально-профілактичної діяльності статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні шляхом розробки рекомендацій щодо впровадження кращих надбань теорії та практики польського досвіду соціальної профілактики статевої деморалізації в українських умовах;

уточнено:

- характер проявів і причин статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, у результаті чого здійснена така їх систематизація: до проявів віднесено ранній початок статевого життя (10–14 рр.); проміскуїтет; спонсорінг; захоплення порнографічною продукцією, участь у її виготовленні та розповсюдженні; проституція у різних формах; до причин – соціально-економічне становище; криміналізація суспільства; низька ефективність дії законодавчих актів щодо зазначеної проблеми; слабкий імміграційний контроль; фемінізація та криміналізація трудової міграції; гендерна дискримінація; наслідки нелегального працевлаштування жінок-мігрантів за кордоном; попит на так звані “послуги приватного характеру”;

- особливості системи статевого виховання, сексуальної просвіти та соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат у Республіці Польща; які полягають у скоординованій на державному рівні

співпраці державних, громадських (волонтерських) і клерикальних інституцій (Костелу) з помітною активністю саме останніх;

доведено, що:

- статева деморалізація неповнолітніх дівчат набула масштабу соціальної проблеми в Україні;

- основні проблеми суспільних інститутів при здійсненні соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, пов'язані з відсутністю взаємодії, узгодженості й координації зусиль державних, громадських і релігійних організацій, а також з обмеженим фінансуванням відповідних програм;

- різні інституційні агенти (державні, громадські, релігійні організації) та ресурси основних соціальних інститутів впливають на процеси соціальної профілактики девіантної поведінки дівчат-підлітків; розкрито функціонально-ресурсний потенціал соціальних інститутів й організацій у вирішенні завдання профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат у сучасному українському суспільстві і шляхи його реалізації.

Практичне значення результатів дослідження дозволило сформулювати практичні рекомендації для підвищення ефективної діяльності суб'єктів соціальної роботи у цій сфері. Здобувачем розроблено і впроваджено: навчально-методичний посібник для викладачів ПТНЗ “Етика і психологія сімейного життя” [Шиделко А. В. Етика і психологія сімейного життя : навчально-методичний посібник (для ПТНЗ) / А. В. Шиделко. — Львів : НМЦ ПТО у Львівській області, 2009. — 132 с.], (Довідка Головного управління освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації навчально-методичного центру ПТО у Львівській області № 11/1-48 від 26. 04. 2010 р.).

Подані в роботі матеріали, сформульовані положення й висновки були використані при проведенні семінарських занять, “круглих столів” (Довідка Львівського професійного ліцею харчових технологій № 42 від 01. 02. 2006 р.; Довідка Львівського професійного ліцею побутового обслуговування № 08 від 11. 02. 2008 р.). Результати дисертаційного дослідження знайшли застосування

в навчальному процесі Класичного приватного університету, зокрема, при викладанні курсів: “Соціалізація особистості”; “Соціальна робота з різними групами клієнтів”; “Інноваційні методики у соціальній роботі” (Довідка № 1984/2 від 21. 09. 2011 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є одноосібно виконаною науковою працею. Висновки та результати, зокрема, ті, що розкривають наукову новизну, отримані та сформульовані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом їх оприлюднення на: міжнародних конференціях: “Від конфлікту до порозуміння: теорія і практика громадянського суспільства” (м. Львів, 2007 р.); “Допомога дитині та родині в критичній ситуації: досягнення, проблеми, перспективи” (Польща, м. Стальова Воля, 2008 р.); “Наукове літо – 2011” (м. Київ, 2011 р.); V Міжнародній науковій конференції: “Соціокультурна та політична інтеграція: локальний, регіональний і глобальний виміри” (м. Одеса, 2011 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції: “Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах” (м. Вінниця, 2009 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено у тринадцятьох наукових працях, із яких 4 у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові зі соціології; 4 – апробаційного характеру; 5 праць, які додатково відображають наукові результати дисертації.

РОЗДІЛ 1

СТАТЕВА ДЕМОРАЛІЗАЦІЯ ЯК СОЦІОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сучасному етапі розвитку суспільства статева деморалізація підлітків, особливо неповнолітніх дівчат, є однією з актуальних проблем соціалізації. В останні десятиріччя спостерігається тенденція до раннього початку статевих стосунків, спричинена багатьма взаємопов'язаними чинниками, в тому числі акселерацією підлітків. Однак провідну роль у цьому процесі все ж відіграють зміни у соціальних механізмах і структурах.

У другій половині ХХ ст. у багатьох країнах відбулася так звана сексуальна революція, в результаті якої суспільство зіткнулося зі зростанням характерних для ідеології багатьох молодіжних субкультур явищ, як-от: ранній початок статевого життя; часта зміна статевих партнерів; поширеність абортів або випадків народження позашлюбних дітей; розповсюдження ІПСШ; злочини на сексуальному ґрунті тощо.

Ці й інші негативні події зумовлені, головним чином, не стільки акселерацією, прогалинами в діяльності системи охорони здоров'я, екологічними негараздами, скільки тим, що різко погіршився вплив на підростаюче покоління ряду найважливіших суспільних інститутів, таких, як сім'я, ЗМІ, сучасна культура. Ситуація також зумовлена неефективною діяльністю державних та недержавних організацій, до суспільних функцій яких входять питання сексуальної просвіти молодих людей та формування сексуальної культури підростаючого покоління.

Зокрема, можна зауважити, що за умов стрімкої урбанізації, лібералізації статевої моралі, послаблення виховної функції сім'ї й освітніх установ, а головне за фактичної відсутності цілеспрямованого впливу з боку соціуму, освітньо-виховних програм із питань статі та сексуальної поведінки, статево-рольова соціалізація дітей і підлітків перетворилася на стихійний і некерований процес. Виховання статевої культури переважно проводиться

формально й епізодично без урахування негативних тенденцій, що спостерігаються в молодіжному середовищі.

Соціологічні дослідження свідчать про тісний взаємозв'язок між низьким рівнем загальної культури, зокрема, освіти сучасних підлітків і явищами статевої деморалізації, асоціальної поведінки, злочинності тощо. Паралельно із процесом деморалізації відбувається процес маргіналізації, який, зокрема, полягає, з одного боку, в ізоляції підлітків від впливу соціально значущих осіб і суспільних груп (що є носіями просоціальних, гуманних і духовно-моральних цінностей, ідей і моделей поведінки), а з іншого боку – зближення цих неповнолітніх із особами та групами, що мають асоціальні й антисуспільні ідеали, цілі та норми поведінки.

Можна очікувати, що з кожним роком дослідницький і загальнолюдський інтерес до проблеми соціальних відхилень (девіацій поведінки особистості) буде посилюватися, бо чим складніша суспільна система, тим вона більш диференційована, а тому й зв'язки між її частинами різноманітні. Їхні функції – результат синтезу багатьох впливів, різних за своїм змістом та інтенсивністю. Таким чином, сучасна профілактична робота має бути заснована на комплексному, інтердисциплінарному підході до дослідження, застосування якого реально дасть об'єктивні результати лише при достатньо високому розвитку теоретичного знання [70, с. 219].

Оскільки проблема статевої деморалізації неповнолітніх дівчат має комплексний та інтердисциплінарний характер, то при її вивченні доцільно врахувати результати не лише соціологічних, а й біологічних, медичних, правових, культурологічних і психолого-педагогічних досліджень.

В усіх зазначених наукових дисциплінах існує певна традиція вивчення даної проблеми. Інтенсивне зацікавлення ними з'явилося на початку XIX ст. Перші масові анкетні опитування з питань сексуальної тематики здійснив німецький лікар-психіатр, сексолог і вчений М. Хіршфельд (1868-1935 рр.). Ще у 1903 р. він розіслав анонімний запитальник щодо статевого життя молоді.

Незважаючи на недосконалість методики вченого, його дані й сьогодні використовуються для статистики та порівняння [140].

Згодом (1907 р.) німецький терапевт і сексолог І. Блох у книзі “Сексуальне життя нашого часу в його відношеннях до сучасної культури” проголосив створення нової “науки про стать”, підкресливши, що вона покликана синтезувати дані всіх наук про людину, включаючи загальну біологію, антропологію, етнологію, філософію, психологію, медицину й історію, літературу та культуру [66, с. 7].

Берлінський невропатолог А. Молль (1862-1939 рр.) – один із родоначальників вивчення дитячої сексуальності – в книзі “Половая жизнь ребенка”, описуючи статеве життя дитини, розглядав питання шкільної та сімейної сексуальної освіти; статеві девіації; висвітлював соціальні проблеми щодо сексуальної освіти дітей [91].

З. Фройд розвинув теорію психосексуального розвитку індивіда, згідно з якою у формуванні характеру і його патології головна роль відводиться переживанням раннього дитинства. В основі неврозів учений вбачав наявність сексуальних проблем. Підсумком його наукових пошуків послужила теорія психосексуального розвитку суспільства й індивіда. До основних праць присвячених сексуальній тематиці належать: “Три нариси з теорії сексуальності”, “Табу незайманості”, “Нариси з психології сексуальності” та ін. [138; 139].

Російський дослідник Н. Румянцев ще у 1913 р. відносив питання статевого виховання до числа назрілих і складних проблем морального виховання з огляду на факти сексуальної деморалізації молоді, яка досягла помітних масштабів. Медична статистика цього періоду засвідчила, що 67% молодих людей починали статеве життя до 16 р., деякі з них – навіть із 14 р. при цьому 41% користувалися послугами проституток, у зв’язку з чим зростала кількість молодих людей, хворих на різні венеричні хвороби: серед 500 обстежених пацієнтів, заражених сифілісом, значну частку склали студенти (25,6%) й учні середніх навчальних закладів (13,6%). Таким чином, на долю

молоді, яка навчалася, припадала близько 40% всіх заражених (39,2%) [121, с. 3-5]. Тобто статистика майже столітньої давності свідчить про те, що в підготовці молоді до майбутнього статевого життя вже тоді існувало чимало проблем, які потребували вирішення з боку суспільства.

Згодом П. Блонський, підкреслюючи значущість соціальних чинників статевого виховання, вважав, що воно не повинно обмежуватися лише гігієнічним змістом, чи акцентувати увагу лише на фізіологічній стороні статевого життя. Передусім, статеве виховання передбачає виховання почуття відповідальності одне перед одним [9, с. 202-276].

За радянських часів, на жаль, здійснювалося обмаль досліджень у галузі соціології сім'ї, гендерних і сексуальних стосунків; у працях С. Голода, зокрема, досліджувалася роль таких моральних і соціально-психологічних цінностей сім'ї, як інтимність і автономність, а також уявлення про “нормальність” і “збоченість” у сексуальній поведінці людей в різних етнокультурах [25]. У низці праць увага акцентувалася на значення сім'ї у процесі статевого виховання молоді [26; 27].

І. Кон одним із перших в СРСР, а згодом у Росії звернув увагу на небезпеку сексуального насильства, ініціював створення телефонної служби довіри. Починаючи з 1966 р., І. Кон переконливо доводив необхідність введення сексуальної освіти підлітків, а також опублікував декілька популярних книг і навчальних посібників із сексології [60; 61; 64].

У сучасній Росії проблеми сексуального змісту досліджують, зокрема, такі вчені: Я. Гілінський (“Отклонения” в сфере сексуального поведения) [19], В. Нагаєв (Психология сексуальной безнравственности) [94], А. Станская (Проституция несовершеннолетних – социальная и правовая проблема общества) [129].

Питаннями статевого виховання на сучасному етапі в Україні займаються М. Боришевський (Психологічні питання статевого виховання учнів) [11], О. Балакірева, Т. Бондар, Ю. Галустьян (Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу) [122], В. Васютинський (Хлопці і дівчата:

статеворольове виховання у родині) [14], Т. Говорун (Соціалізація статі та сексуальності) [23], Т. Гурлева (Дівчина-підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності) [29], І. Даценко (Підготовка школярів до сімейного життя) [30], С. Діденко (Психологія сексуальності і сексуальних стосунків) [42], С. Кириленко (Деякі аспекти статевого виховання дітей) [56], І. Ковальчук (Формування готовності майбутніх педагогів до стеворольової соціалізації учнів) [59], В. Кравець (Основні підходи до сексуальної соціалізації учнівської молоді в країнах західної та східної Європи) [71], І. Лановенко (Особливості психосексуального розвитку та їхня роль у попередженні девіантної поведінки) [79], Н. Максимчук (Психологія сексуального розвитку) [84], О. Сечейко (Психологічні детермінанти сексуальної поведінки підлітків) [124], О. Швед (Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики) [144] та ін.

У Польщі дослідженню проблем статевого виховання та сексуальної просвіти приділяється неабияка увага, про що свідчить вихід у світ ряду монографічних досліджень та статей, серед яких слід згадати, зокрема, такі: А. Дразьковска (Шведська модель сексуального виховання – нарис проблематики) [158], М. Зеліньска (Сексуальне виховання в контексті змін у сексуальній поведінці польської молоді) [183], К. Імелінські (Манівці сексу) [161], А. Кнапик (Явище проституції неповнолітніх дівчат як показник безпорадності сучасного виховання) [164], М. Козакевич (Дискусії щодо проблеми статевого виховання) [165], Я. Куземпа (Проституція неповнолітніх у світі) [167], Ж. Мочидловська (Проституція неповнолітніх дівчат) [169], А. Новак (Проституція як явище патологічне – проблеми, дефініції, категорії, передумови проституції) [170], Д. Пташек (Проституція) [174], Т. Римаж (Емоційно-суспільна ситуація неповнолітніх матерів, виховуючих позашлюбних дітей) [177], М. Сошинська (Ла Страда – значить вулиця) [178], А. Сташевска (Ла Страда) [179], Л. Хендлер (Компетенції вчителя предмету “Знання та сексуальне життя людини”) [160]. Зазначимо, зокрема, що поляки більш глибоко досліджують стеву деморалізацію, розглядаючи й чоловічу

проституцію. Така проблема в нашій країні ще не досліджується, хоча є актуальною.

З низки наведених наукових праць можна скласти уявлення про те, що проблемам психосексуального розвитку особистості, чинникам розвитку особистості, збоченням у сексуальній сфері приділена належна увага дослідників. Проте як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі значно менше представлені питання, які безпосередньо стосуються предмета нашого дослідження, тому проблема статевої деморалізації неповнолітніх дівчат потребує ґрунтовної уваги та подальшого всебічного дослідження.

1.1. Поняття та прояви статевої деморалізації

Ключовим поняттям нашого дослідження є деморалізація, одним із різновидів якої є деморалізація статева. З метою всебічного розгляду сутності означеного поняття розглянемо його дефініції в суміжних галузях знань, які послуговуються цим поняттям (соціологія, психологія, етика, педагогіка культурологія, філологія, теологія, право тощо).

У сучасному словнику іншомовних слів (2006 р.) пояснюється етимологічне походження слова *“Деморалізація”* – (від лат. *“de...”* – віддалення, припинення та *“moralis”* – моральний, франц. – *demoralisation*) і окреслюється його значення так: 1) зневіра, занепад моралі, дисципліни; 2) занепад звичаїв, моральна деградація [38, с. 209].

Великий тлумачний словник української мови (2007 р.) подає таке визначення деморалізації: *“Деморалізація – це занепад моральності, моральна розбещеність; спад духовних сил, настрою, дисципліни; втрата здатності до дії”* [36, с. 283].

У подібний спосіб цей термін тлумачиться в словнику з психології (2005 р.). “Деморалізація – занепад дисципліни, духу; моральний розпад, занепад моралі” [39, с. 88].

У сучасному словнику із суспільних наук (2006 р.) це ж поняття пояснюється аналогічно до вищенаведених визначень: “1) моральний розклад, розбещеність; 2) занепад настрою, дисципліни” [37, с. 91].

У мережі Інтернет (Електронна економічна енциклопедія бібліотеки Воєводіна) знаходимо визначення, яке з одного боку частково повторює зміст вже згаданих тлумачень, а з другого боку дещо його розширює, а саме за рахунок аксіологічного аспекту явища, що є, на наш погляд, дуже влучним і цінним доповненням (втрата культурних і духовних (нематеріальних) цінностей) [35].

Близькозначним поняттям до деморалізації є аморалізм. “Аморалізм – (грец. “а” – запереч. частка і лат. “moralis” – моральний) моральний принцип, який обґрунтовує нігілістичне ставлення до суспільства і, насамперед, до загальнолюдських норм моралі та проголошує аморальність законним способом поведінки особистості” [4, с. 19-20].

Стосовно аморальної поведінки російська соціологічна енциклопедія наводить таку дефініцію: “Аморальна поведінка – це тип поведінки, який суперечить прийнятим у даному суспільстві моральним нормам (пияцтво, здирництво тощо)” [100, с. 383].

Для окреслення явища аморальної чи неморальної поведінки як порушення діючих у суспільстві норм і приписів, у наукових дослідженнях широко використовуються також такі поняття, як делінквентна та девіантна поведінка. При цьому перша означає поведінку, яка суперечить нормам діючого законодавства. Натомість, девіантна поведінка має більш широкий контекст відхилення не лише від юридичних, але й моральних, культурних, релігійних, звичаєвих та інших норм функціонування особистості в даному суспільстві.

Девіантною є поведінка, що відхиляється від розповсюджених легітимізованих, усталених і загальноприйнятних норм, що сформувалися у

певних соціумах у певний період їхнього існування. Така поведінка характеризується відхиленнями, пов'язаними з порушенням соціальних норм і правил, які притаманні мікросоціальним відносинам і суспільним інститутам (сім'я, школа) і малим статевовіковим соціальним групам [33, с. 216].

Під девіантною поведінкою в соціології розуміють дії та вчинки людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам чи визнаним шаблонам і стандартам поведінки. Таким чином, сутність девіантної поведінки полягає в не дотримуванні вимог соціальної норми, у виборі іншого, ніж вона прописує, варіанту поведінки в тій чи іншій ситуації, що призводить до порушення ступеня взаємодії особистості й суспільства, групи й суспільства. В основі відхилень часто-густо лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їхнього задоволення, помилки у вихованні, життєві негаразди, прорахунки тощо [32].

Таким чином, аналіз наявних дефініцій поняття деморалізації вказує на три основні аспекти прояву цього явища: 1) руйнування та втрата особистістю духовних, моральних і культурних цінностей, відхід у життєвих практиках від норм, які панують у даному суспільстві, у деструктивному чи ауто деструктивному напрямі; 2) моральний занепад особистості, її розбещеність у поглядах і поведінці, не дотримання норм і приписів, що логічно впливає із руйнування системи моральних цінностей і веде до соціальної дезадаптації; 3) втрата настрою, здатності до дій, праці, соціальної активності, що тісно пов'язане з маргіналізацією, духовною і моральною деградацією особистості та відображає негативні зміни в її психологічній структурі та соціальному статусі.

При цьому слід зауважити, що з погляду теорії соціології виховання поняття “деморалізація”, “аморалізм”, “аморальна поведінка” акцентують увагу на порушенні широкого спектру законів, норм, правил і традицій, які є загальноприйнятими або принаймні офіційно встановленими й інституціоналізованими і внаслідок дії механізмів соціального контролю і відповідних санкцій обов'язковими для виконання членами даного суспільства. І навпаки, функціонування людини згідно з цими вимогами, правилами,

нормами і законами схвально сприймається соціальним середовищем, вважається прийнятним, правильним у моральному аспекті. Нехтування ж цими нормами викликає суспільний осуд, негативне ставлення, стигматизацію більшості людей по відношенню до тих, які дозволили собі ці норми порушити. Виконання норми вимагає знання її сутності з боку суб'єкту, розуміння інтерналізації та реалізації в житті.

У сучасній науковій літературі зазначається, що трактування будь-якої норми вимагає уваги та відповідальності особистості, оскільки саме на основі її правильного розуміння встановлюються критерії відхилень від норми з усіма наслідками для людини, соціальної групи та цілого суспільства. Визначаючи норму, слід враховувати складність, багатогранність, суперечливість поведінки людини в соціумі [81, с. 5], а також культурний контекст. З огляду на складність і неоднозначність окреслення поняття норми, так як бувають різні види норм (соціальна, статистична, клінічна, медична, психологічна, вікова, етична, релігійна, культурна, правова, біологічна тощо), поняття норми є відносним і тому воно повинно розглядатися як критерій для оцінювання поведінки, має бути тісно пов'язане з соціокультурним контекстом даного суспільства, а нерідко і з історичним періодом розуміння певного явища. Так, наприклад, з точки зору християнсько-релігійної норми лесбійські стосунки, як прояв гомосексуалізму, є тяжким содомським гріхом і одним із проявів явища статевої деморалізації. Натомість у багатьох культурах правове регулювання таких стосунків (гомосексуальні шлюби, усиновлення дітей такими парами тощо) відображає їх легальний характер. Хоча з точки зору статистичного аспекту, така поведінка не збігається з поняттям норми, але з огляду на викладене вона міститься в границях певних допустимих законом і культурними традиціями відхилень, які вже не дозволяють розглядати такі стосунки як прояв статевої деморалізації, тобто має місце явище культурного релятивізму соціальної норми.

Таким чином, соціальна норма знаходить своє втілення (підтримку) у законах, традиціях, звичаях, тобто у всьому тому, що стало звичкою, міцно

ввійшло в побут, у спосіб життя більшості населення, підтримується суспільною думкою, відіграє роль “природного регулятора” суспільних і міжособистісних відносин. Норма несе в собі не лише середньостатистичну величину, яка характеризує певне соціальне явище чи процес, але й серію допустимих відхилень від цієї величини в певному діапазоні, визначеному суспільством. Предметом наших зацікавлень є причини, прояви, наслідки та способи запобігання відхиленням у поведінці й у сфері статевого життя молоді.

Підсумовуючи зміст викладеного, можемо зазначити, що у проаналізованій нами науковій літературі поняття деморалізації відображено недостатньою мірою. Тим паче поняття статевої деморалізації взагалі потребує внесення до переліку робочих понять соціології, педагогіки, кримінології, сексології та психології. Тлумачення цього терміну необхідно створювати на засадах інтердисциплінарного підходу.

Статева деморалізація як соціальний феномен має досить широкий спектр проявів, особливо якщо брати до уваги не тільки маніфестні, а й латентні рівні девіантної поведінки; охоплює більшість соціально-демографічних груп суспільства (окрім хіба що раннього дитинства). У нашому дослідженні ми вирішили обмежитись розглядом цього явища стосовно конкретної статевої категорії людей, а саме, неповнолітніх дівчат, з огляду на те, що саме ця категорія молоді користується постійним попитом на ринку сексуальних послуг і саме неповнолітні дівчата набагато частіше, ніж їхні однолітки чоловічої статі, стають об’єктом зваблення чи насильства. Тому є потреба сформулювати власне визначення явища статевої деморалізації стосовно неповнолітніх дівчат.

На наш погляд, статева деморалізація неповнолітніх дівчат – це процес і результат деградації особистості, що стосується водночас сфери духовно-моральних і культурних цінностей, світогляду, емоційно-вольової сфери та поведінки і виявляється у різних (як докриміногенних, так і криміногенних) зразках соціальної поведінки і зрештою відповідного соціального статусу.

Останнє особливо важливо наголосити, бо у соціології термін “деградація” дефінюється якраз не тільки з погляду формування асоціальних психологічних якостей особистості, а й з урахуванням імовірної поступової зміни (погіршення) її соціального статусу: “1) занепад, рух від вищого до нижчого, зміна або втрата позитивних якостей; 2) втрата свого соціального статусу індивідом чи групою та здатності відновити себе в попередній якості; 3) втрата значущих соціальних якостей індивідом чи групою” [34, с. 63]. Звичайно, трапляються й винятки, коли degradaція особистості відбувається на тлі формальних ознак життєвого успіху (як у славнозвісній “Інтердівчинці” В. Куніна); досить розповсюдженим засобом запобігання погіршенню соціального статусу є соціальний конформізм, зокрема, явища соціальної мімікрії, ґрунтовно досліджене А. Лобановою, або рольової маски, розроблюване І. Мартинюком і Н. Соболевою. Однак здебільшого degradaція особистості є тим “шилом у мішку”, яке рано чи пізно виявляє себе у соціологічному ракурсі (і дискурсі). При розгляді у форматі статевої деморалізації неповнолітніх дівчат така degradaція пов’язана з духовно-моральною кризою юної особистості, проявляючись у занепаді її моральних, духовних, культурних і релігійних цінностей і соціально значущих якостей, безвідповідальним ставленням до виконання соціальних ролей (доньки, сестри, нареченої, дружини, матері тощо), деформацією спрямованості особистості, її цілей, мотивів, поглядів, норм, правил. Degradaція в емоційно-вольовій сфері виявляється в емоційній незрілості, поверховості, пошуку легких шляхів задоволення потреб, що набувають примітивного, споживацького змісту. У сфері поведінки, яка має девіантний, асоціальний характер, деморалізація може мати різні прояви: раннє ведення статевого життя, проміскуїтет (часта зміна сексуальних партнерів), гомосексуальні стосунки (у сенсі відхилення від релігійної норми, наприклад, християнської моралі), захоплення порнографією й участь у її виготовленні, зоофілія, інцест, груповий секс (орґії), позашлюбне статеве життя з партнером, який утримує спонсорінг, і проституція.

Отже, здійснивши аналіз питання статевої деморалізації як соціальної проблеми, визначивши її поняття та прояви, можемо зазначити, що статева деморалізація підлітків проявляється в різних формах деструктивної й аморальної поведінки, найважчою з яких вважаємо проституцію неповнолітніх дівчат. Наслідки такої асоціальної поведінки, безумовно, відображаються як на житті окремої особистості, так і на функціонуванні суспільства в цілому.

1.2. Причини статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Значна поширеність проявів сексуально-деморалізованої поведінки підлітків, підліткової проституції в Україні вимагає ґрунтовного вивчення основних детермінант, які обумовлюють дане негативне явище. Зокрема, у нашому дослідженні такі детермінанти ми умовно поділимо на: *макрочинники* – стосуються суспільних явищ і процесів, які сприяють статевій деморалізації; *мезочинники* – спричинені невідповідним функціонуванням інституцій (з/о школа, ПТНЗ, інтернатні установи, деструктивна сім'я, ЗМІ, вплив вуличного оточення, молодіжних субкультур); *мікрочинники* – зумовлені роллю особистості в процесі її деградації (криза моральних цінностей, негативні риси характеру: впертість, лінивість, агресивність, моральна розпущеність, проблеми зі здоров'ям). Зупинимось детальніше на кожному із типів чинників, які сприяють поширенню явища статевої деморалізації.

Макросоціальні чинники виникнення ризиків статевої деморалізації

Насамперед, слід взяти до уваги чинник історичної традиції розподілу функцій за гендерною ознакою. Неупереджене вивчення питання міжстатевих стосунків показує, що ці стосунки завжди були відносинами панування й підпорядкування. М. Кейт констатує, що за сучасного суспільного ладу та впродовж усієї історії майже не досліджувалось, а часто навіть не визнавалось дане чоловікам від народження право верховенства над жінками. Дарма, що

чоловіча зверхність інституціоналізована, сексуальне панування становить чи не найпоширенішу ідеологію суспільної культури та лежить в основі найфундаментальніших концепцій влади. Це тому, що суспільство, подібно до всіх суспільно-історичних форм, патріархальне. Усі сфери влади в ньому: державні установи, політичні партії, влада, армія, промисловість, освіта, наука, фінансові центри – цілковито перебувають у чоловічих руках. Патріархат як інституція є соціальною константою, так глибоко вкоріненою, що пронизує всі політичні, соціальні, суспільні й економічні форми [90, с. 51].

Не менш вагомими є соціально-економічні чинники. Одним із болісних та актуальних питань для України є незахищеність соціально вразливих верств населення на ринку праці – жінок і дітей. На цьому фоні особливо гостро постає проблема жіночого безробіття. За офіційними даними, в Україні від загальної чисельності безробітних 60% становлять жінки. До того ж жіноча частина населення (незалежно від віку), значно частіше потерпає від різних форм насилля, дискримінації, чому значною мірою сприяють гендерні стереотипи сучасної свідомості щодо другорядної ролі жінки у процесах виробничого та соціального управління. За даними ОБСЄ, в Україні понад 30 тисяч людей щороку стають жертвами торгівлі людьми. За 2010 р. від торгівлі людьми, за офіційними даними, постраждало близько 2 тисячі українців [105].

За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачової, в нашій країні кожна п'ята порушена кримінальна справа, пов'язана зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, де потерпілими є малолітні та неповнолітні діти, закривається, а злочинці фактично уникають покарання. І тут ідеться, як правило, про зґвалтування. Якщо ж на гальмах можуть “спустити” справу, де фігурує зґвалтування дитини, факт якого, здавалося б, не так вже й складно довести, то за справу розбещення без зґвалтування мало хто й береться. Адже це – величезна праця і професіоналізм слідчих [127].

Згідно з даними опитування Українського інституту соціальних досліджень (УІСД), працювати в секс-бізнесі подобається лише 20% з 636

представниць найдавнішої професії, опитаних УІСД у 12 містах України. При цьому 73% з них вибрали цю роботу, щоб “не працювати за копійки в якій-небудь конторі”; 61% сподівається заробити грошей і залишити це заняття; 27% повідомили, що працюють у секс-бізнесі вимушено. При цьому лише 66% опитаних жінок користуються презервативами [113].

Згідно всеукраїнського опитування повій Київським міжнародним інститутом соціології, станом на 2009 рік: 56% опитаних жінок не працюють і не навчаються. 31% мають роботу (із них 12% працюють на постійній основі, а в 19% — випадкові заробітки). 8% опитаних — студентки вузів, 3% — технікумів, 2% — учениці ПТУ, 0,3% — учениці школи [57]. Дослідження, проведені українським Державним інститутом проблем сім’ї та молоді показує, що для багатьох жінок, секс-бізнес став єдиним адекватним джерелом доходу: 50% з них підтримують своїх дітей і батьків [45, с. 13].

Показовими є дані щодо соціально-демографічних характеристик неповнолітніх, зайнятих у сфері секс-бізнесу, унаочнені за допомогою рисунків 1.1 і 1.2 [119, с. 16].

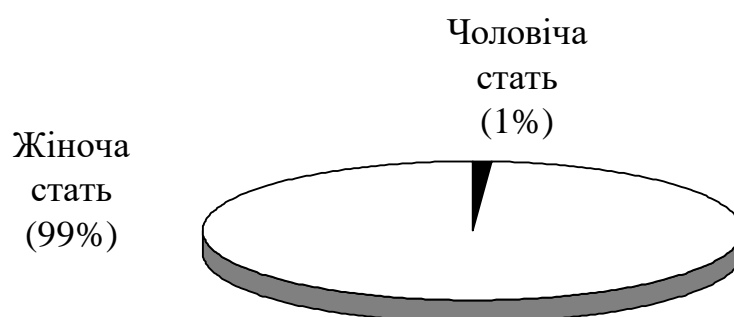

Рис. 1.1. Стать неповнолітніх, задіяних у секс-бізнесі

Наведені показники відображають ситуацію 2003 р., тренд змін, що відбулися з того часу по теперішній, спрямований у бік “ще більшого помолодшання учасників секс-бізнесу” [105; 113; 127; 135].

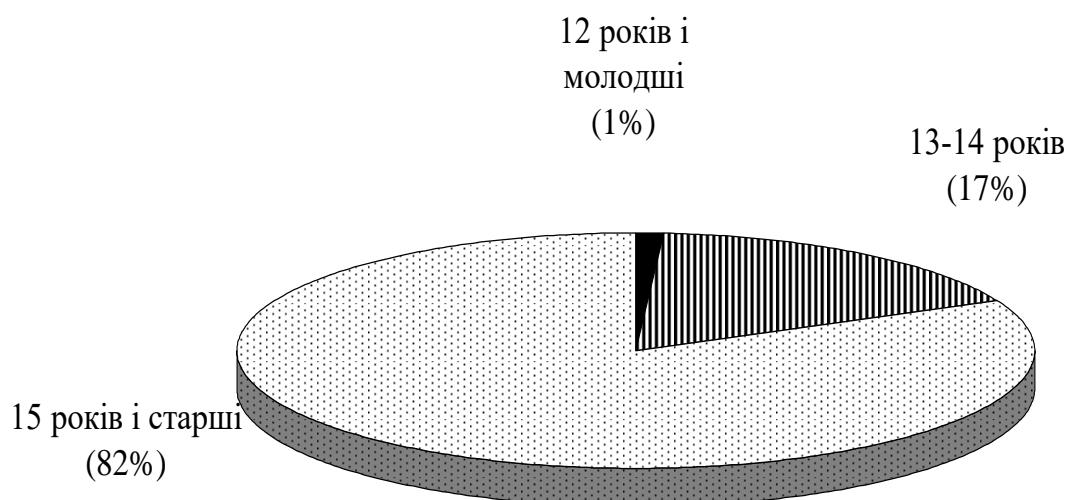

Рис. 1.2. Вік неповнолітніх, задіяних у секс-бізнесі

На нашу думку, дані рисунків ще раз яскраво засвідчують актуальність дослідження статевої деморалізації молоді, і, насамперед, – дівчат-підлітків.

Дедалі більшого розмаху в Україні набуває інтернет-проституція, коли дівчата обслуговують клієнтів віртуально в режимі он-лайн. Так у листопаді 2011 р. в одному із гуртожитків м. Запоріжжя було викрито он-лайн порностудію, власник якої за рік заробив близько 1 млн. американських доларів. Переважно у студії працювали студентки місцевих вишів, зарплата яких становила від 1 тис. доларів на місяць. Сайт був відкритий лише для користувачів зі США та Західної Європи [135].

Аналіз статистичних і соціологічних даних доводить, що головною ознакою становища молоді на ринку праці, протягом останніх років, залишається диспропорція між пропозицією та попитом на робочу силу. Гострою для молоді залишається проблема вимушеної незайнятості.

Здебільшого ці особи припинили пошуки роботи, тому, що тривалий час не можуть знайти її та вичерпали всі можливості для працевлаштування. Протягом останнього десятиліття зневіра серед вимушено незайнятої молоді становила приблизно 18-20% [92, с. 28-34].

Відповідно до зазначених тенденцій значно зростає залученість сучасної молоді до розвитку тіньових сфер економіки (поширення нелегальної трудової міграції, робота в стриптиз-барах – консумація¹, сексуальна обслуга вір-клієнтів тощо).

Значну більшість дітей спонукали до праці матеріальні труднощі, негаразди в сім'ї та неспроможність батьків виділяти їм гроші на “кишенькові витрати”, проблеми в школі та вплив вуличного оточення. Суттєвою причиною ранньої зайнятості дитини на ринку праці є склад родини та кількість в ній дітей. У неповній і багатодітній родині дитина швидше дорослішає, частіше змушена працювати. Негативним фактом в означеній ситуації є те, що дитяча робоча сила особливо дешева, окрім цього, дітьми можна легко маніпулювати, обманювати їх, вони не вміють і не можуть себе захищати.

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що значна ймовірність потрапити до групи ризику, стати жертвою комерційної сексуальної експлуатації дітей стосується головним чином тих дітей, які зазнають насильства в сім'ї, є безпритульними, дітей-наркоманів, дітей із деструктивних сімей, чиї батьки ведуть асоціальний спосіб життя, дітей-сиріт, вихованців шкіл-інтернатів та ін. Особливо привабливими для порнографії є малолітні втікачі, самотні та позбавлені опіки дорослих діти в чужому місті [47, с. 121-122].

---

¹Консумація (від лат. “consumo” – споживаю) – на жаргоні завсідників нічних закладів зі стриптизом чи іншим еротичними шоу (казино, дискотек, стриптиз-барів тощо): надання такої послуги, як підхід стриптизерки після завершення номера до столика клієнта та неформальна бесіда з ним. У закладах дешевої цінової групи зазвичай є завуальованою формою наймання стриптизерки для надання сексуальних послуг як повії, а в закладах більш високого рівня слугує лише для своєрідної підтримки іміджу клієнта, який оплатив подібну послугу [65].

Однак не існує жодних гарантій, що дитина зі заможної, благополучної сім'ї, не потрапить до рук торговців людьми або не вишукає порносайт в Інтернеті, де побачене нею може стати шоком або ж несподіваним захопленням, керівництвом до дії. У цьому випадку мотиви статевої деморалізації не будуть пов'язані з соціально-економічною ситуацією, а матимуть іншу природу, часто спричинену бурхливим психофізіологічним розвитком підлітка.

Проте головним мотивом для цієї категорії дівчат все ж є заробляння грошей із-за матеріальних негараздів. Статистичні дані свідчать, що інформація про неповнолітніх дівчат-проституток не є об'єктивною, а має характер приблизного підрахунку. Останнім часом почастишали випадки реєстрації в поліції фактів сексуальної експлуатації дітей, особливо з інших держав [176, с. 145-146].

Потужним детермінуючим чинником збільшення ризиків сексуальної деморалізації населення і, зокрема, юного покоління виступають ЗМІ. Досить відмітити, що, за даними досліджень, інформацію стосовно сексу 30% підлітків отримують із мережі Інтернет, ще 23% з телевізійних програм [50, с. 159]. На жаль, вітчизняні ЗМІ, що характеризуються величезним динамізмом, а водночас орієнтацією на кон'юнктуру ринку, відреагували на прогалини в статево-вихованні молоді лавиною еротичної продукції низької якості, яка пов'язана, в основному, із висвітленням проблем повій, гомосексуалістів і пропагуванням способів стимуляції сексуальної насолоди. Розділяємо стурбованість С. Кириленка відносно того, що сучасна індустрія сексуальної інформації (відео, живопис, поезія, музика) значною мірою орієнтує особистість на секс заради задоволення, а не заради кохання [56, с. 18].

Зростає також вплив ЗМІ на формування в сучасній молоді уявлень про сімейні цінності та статево мораль. Кіно, телебачення показують контрверсійні стандарти життя, в яких дитина не в змозі розібратися. Захоплення частини молоді порнофільмами може сформувати в юного глядача

феномен звикання, чи навіть узалежнення, викликати прагнення відтворити побачені сексуальні дії [75, с. 42].

Одним із найбільш поширених ЗМІ на сучасному етапі є, як відомо мережа Інтернет, яка окрім позитивної сторони отримання необхідної інформації, розширення можливостей для навчання (шляхом дистанційної освіти, відеоконференцій, електронних підручників) і реалізації потреб споживачів (інтернет-магазини, оплата рахунків, розширення контактів тощо), має ще й негативну – це презентація легкодоступних порносайтів.

На думку американських психологів, вибух інтересу до Інтернет-сексу, починаючи від любовних чат-сторінок, спілкування через “скайп” до порносайтів, може призвести до формування молоді генерачії з неконтрольованим сексуальним потягом [17]. Це, особливо, стосується тих користувачів мережі Інтернету, які ще недосвідчені в питаннях сексуальності, а надмірна кількість порносайтів, інформація про сексуальні послуги та необізнаність у таких питаннях провокує підлітків на аморальну поведінку.

До макросоціальних чинників слід віднести також морально-культурну атмосферу суспільства, систему норм, що спрямовані на регулювання статевої поведінки. У характеристиці стану справ у цій царині поділяємо позицію І. Мартинюка, який відзначає, що морально-психологічна атмосфера, що сформувалася в українському суспільстві протягом років його самостійного існування, є відбитком тих численних трансформацій, яких воно зазнало за минулі майже два десятиліття свого становлення. Водночас із розвитком національної самосвідомості, гордості, патріотизму, усвідомленням громадських прав і свобод нинішній стан суспільної психіки, на жаль, характеризується розхитаністю нормативно-ціннісних засад, високим потенціалом руйнівних тенденцій у свідомості та поведінці людей, суперечливим еkleктичним поєднанням прогресивних і консервативних елементів світобачення практично усіх суспільних груп і прошарків, що разом загострилися за умов триваючої широкомасштабної економічної кризи, яка охопила увесь світ і зокрема Україну з кінця 2008 р. То ж мусимо констатувати

помітну моральну деградацію суспільства, яка не могла не вплинути й на формування статевої культури підрастаючого покоління. На тлі психологічної неготовності, а для певних соціально-демографічних верств нездатності до переходу від суспільства з обмеженими, але чітко сформульованими можливостями вибору, до суспільства, де вища ступінь свободи і самовідповідальності, але менша соціальна захищеність, дискомфорту і незахищеності перед тиском обставин, напруженістю, ризиками, невизначеністю, з якими стикаються люди за пострадянських умов, зростання негативного впливу загальної аномії на сферу сексуальної моралі та поведінки виглядає закономірним. “Комерціалізація” найголовніших цінностей, як-от життя, здоров’я, любов, сім’я, повага, людська гідність і т. п. призводить до ретрансляції такого світогляду наступними поколіннями і більш лояльного ставлення суспільства в цілому до таких аморальних явищ, як: поширення насильницької експлуатації дитини, торгівля людьми, наркоманія, проституція тощо [86, с. 523].

Натомість найвищими цінностями для суспільства повинні бути духовні та релігійні цінності, які створювалися тривалий час на даній території даним етносом чи нацією. Очевидно найвища духовність для більшості українців – християнська. Важливими християнськими цінностями є смирення, терпіння, дівоча цнота, шлюб, сімейна злагода, подружня віра, материнство, повага до батьків та ін. [143]. Життя згідно з цими цінностями є природним “оберегом” соціальної маргіналізації кожної дитини.

Разом з тим наше суспільство повинно визнати наявність сексуальної активності підлітків та усвідомити, що потреби дітей підліткового віку в галузі сексуального здоров’я специфічні. У Західному Світі давно прийшли до висновку, що значно дешевше налагодити просвітницьку та профілактичну роботу в усіх напрямках і, головним чином, серед школярів, ніж вкладати мільйони в “абортну промисловість” [74, с. 144].

Незважаючи на те, що молодіжна субкультура була та буде автономною щодо впливу дорослих, все ж особливості сексуальної та репродуктивної

поведінки завжди залежатимуть від змісту моральних настанов, що поширені в суспільстві, рівня освіченості та виховання. Малодоступність відповідної науково-популярної літератури для дітей і підлітків із питань статі, сім'ї, міжстатевих стосунків утруднює процес самоосвіти, обмежує й ускладнює просвітницьку діяльність вчителя. На видавничому ринку домінують кричущі заголовки модних журналів на зразок: “Як стати сексуальною?”, що не лише стимулюють сексуальну активність підлітків, а й популяризують її, як невід’ємний атрибут сучасного життя [58].

Настанови щодо сексуальної поведінки на сторінках поширених серед молоді журналів, як “Cool girl” або “Ліза” і т. п., вміщують справжній інструктаж із техніки поцілунку, орально-генітальних зносин, вибору сексуального партнера, коїтальних позицій, тестування сексуальних намірів і потенцій. Найважливішим елементом “статевої зрілості” стає оволодіння технікою злягання, користування презервативом, застереження від венеричних хвороб і т. ін. Реалізація потреби в сексуальному задоволенні передує в таких виданнях пробудженню романтичних почуттів, а задоволення сексуальної потреби штучно відокремлюється від спілкування та дружби [23, с. 42].

У таких журналах провідне місце посідають матеріальні цінності сучасного життя – дорогі речі, будинки, автомобілі, меблі, косметика, різноманітні салони, реклами проведення вільного часу на островах та ін. Рекламується модель заможного життя, ідеальної зовнішності. При цьому не можна знайти відповіді на прості, але важливі запитання: “А, що ж це буде за суспільство, коли в ньому будуть самі лише кіноактори та бізнесмени? Хто сіятиме хліб, учитиме дітей, працюватиме на заводах тощо. Як жити іншим, звичайним дівчатам і хлопцям, які не мають “зіркової” зовнішності, розкоші та зв’язку із шоу-бізнесом? Чи вони взагалі будуть позбавлені людського щастя?”

Такі питання варто ставити молодим людям, аби навчати підлітків реально та більш вдумливо ставитися до змісту видавничої продукції такого ґатунку. Її мають доповнювати книги та періодика гуманного, духовно-морального спрямування, що різнобічно висвітлюватимуть питання фізичного,

морального, естетичного розвитку гармонійної особистості та пропагуватимуть кохання і любов, які ґрунтуються на жертвності, взаємодопомозі, надійності, порядності й інших загальнолюдських моральних цінностях, а не на інстинктах.

Для України питання навчання дорослих і дітей правильному сприйняттю великого потоку інформації, в якому кожна людина перебуває щоденно, нині є вкрай актуальним. Природно, щоб навчити дітей виваженому ставленню до ЗМІ, потрібно, передусім, навчити цьому дорослих. У свою чергу, культура використання інформації дорослими – через сім'ю, з/о та позанавчальні заклади – може стати надбанням молоді [120, с. 100-101], що є надзвичайно важливим.

Недостатня увага з боку суспільства до сексуальної культури та здоров'я підростаючої особистості, призводить до формування в неї установок на сексуальну сферу як на нижчу в структурі психічного життя, мало пов'язану з виявленням вищих почуттів, духовності тощо. Пояснення функцій тіла, особливо тих, що стосуються репродукції, мають у свідомості більшості дітей і підлітків негативне забарвлення, висміюються, означаються брутальними словами. Вступ в інтимні стосунки часто розглядається підлітками лише як форма дозвілля, яка не пов'язана з виявленням почуття любові та приязні, бажанням налагоджувати тривалі контакти [120, с. 96-97].

Сучасний стан духовно-моральної нестабільності потребує рішучих соціальних заходів щодо підвищення сексуальної культури молоді. Глобальність цієї проблеми та складність пов'язаних з її розв'язанням завдань не означає, що її не можна вирішити. У різних країнах вживають заходи щодо підвищення ролі ЗМІ в пропаганді здорового способу життя. Так, у Канаді та США всі телепередачі, кінофільми, де містяться епізоди жорстокості, насильства, сексу, показують лише на спеціалізованих каналах, які сім'я повинна додатково оплачувати.

Стосовно українських реалій підтримуємо позицію В. Кравця [75, с. 433] стосовно того, що науково обґрунтоване формування статевої культури підлітків можна здійснювати через ряд спеціальних, освітніх програм

для дітей і юнацтва, дитячу й юнацьку періодику, розширення мережі психологічних консультативних пунктів, телефонів довір'я, випуск тематично спрямованої літератури для дітей різного віку.

Вплив девіацій соціального мікросередовища на статеву деморалізацію неповнолітніх дівчат

Як відомо, соціалізація особистості істотним чином залежить від сім'ї, навчального закладу та характеру безпосередньої взаємодії і положення (статусу) індивіда в групі однолітків. Повною мірою це стосується і формування культури статевих відносин. Дисфункції в діяльності будь-якого з цих соціальних інститутів здатні негативним чином вплинути на процес освоєння норм, правил, цінностей суспільства, і спричинити відповідні девіації – до деморалізації включно.

Розглянемо, як саме ці чинники, віднесені нами до мезочинників, спроможні вплинути на статеву деморалізацію неповнолітніх дівчат.

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, що підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. У процесі цього розвитку сім'я набула функцій, які лише в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та функціонування як соціального інституту. Сьогодні за різними підходами та критеріями вчені нараховують понад сорок типів, видів і форм сімей [3, с. 33].

Сімейне оточення завжди було та залишається вирішальним чинником формування особистості, що впливає на її свідомі та не свідомі вчинки протягом усього життя. У сім'ї засвоюються одвічні вартості та моральні норми, формуються установки та моделі поведінки, здобуваються основні навички соціальної взаємодії і спілкування. Тому велике значення надається статеворольовому впливу сім'ї на розвиток майбутніх батьків, зокрема, матерів. Низка досліджень у галузі психолого-педагогічних наук свідчить, що з погляду статевого виховання сім'я є моделлю майбутніх міжстевих стосунків юної особистості [6; 93; 156; 163].

Статеве виховання дитини в сім'ї як один із напрямів виховання починається з народження дитини та в міру дорослішання повинно набувати більшої інтенсивності та глибиннішого змісту. Спостерігаючи за характером інтерперсональних стосунків у сім'ї (між бабусею і дідусем, батьком і матір'ю, сестрами і братами, батьками і дітьми), дитина отримує перші уявлення про те, як належить поводитися з особою протилежної статі та засвоює відповідні зразки реалізації відповідних статевих ролей.

Досліджуючи українські традиції моралі, Г. Ващенко звертав велику увагу на такі риси вдачі, що стають основою здорового родинного життя. "...У юнацтва – треба виховувати моральну чистоту, свідомість дівочої чи юнацької чести, стриманість, підкорення статевих почувань принципам моралі..." [15, с. 132]. На його думку, повноцінний громадянин і сім'янин має позбутися схильності до пияцтва, нестриманості, невміння контролювати свої пристрасті й навчитися обмежувати свої інстинкти.

Зазвичай, модель сімейного життя дорослої людини у родині прокреації формується шляхом наслідування прикладу батьківської сім'ї (родини генерації). Тому тут неможливо переоцінити значення стосунків і виховної атмосфери, яка безпосередньо впливає на розвиток дитини у ній. Ще з раннього дитинства відчуває, бачить і чує не лише те, як потрібно поводитися, але практично пізнає життя, тому що є безпосереднім його учасником. Вплив сімейного колективу є визначальним у формуванні особистості, але цей вплив, на жаль, може бути, не лише позитивним, а й негативним. Унаслідок цього впливу відбувається процес деморалізації її членів.

Досліджуючи родинне середовище неповнолітніх повій у Польщі, Ж. Мочидловська підкреслює, що це явище бере свій початок від функціонально патологічних сімей, деструктивними проявами в яких є: бідність, безробіття, злочинність, алкоголізм, наркоманія, розлучення батьків, духовно-моральна та культурна деградація. У контексті описаних позицій вказано, що до найважчих завдань, які стоять перед суспільством належать сприяння підтримці й охороні дітей в таких сім'ях [169, с. 4-6].

На думку багатьох вчених, іншою вагомою причиною статевої деморалізації психологічного характеру є пережите дитиною психічне та фізичне насильство в батьківській сім'ї. Вивчення життєвих сценаріїв повій переконливо свідчить про те, що більшість проституток у дитячі роки були об'єктами сексуальних зловживань: майже 70% дівчат є жертвами домагань, близько 50% переживали наругу над собою неодноразово [21, с. 95; 173].

Найчастіше дівчата з відхиленнями в поведінці виховувалися в неповних сім'ях, або в родин, де батько чи мати були позбавлені батьківських прав (62,5%) [28, с. 16]. Тому не дивно, що найбільш серйозну групу ризику щодо раннього початку статевого життя і підліткової вагітності становлять дівчата, в яких зруйновано емоційний контакт із батьками. І тут йдеться не лише про відверто неблагополучні сім'ї, але й про зовні щасливі, у яких, однак, дівчині не вистачає тепла, ласки, розуміння, довіри [54, с. 32], (6,75% "важких" дівчат проживали в нормальних сім'ях) [28, с. 16].

Винятково важливе значення для норм розвитку емоційної сфери дитини має тісний контакт із матір'ю та відповідний стиль виховання. Прояви байдужості, надмірної суворості (аж до жорстокості) у ставленні до дитини, відкидання її ініціатив та ігнорування потреб, утримання психологічної дистанції призводять до формування соціопатичної особистості.

Статистичні дані засвідчують, що 33% старшокласників України охарактеризували свої стосунки з батьками як байдужі, а відповідно в їхніх батьків відмічено відсутність інтересу до дітей. Ці ж джерела вказують, що причиною неприязних стосунків між подружжям, батьками та дітьми були часті конфлікти в сім'ї. Майже 39% опитуваних дівчат із раннім статевим досвідом не змогли сформулювати свого ставлення до матері або оцінити його, відчувалась відчуженість у стосунках [93, с. 84].

Особливо це помітно коли мати ігнорує моральні норми та родинні обов'язки, якщо домашня робота в сім'ї виконується недбало, тому й годі сподіватися, що з дівчини, яка має подібний приклад, виросте Жінка. Негативним дуже часто, може бути, вплив і батька. Причини цього – пияцтво,

егоїзм, брутальність у ставленні до матері, неувага до дітей, відсутність інтересу до них. Почуття ураженого самолюбства у дівчат із раннім сексуальним досвідом, як наслідок неприйняття спілкування з батьком, переважно виявляється в проявах гніву й обурення, частих змінах сексуальних партнерів, у зневазі до осіб чоловічої статі, у грубошах і цинізмі [93, с. 87].

Серед типових і суттєвих недоліків статевого виховання в сім'ї В. Кравець виділяє: відсутність у батьків правильного уявлення про те, як потрібно виховувати дитину та які реальні прояви сексуальності притаманні дитині; надмірну холодність і пристраєність у ставленні до дітей; спотворення нормальних взірців поведінки батьками; невміння створити здоровий психологічний клімат у сім'ї; суперечності у вимогах батьків до дитини; аморальний і протиправний характер “сімейної економіки”; комплексування перед дітьми; авторитарний підхід до виховання дітей тощо [75, с. 557].

Наслідки такого антивиховного впливу, на жаль, невтішні, оскільки сприяють затримці статево-рольового розвитку дівчини-підлітка, або ж накопиченню агресії, яка спрямована не лише на оточуючих, але й на себе. За таких обставин відбувається девальвація справжніх сімейних цінностей. Звідси походить засвоєння підлітками негативних стереотипів соціальних ролей дружини та чоловіка, і пошук за межами дому референтної групи, яка давала б почуття підтримки і забезпечувала розуміння потреб. Згодом усе це знаходить свій вияв у невідповідній до загальних суспільних норм поведінці дівчини-підлітка, зокрема, у тому чи т ому різновиді статевої деморалізації.

Порушення гармонії інтерперсональних стосунків у сім'ї, відсутність почуття довіри, комфорту, любові змушує підлітка компенсувати це спілкуванням поза межами родини. При цьому дівчина готова прихилитися до будь-кого, хто вміє дати їй почуття безпеки, поваги та психологічного комфорту. Вона знаходить у статеких стосунках не стільки “секс”, скільки нехай і не дуже щире, але душевне тепло, почуття своєї потрібності та хоча б тимчасової захищеності, яких їй дуже бракувало в родинному колі [54, с. 32].

Саме це стає однією з основних причин раннього початку статевого життя, а також пошуку задоволення в нічних розвагах, спиртному, наркотиках тощо.

Дослідники окресленої проблеми схильні вважати, що повноцінне засвоєння дитиною статевих ролей значно утруднюється в неповних сім'ях, де діти позбавлені одного з батьків. Як правило, неповна сім'я – це сім'я без батька [14, с. 64].

Добре відомо, що в неповних сім'ях, які стали такими за рахунок розлучення, частіше спостерігаються випадки порушення соціальної адаптації, виникнення труднощів в особистісному та статеворольовому формуванні підлітків. Яскравим свідченням цього є результати опитування пацієнток дермато-венерологічного диспансеру, більшість із яких – це дівчата з неповних або конфліктних сімей. У 25% усіх випадків батьки не дозволяли спілкуватися з особами протилежної статі. Як з'ясувалося, в умовах неповної сім'ї це зустрічалось частіше (28% проти 15% у повних сім'ях), що не сприяло розширенню навичок міжстатевого спілкування [93, с. 84].

Дослідження показують, що дівчата з наявним сексуальним досвідом практично не розмовляли на інтимні теми з батьком (95,4%) і з матір'ю (74,4%), а 72% батьків вважають незручним говорити з дітьми на подібні теми. Батьки не вміють здійснювати відповідного статевого виховання щодо власних дітей, оскільки не отримали його в своїх батьківських сім'ях. Більшість батьків не володіють ані знаннями з питань сексуального розвитку, ані навичками роз'яснення цих непростих питань своїм дітям. Некомпетентність у цій сфері часто породжує замовчування й ігнорування означених проблем [93, с. 85].

Таким сім'ям не вистачає, насамперед, етико-психологічної культури в подружній взаємодії і міжстатевому спілкуванні. Батьки не завжди приділяють належну увагу питанням розвитку маскулинних або фемінних якостей, сім'ї, не завжди можуть доступно пояснити ті чи інші питання, пов'язані з сексуальною сферою людини – її фізіологією, гігієною, етикою, психологією [56, с. 9].

Таким чином, вплив сім'ї на формування аморальних норм у дівчат-підлітків, насамперед, пов'язаний із дезорганізованістю сімейного оточення, що

зумовлює дисфункційність таких родин, зокрема бездоглядність дитини, прояви насильства (сексуального, фізичного, психічного), наявність шкідливих звичок і деструктивної поведінки членів сім'ї, відсутністю теплоти, любові та взаєморозуміння, гіперболізованими вимогами щодо очікування розвитку й успіхів дитини.

Лекції, семінари, круглі столи, обмін досвідом допомагали би, певною мірою, компенсувати прогалини сімейно-статевого виховання та сприяли глибшому пізнанню батьками власних дітей.

Утім, чи не основна роль у запобіганні статевій деморалізації підлітків покладається на освітні заклади – з/о школи, ПТНЗ, коледжі, вищі заклади освіти (ВЗО). Вони покликані забезпечити необхідний рівень моральності, ліквідувати недоліки сімейного статевого виховання, протиставити деструктивному впливу сім'ї авторитет вчителя та колективу, поглибити знання підлітків із питань статі, міжособистісних і міжстатевих стосунків, розвинути в підлітків правильне розуміння своїх потреб і можливостей. Діяльність з/о закладів в сфері статевого виховання також повинна здійснюватись у зв'язку з роботою відповідних медичних і соціально-психологічних центрів, що мають характер установ консультативної і соціальної допомоги підліткам, – наприклад, у випадку ранньої вагітності. Молоді люди мають бути ознайомлені з координатами та характером роботи подібних центрів, бути готовими, якщо виникає потреба, скористатись їхньою допомогою.

Незважаючи на освітні реформи останніх років, різноманітність програм і методик, диференціацію та гуманізацію навчання й виховання, створення центрів планування сім'ї, проблеми статевого виховання та сексуальної просвіти ще й досі не знаходять належного місця в роботі з дітьми. На сьогоднішній день система з/о навчальних закладів України здійснює перші кроки щодо формування структури й організації процесу навчання з питань статевої культури, просвіти, виховання як двостороннього процесу. Однак на перешкоді адекватному та повноцінному висвітленню питань статі, перш за все, стоять брак годин у навчальних планах на предмети гуманітарного

спрямування. У навчально-виховних планах закладів освіти не знаходять належного місця такі людинознавчі дисципліни, як “Етика і психологія сімейного життя”, “Етика та психологія інтимних взаємин”, “Основи сексології”, “Культура статевого життя”, “Особливості психосексуального розвитку та виховання підлітків” і т. п.

Викладання названих дисциплін частково вирішило б завдання сексуальної просвіти неповнолітніх дівчат, доповнивши її достовірними знаннями, які дозволять: *мінімізувати* дефіцит інформації в юних дівчат із питань статевого розвитку особистості (в період, коли відбувається перехід від сексуально індиферентного дитинства до повноцінного дорослого життя); *сформувати* самосвідомість і адекватну статевоюрольову соціалізацію дівчини; *зрозуміти* сутність і значення нормативної статевої поведінки та небезпеку сексуальної девіації; *сформувати* свідомість безпечної сексуальної поведінки дівчини в середовищі молодих людей; *розвивати* відповідальне ставлення до раннього статевого життя та материнства; *спрямувати* просвітницько-виховну, профілактичну роботу з формування аспектів створення майбутньої сім’ї на засадах моральної чистоти, національної культури й українських традицій.

Проте значна кількість викладачів відносяться скептично до введення людинознавчих предметів із проблем статевого виховання, наголошуючи на тому, що таким шляхом, зважаючи на акселерацію, можуть спровокувати в підлітків передчасну сексуальну активність.

Отже, брак годин на предмети сексуально-просвітницького змісту, відсутність системи підготовки кваліфікованих фахівців для їх викладання, а також упередженість, стереотипність мислення вчителів і наставників не дає можливості іти в “ногу із часом” і надавати підліткам інформацію щодо статевого розвитку та сексуальної культури, яка б відповідала віковим інтересам юнацтва [56, с. 9] і не була для них ані занадто примітивною і нецікавою, ані надмірно складною і незрозумілою, ані запізною щодо потреб.

На сучасному етапі в нашій державі сформувалися два підходи до вивчення питань статевого виховання та сексуальної просвіти. Перший,

зосереджує свою увагу на моральному вихованні, другий – на здобутті знань щодо ведення безпечного статевого життя. Релігійні громади та консервативно налаштовані представники освіти і культури намагаються зробити наголос на опануванні підлітками абсолютних цінностей і на цьому обмежитися у процесі статевого виховання молоді. Проте є багато прихильників іншого напрямку, зокрема, громадські організації (ГО) і мас-медіа. Вони надають перевагу безпосередньому навчанню дітей фізіології та гігієни статевого життя, навчанню вмінь і навичок користування контрацептивами. Який варіант статевого виховання та сексуальної просвіти є ефективнішим і принесе більше користі: акцентування на питаннях моральності чи на питаннях статі? [97, с. 14]. На нашу думку, вирішальним у цьому процесі є правильне, науково обґрунтоване, гармонійне поєднання цих двох компонентів.

Сексуально-інтимна підготовка молоді до сімейного життя – це організований і цілеспрямований процес формування знань щодо проблеми статі, статевої моралі, сексуального спілкування, поглядів і переконань, що забезпечують позитивне ставлення до представників протилежної статі та культури статевої поведінки, реальним показником яких є певна модель міжстатевого спілкування та сексуального життя, яка відповідає нормам моралі. Її завдання, на думку І. Кона, полягає не в тому, щоб врятувати, вберегти молодих людей від проявів сексуальності, а в тому, щоб навчити їх керувати цією важливою стороною життя [65, с. 135].

Ситуація ускладнюється ще й тим, що самі учні не бажають обговорювати інтимні питання з вчителями, оскільки останні здебільшого не є авторитетом для підлітків, і ті не висловлюють їм довіри. За матеріалами опитувань О. Сечейко, оптимальними кандидатами на роль просвітителя статевого стосунків підлітки назвали практичного психолога (32%), медичного працівника (71%) та лектора, компетентного в питаннях фізіології, психології та медицини (6%) [125, с. 94].

Таким чином, своєчасне, цілеспрямоване, поетапне гендерне виховання й сексуальна просвіта в з/о закладах і сім'ї сприятимуть розвитку процесу

статевої ідентифікації, оволодінню нормами міжстатевих взаємин, підготовці до шлюбу та відповідному виконанні соціальних ролей (дружини/чоловіка, матері/батька). Гармонійне статеве виховання учениць можливе за умови сприятливих стосунків дівчат у сім'ї, навчальному колективі, довірливих взаємин із педагогами з метою задоволення актуальної в підлітковому віці потреби у пізнанні, спілкуванні, визнанні, самоствердженні [28, с. 2].

Отже, такі освітні заклади як з/о школа, ПТНЗ, коледж – важливі інститути освіти і виховання підлітків, повинні надавати повноцінну освіту також і з питань статевого розвитку та сексуальної культури. Проте неузгодженість і невизначеність методів проведення заходів із сексуальної просвіти, відсутність спеціалізованих програм і кваліфікованих кадрів, зменшує виховний і просвітницький вплив цих інституцій на підлітка.

Якщо сім'я, з/о заклади чинять цілеспрямований вплив на формування особистості, то вторинні агенти соціалізації, такі як друзі, ровесники, ЗМІ, роблять це на підсвідомому рівні, та їхня роль стає особливо визначною в підлітковому віці. Складність впливу інститутів сім'ї й освіти полягає також у психологічних особливостях підлітків. Це етап швидкого зростання довіри до інформації, отриманої від ровесників і піддавання сумніву того, про що говорять батьки і вчителі. Така ситуація пов'язана з набуттям первинного досвіду схваленням тих моделей поведінки, які стосуються тютюнопаління, вживання алкоголю, експериментування з наркотиками і вступу у ранні статеві стосунки.

За результатами соціологічного дослідження 39% молоді отримує інформацію стосовно сексу в середовищі ровесників, ще 23% – від старших за віком друзів [50, с. 159].

Разом із тим, не можна ігнорувати того факту, що саме у підлітковому віці великого значення набуває референтна група ровесників (коло значущих людей), на думку яких орієнтується особистість. Відчуваючи потребу бути таким як усі, підліток шукає її втілення в середовищі собі рівних і подібних – серед ровесників. Тому не випадково психологи вважають, що коло однолітків

відіграє провідну роль у розвитку соціальних навиків (соціалізації) підлітка. Так, 44% дівчат звертаються за порадою до однолітків із питань, які стосуються сексу, 47% обговорюють із ким піти на побачення, 24% цікавить наскільки інтимним, може бути, перше побачення [76, с. 583-584].

Наслідки впливу референтної групи більше, ніж промовисті: перший статевий контакт відбувається саме під тиском групи; 23% дівчат у віці 15-17 років відчувають себе зобов'язаними займатися сексом; 12,4% опитаних дівчат не можуть відмовити партнеру в статевій близькості; 4,5% мотивують це твердженням “так роблять усі” [50, с. 45].

I. Кон робить достатньо аргументований висновок про те, що роль колективу ровесників у юності особливо вагома, набагато важливіша за роль аналогічного колективу на інших етапах людського життя [63]. Ровесники на певний період стають визначальною соціальною групою для піка й така громада може чинити як конструктивний, так і деструктивний вплив. “Погана компанія” традиційно вважається як на рівні наукових досліджень, так і буденної психології першоджерелом асоціальної поведінки. Це цілком стосується й такого негативного явища як статева деморалізація.

Особистісний чинник як джерело статевої деморалізації

Проблеми розвитку особистості та формування відхилень у її поведінці, окрім соціології особистості, активно досліджуються у філософії, психології, педагогіці, медицині, теології, правознавстві, кримінології й інших науках. Це свідчить про об'єктивну необхідність і актуальність міждисциплінарного підходу до аналізу досліджуваної проблеми.

Зазначимо, що метою психосексуального розвитку є становлення зрілої сексуальності, яка формується у процесі розвитку статевого самопізнання, міжособистісної поведінки та психосексуальних орієнтацій, що є складовими самопізнання та самоідентифікації. Внаслідок цього загальне психічне становлення особистості впливає також і на її психосексуальний розвиток. Власне тому внутрішні регулятивні механізми мають важливе значення для становлення сексуальної поведінки.

При формуванні цілісної системи статевого самопізнання вагомий вплив мають: *статева ідентичність* – уявлення про типологію поведінки та функцій властивих і виражених для своєї статі, як загальні стереотипи поглядів стосовно мужності та жіночості; *статеві стереотипи* – поняття про поведінку та функції, які характеризують мужчин і жінок у даному суспільстві (“Чоловік повинен бути...”, “Жінка повинна бути...”); *статева поведінка* – поведінка індивіда у співвідношенні до соціальних стереотипів (“Чоловіки вважають мене...”, “Жінки думають, що я...”); *статеві пріоритети* – цінності індивіда у співвідношенні та залежності (пропорційно “Я-ідеальне” та зв’язок “Мужчина повинен бути...”); *сексуально-статеві переваги* – цінності індивіда у співвідношенні представника іншої статі, диференціація психосексуальних орієнтацій, відповідність психосексуальних орієнтацій статевим стереотипам протилежної статі [44, с. 87].

Висвітленню проблем розвитку особистості та їх впливу на формування аморальної сексуальної поведінки в контексті вікової та індивідуальної психології присвячені роботи багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів, зокрема: І. Беха [8], Л. Божович [10], Я. Гілінського [19], Д. Ісаєва і В. Кагана [52; 53], К. Лебедінської [80], Ф. Лерша [81], С. Максименка [83], Н. Максимчук [84], А. Маслоу [87], А. Станскої [129].

Одним із перших вчених, хто досліджував прояви сексуальності дитячого віку й окреслив стадії психосексуального розвитку особистості, був відомий австрійський вчений – З. Фрейд. Згідно його теорії, сексуальна активність – це потяг до задоволення від функціонування як статевих органів, так і тіла в цілому. Лібідо фокусується в різних частинах тіла, які породжують сексуальне задоволення в ерогенних зонах. На кожній із встановлених З. Фрейдом стадій психосексуального розвитку особистості ерогенні зони є центром бажання дитини. Від того, яким чином вони задовольнятимуться, залежатиме нормальний розвиток особистості: “...Сексуальне життя дитини полягає лише у вияві цілої низки часткових інстинктів, які незалежно один від одного шукають задоволення почасти на власному тілі дитини, частково і на

інших об'єктах...” [138, с. 317]. Не полемізуючи з славнозвісним австрійцем, зауважимо, що у будь-якому випадку раціональним зерном у його теорії є розуміння єдності біологічного, психосоматичного, несвідомого і соціального моментів у становленні дитячої сексуальності.

Важливо, зважаючи на особливості психіки дитини, згадати також специфіку розвитку підлітків, яку необхідно враховувати в процесі статевого виховання, її світосприйняття і мислення, а також пам'ятати про статеві відмінності й особливості розвитку дівчат і хлопців. Відомо, що у дівчат статева самосвідомість зароджується і формується дещо раніше, ніж у хлопців. Зокрема, вони тонше та глибше уявляють власне “Я”. Дівчатам властива більша уважність до міжособистісних стосунків у сім'ї, здатність змінювати власну діяльність залежно від мікроклімату, від схвалення чи осуду з боку членів родини. Дівчата у будь-якому віці, зазвичай, виявляються більш зрілими, ніж хлопці, як у фізичному розвитку, так і в формуванні пізнавальних інтересів, емоційної стійкості, довільної регуляції поведінки.

Дослідження причин підліткової проституції, які впливають на динаміку злочинності та правопорушень серед дівчат показало, що суттєву роль у здійсненні асоціальних вчинків відіграє їхня статева деморалізація (50-60% із них передчасно почали статеве життя, вступали в безладні зв'язки з випадковими особами, займались проституцією). Серед них вели статеве життя до 14 р. 30%, у 12-15 рр. 50%. Передують статевій деморалізації раннє прилучення до паління, вживання спиртних напоїв, наркотиків, втечі з дому, безпритульність, ухилення від навчання, венеричні хвороби тощо [119, с. 7-8]. Вагомий вплив на вибір праці сексуального характеру в середовищі неповнолітніх має складне дитинство. Так, 60% повій були згвалтовані в дитячому віці, з них 10% – особою з родинного оточення (вітчимом, співмешканцем матері, дядьком, братом і навіть батьком), 86% проститутток пережили в дитинстві агресивні сексуальні домагання [169, с. 5].

Дане антисоціальне явище тісно пов'язане з проблемами дитячої безпритульності, “дітей вулиці” та дітей з деструктивних родин, дітей-сиріт, із

проблемою самодеструктивної поведінки та протестних реакцій (“назло!”), спрямованих проти старших (батьків, педагогів); неусвідомленості здійснюваних вчинків, вживання дітьми значної кількості алкоголю та наркотичних речовин тощо. Статеву деморалізацію як і злочинність спричинює неправильне виховання та деформації особистості, що розвиваються на цій основі. Тому неповнолітні, для поведінки яких характерні прояви статевої деморалізації, становлять групу високого ризику щодо вибору злочинного життєвого шляху. Із поглибленням деморалізації відбувається ізоляція підлітків від соціально-корисних зв'язків у суспільстві та зростає взаємодія з асоціальним мікросередовищем.

Зокрема, сексуальна поведінка в підлітковому віці збагачується досвідом чуттєвості. Втіху та насолоду приносять новизна еротичних образів під час мастурбацій, еротичних мрій, фантазій і сновидінь. Серед контингенту неповнолітніх, які входять до групи ризику є вихованці шкіл-інтернатів, які швидко набувають дорослого досвіду сексуальної поведінки – вступають в першу статеву близькість, змінюють сексуальних партнерів, а подекуди і вагітніють [72, с. 44].

В. Кравець, зазначає, що кожна четверта з числа сексуально “активних дівчат” не мала постійного партнера, причому в групі 14-15-них ця частка була найвищою (64,3%). Кількість сексуально активних підлітків жіночої статі становила 27%, серед юнаків – 32%, причому майже половина з них (43,8%) мали регулярні сексуальні контакти, 36,6% – спонтанні [74, с. 202-203].

Кардинальні зміни в структурі особистості дитини, яка вступає в підлітковий вік, відзначаються якісним зрушенням у розвитку самосвідомості, що призводить до руйнування усталених стосунків між дитиною й оточуючим середовищем. Центральним і специфічним новоутворенням в особистості підлітка є те, що він починає уявляти і прагне бути, або вважати себе вже не дитиною, а дорослим. Відчуття дорослості, як специфічна особливість самосвідомості, – стрижнева ознака особистості, її структурний центр, оскільки це виражає нову життєву позицію підлітка по ставленню до себе, до людей і

світу. Специфічна соціальна активність підлітка полягає в помітній схильності до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, які притаманні у світі дорослих.

Щоб проаналізувати та зрозуміти причини, прояви і наслідки поведінки, яка відхиляється від загальноприйнятих норм необхідно з'ясувати: чим же є норма сексуальної поведінки, яка сама по собі є складним, багатоаспектним утворенням.

I. Кон виділяє три основні аспекти в становленні норми сексуальних проявів. По-перше, поняття норми вживається в моральному сенсі, визначаючи таку поведінку, яка вважається правильною у світлі існуючої системи моралі. По-друге, ми говоримо про норму в статистичному розумінні: як здебільшого поведуть себе люди в даному суспільстві, коли має місце “золота середина” початку статевого життя, його інтенсивності і т. ін. По-третє, ми говоримо про фізіологічну норму, маючи на увазі оптимальний режим статевого стосунку для даного організму [62, с. 237-238].

Поведінку підлітків, які ігнорують і нехтують загальновизнаними нормами та правилами в суспільстві, називають девіантною. В її підґрунті лежать відповідні мотиви, потреби, звички, які формують структуру особистості та виступають регуляторами аморальної та протиправної активності в поведінці. Проявами девіантної поведінки виступають такі поведінкові реакції: демонстрація, агресія, виклик, самовільне та систематичне прогулювання уроків; пияцтво підлітків; вживання наркотичних речовин, аморальні дії сексуального характеру [33, с. 216], зокрема проміскуїтет і проституція неповнолітніх. Вона детермінується широким спектром чинників психологічного, соціального та педагогічного характеру.

Спроба наукового обґрунтування проблеми поведінки, яка відхиляється від норми, в радянській науці була зроблена в кінці 20-х, на початку 30-х років П. Блонським [9] і Л. Виготським [18]. Ці вчені особливу увагу звертали на необхідність вивчення особистості дитини в процесі її розвитку, виявляючи як негативні, так і позитивні факти. Їхні дослідження стали основою для

формування сучасних поглядів на проблему девіантної поведінки. У результаті аналізу сутності та причин девіантної поведінки вважаємо, що визначальними факторами відхилень від певних норм є: рівень свідомості, моральності, розвиненість у суспільстві системи соціальних регуляторів поведінки людини і сформоване ставлення суспільства до людей, що порушують норми моралі та права.

Таким чином, суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри усталених механізмів взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи. В основі відхилень у поведінці переважно є конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їхнього задоволення, помилки виховання, життєві невдачі тощо.

Разом із тим, Я. Гілінський вважав, що всі відхилення є змістом соціальної конструкції, тобто спричинені суспільними впливами. Від рівня толерантності суспільства та держави залежатиме, що по суті буде визнано “нормальним”, а що “девіантним”. Зокрема, це стосується і сексуальних проявів. Тому, передусім, потрібно наголосити, що деякі види сексуальної поведінки розглядають як негативні девіації (некрофілія, згвалтування, педофілія, геронтофілія, зоофілія, насилля по відношенню до партнера і т. п.); інші – традиційно розглядаються як “відхилення”, але являють собою різновиди сексуальної поведінки в рамках “норми” (гомосексуалізм, трансвестизм, бажані для обох партнерів елементи мазохізму, садизму, мастурбація, оргії, проституція, виготовлення та розповсюдження порнографічної продукції тощо) [19, с. 371].

Н. Максимчук поділяє відхилення в сексуальній поведінці підлітків на три групи: відхилення як сексуальне експериментування; відхилення як наслідок незадоволення соціальною адаптацією і результат неправильного статевого виховання; відхилення зумовлені психічною патологією.

Продовжуючи цю думку, автор пояснює девіації причинами психологічного та психосексуального характеру.

Психологічні причини відхилень у статевій поведінці:

- низький інтелектуальний розвиток;
- низька самооцінка;
- психологічна закомплексованість;
- неприйняття будь-яких вимог, настанов і корекцій з боку вчителів, батьків, ровесників.

Причини відхилень у статевій поведінці психосексуального характеру:

- порушення статевої ідентифікації;
- формування ролі ідентичності та сексуальної орієнтації;
- відсутність навичок спілкування з іншою статтю, недоліки у функціонуванні статевої поведінки;
- відсутність навичок спілкування з іншою статтю, недоліки у функціонуванні статевої поведінки;
- психосексуальна травма (зґвалтування, сексуальні домагання, знущання близьких родичів і т. і.);
- сексуальна загальмованість і пригніченість (гіпосексуальність);
- підвищення сексуальної потреби й активність (гіперсексуальність)

[84, с. 107].

Під девіантними тенденціями статевої поведінки розуміють як присутність в еротичних сновидіннях (сексуальних фантазіях людини) уявлень про власну участь у девіантній поведінці, так і відчуття потреби в такій поведінці.

Сексуальні девіації розрізняють за об'єктом сексуального потягу та за способом реалізації потреби. Підліткові девіантні тенденції не потребують лікування, але вимагають від дорослих розуміння й уваги до проблем і потреб дітей, своєчасної об'єктивної інформації з питань статі, доброзичливого ставлення до підліткової сексуальності [84, с. 106].

Важливе значення для нормального функціонування індивіда мають внутрішні регулятивні механізми такі, як самосвідомість (включаючи відображення особистого “Я”), самооцінка та самоповага, спрямування особистості, від яких залежить рівень внутрішньої конфліктності особистості й її поведінка.

Отже, ґрунтовне пізнання особистісних причин девіантної поведінки підлітків і молоді становить першооснову для виділення основних соціальних типів таких відхилень та наступного адекватного вибору стратегії і тактики соціальної профілактики та психокорекційної діяльності.

Таким чином, проведене дослідження причин статевої деморалізації неповнолітніх дівчат дало можливість з’ясувати, що запобігання явища торгівлі людьми, зокрема за межами України, жіночої та дитячої проституції є складним завданням у зв’язку з негативним впливом цілої низки факторів, до яких відносимо макро-, мезо- та мікрочинники, проаналізовані нами вище; кримінальний контекст проституції жінок і дітей; відсутність бажання жертв надати інформацію про подібні дії; неефективна робота відповідних державних інституцій щодо здобуття достовірної інформації про працевлаштування молодих українок за кордоном; відсутність комплексного, збалансованого та погодженого здійснення урядом певних превентивних заходів; неефективні механізми запобігання контрабанди жінками на загальнодержавному рівні; недосконалість системи опіки, що призводить до збільшення кількості безпритульних і бездоглядних дітей, які задля виживання змушені працювати в найгірших умовах; попит на працю дітей, вік яких не перевищує 15 р.

1.3. Наслідки статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Статева деморалізація підлітків призводить до широкого спектру негативних, подекуди важких наслідків, у різних сферах психосоціального та

біофізичного функціонування особистості. До таких сфер прояву цих наслідків можна віднести: фізичний, психологічний, соціальний і духовно-моральний аспекти. Зупинимось детальніше на розгляді кожного із них.

Фізичний аспект включає в себе: ранні вагітності, аборти й їхні наслідки для організму; захворювання статевої системи; венеричні захворювання; часті простудні захворювання дівчат, які є вуличними повіями; можливі фізичні травми (як наслідок фізичного насильства з боку сутенерів, конкуренток чи агресивних клієнтів); фізична залежність від психотропних речовин (тютюн, алкоголь, наркотики).

Згідно з результатами національного соціологічного опитування дітей і молоді 10-22 р., частка тих, хто вперше мав статеві стосунки у віці до 14 р., становила серед 21-22-них респондентів 6%, серед 19-20-них – 6,3%, а серед 17-18-них – 14,4%. Таке зниження віку здобуття сексуального досвіду потребує особливої уваги, адже показники середнього віку вступу в шлюб і народження дитини останніми роками в Україні знизилися, збільшилася кількість одружень, де один або двоє партнерів є неповнолітніми. Поширення дошлюбних статевих стосунків свідчить, з одного боку, про лібералізацію сексуальних установок сучасної молоді, а з іншого – про актуалізацію потреби профілактики ранніх непорядкованих статевих контактів і передачі ІПСШ та небажаних вагітностей тощо [50, с. 99].

Наслідки вагітностей в підлітків більш негативні, ніж як у дорослих: аборт завершується 75%, у тому числі за терміну вагітності в 22-27 тижнів, пологами – 25%. Підтвердження загрози статевої деморалізації неповнолітніх знаходимо в дослідженні Асоціації планування сім'ї, яке показало, що 69,1% опитаних 15-19-річних дівчат зробили медичний аборт, у 14,5% випадків – був викидень і лише у 16,4% вагітність закінчилася пологами. Більшість народжень припадає на дівчат віком 15-18 р., які ніде не навчаються або здобувають освіту в ПТНЗ [12, с. 51].

Запальні захворювання статевої сфери у дівчат, які не дотримуються моральних засад і торгують своїм тілом, трапляються досить часто і разом із венеричними захворюваннями, у більшості випадків, спричинюють безпліддя.

Нерідко малосимптомний перебіг венеричних захворювань, особливості психології і поведінки неповнолітніх (зокрема, необізнаність, байдужість до свого здоров'я, легковажність) не спонукають хворих вчасно звертатися до лікаря і, як наслідок, збільшується відсоток осіб, нерозбірливих у виборі статевих партнерів, які захворіли на венеричні хвороби у тому числі таких небезпечних, як СНІД.

За статистикою ВІЛ-інфекція найшвидше поширюється саме серед молодих людей, тобто серед тих, кому ще немає 25 р. Кожен четвертий з числа інфікованих ВІЛ – молодший 21 року. Незахищені сексуальні контакти серед підлітків призводять до поширення не лише ВІЛ, але і багатьох інших інфекцій, що передаються статевим шляхом. Наприклад, хламідіоз і гонорея зустрічаються серед підлітків частіше, ніж серед дорослих. Особливо уразливі підлітки з малозабезпечених сімей, що живуть у бідних регіонах чи сільській місцевості [107].

Умови конкретного соціального оточення дівчат секс-бізнесу є надзвичайно сприятливим для набуття загрозової для здоров'я залежності від психотропних речовин. Очевидно, що важка фізична залежність неповнолітніх від тютюну, алкоголю та наркотиків призводить до повної деградації особистості: порушення уваги, процесів мислення, змінюються життєві пріоритети, мотиви та спонуки, знижується здатність моторної реалізації психічних імпульсів. Зазвичай дівчата під дією алкогольного чи наркотичного сп'яніння легко піддаються різним формам насилля: не протестують, коли їх принижують і б'ють (конкурентки, клієнти, сутенери), приймають це як труднощі своєї “професії”.

Наступний – *психологічний аспект* наслідків статевої деморалізації має свої характерні прояви, це: емоційна незрілість до повноцінної реалізації статевої функції; емоційна лабільність; психологічні травми; занижена

самооцінка; часте переживання негативних емоційних станів і почуттів (сорому, страху, неспокою, жалю, прикрасі, самотності, провини, кривди, суму, безнадійності, відчаю); втрата самоповаги, почуття власної гідності; невротичні та психічні розлади (нервові виснаження, психічна залежність від психоактивних речовин); піддатливість чужому впливові, схильність до регресивної поведінки; суїцидальні думки і наміри.

Таким чином, зовнішня показна дорослість і важкий життєвий досвід у таких дівчат поєднуються із примітивністю інтересів, психічною інфантильністю та безпорадністю. Хоча молодь із неблагополучних, деструктивних родин дорослішає раніше, проте емоційно залишається незрілою. Рівень емоційного розвитку не відповідає фізичному – емоційно дитина виявляє високий рівень обізнаності щодо статевої відносин і готовність до них при фізичній незрілості, погано розуміє себе й оточуючих.

Надмірно виражена емоційна лабільність особистості негативно позначається на її життєдіяльності, ускладнює відносини з оточенням. Це пояснюється тим, що емоційна лабільність характеризується нестійкістю емоційного фону, особистість стає імпульсивною, реактивною, залежною від зовнішніх обставин із частою зміною настрою навіть при незначній зміні ситуації: від піднесеного з відтінком добродушності, ейфорії – до незадоволення із проявами злоби й агресії [50, с. 689].

Найважчою психологічною травмою для особистості є сексуальне насильство. У таких випадках факт статевого дозрівання сприймається, особливо дівчатами, як наслідок спричиненої раніше фізичної шкоди. Тривалим наслідком сексуального насильства над неповнолітньою, може бути, її сприйняття себе як “зіпсованої” людини, із сильним відчуттям сорому та провини, негативним ставленням до власного тіла [96], що чинить украй негативний вплив на емоційно-вольову сферу дівчини.

Умови, в яких працюють дівчата, надаючи сексуальні послуги за плату, можна віднести до екстремальних. Вони перенасичені негативними емоціями, постійним напруженням і страхом, почуттям невпевненості та гіпертрофованим

комплексом неповноцінності. Нервові перевантаження часто зумовлюють серйозні захворювання, про що йшла мова вище, передусім, впливають на різке погіршення самопочуття. Безумовно, часта зміна і сексуальні контакти з випадковими партнерами в таких дівчат не створюють позитивних емоційних переживань, не сприяють розвитку сексуально-еротичної активності, а призводять до фізичних перевтомлень, психологічних перевантажень, погіршення загального стану здоров'я. Серед клієнтів часто зустрічаються психічно неврівноважені, кримінальні елементи, сексуальні збоченці, від яких дівчата зазнають побоїв, знущань, принижень. Однією з головних причин постійного психологічного стресу для дівчат є непевність становища, “гра в сліпу” з невідомими наслідками [122, с. 89].

Самооцінка є заниженою (підлітки, які внаслідок статевої деморалізації мали травми, після яких залишилися шрами чи каліцтво, в більшості мають низьку самооцінку, через що нерідко перебільшують значимість дорослої людини), втрачають почуття власної гідності, стають піддатливими чужому впливові. Такі молоді люди не ідентифікують себе зі своїми однолітками, не мають довірливого ставлення до дорослих, є замкнутими, схильними до суїцидальних думок і намірів.

Соціальний аспект характерний такими наслідками, як втрата повноцінних інтерперсональних контактів із ровесниками, які мають просоціальні цінності та життєві плани; занедбання соціально значущих ролей (учениці, дочки, сестри та ін.); проблеми із створенням повноцінної прокреаційної сім'ї; труднощі із виконанням майбутньої соціальної ролі: дружини, матері; ведення “подвійного” життя (приховування дійсного джерела свого утримання); соціальний паразитизм; втрата зацікавлення соціально значущими формами діяльності (навчанням, працею, громадською активністю тощо); проституція.

У дівчат із деморалізованою поведінкою порушуються інтерперсональні стосунки із ровесниками, для яких першочерговим завданням є здобуття належної освіти, планування сімейного майбутнього та ін. Це

негативно впливає на психологічний стан дівчини-підлітка, яка опиняється у стані психологічної ізоляції від сприятливого мікросередовища, що поступово перестає бути для неї референтною групою. Дана ситуація проявляється особливо часто під час міжособистісних конфліктів із ровесниками. Виникає, так звана ціннісна реакція, коли, прагнучи відірватися від джерела болю, підліток ще сильніше притягується до нього. Водночас проходить знецінення значущих соціальних ролей (дочки, матері, сестри), зниження рівня соціальних очікувань і потреб, байдужість до близьких людей і віра в неможливість створення власної щасливої сім'ї в майбутньому.

Серед зазначених наслідків статевої деморалізації останнім часом широкого розповсюдження набув, спровокований бажанням жити за рахунок інших людей, соціальний паразитизм у формі бродяжництва, жебрацтва, а також здирництва та проституції.

Духовно-моральний аспект: спотворення системи моральних цінностей; життя в тяжкому гріху (з точки зору християнського віровчення); слабкий зв'язок або повна його відсутність із релігійними нормами, обрядами та звичаями; морально-духовний занепад, деградація.

Кожна людина як суспільна істота живе та діє в певній системі цінностей. Цінності відображаються у способі життя людини. При цьому різні цінності мають для людини різне значення, з чим пов'язана ієрархія цінностей – одні й ті ж речі і явища для різних людей мають неоднакову цінність, як і в різний час для однієї й тієї людини. Однак існують і певні закономірності. Так соціологи зауважили, що в нинішньому українському суспільстві панує престижне споживання за принципом: “не гірше за інших” або навіть “усім на заздрість”. Саме такі ціннісні орієнтації призводять до того, що значна кількість людей (особливо – молодих) орієнтується, передусім, на гроші, владу та кар'єру. В умовах, коли гроші заробити чесним шляхом дуже важко, кар'єру робиться довгими роками, а то й десятиліттями ідея швидкого збагачення через надання сексуальних послуг стає для багатьох привабливою [13, с. 110].

Отже, здійснивши аналіз наслідків статевої деморалізації неповнолітніх дівчат можемо констатувати, що процес деградації особистості має динамічний і тривалий характер, виявляється у різних сферах життєдіяльності людини і приносить їй значну, а нерідко непоправну шкоду для фізичного, психічного та духовно-морального здоров'я, оскільки проявляється травмами, хворобами, тривожними психологічними станами, узалежненнями, а часом і самогубством.

Особливо небезпечним антисоціальним явищем і проявом статевої деморалізації є дитяча проституція. Як зазначено, у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, проституція – це використання дитини в діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування [136].

Здебільшого дитяча проституція являє торгівлю неповнолітнього своїм тілом, тобто платне надавання свого тіла для здійснення над ним сексуальних дій особами, що не досягли 18 років. При цьому маємо відзначити, що за останні роки як і в Україні, так і в багатьох країнах світу проституція “помолодшала”. Якщо п'ять-шість років тому суспільство було шоковане участю в сексуальній індустрії дівчаток 14-15 р., то сьогодні цей вік знизився до 12-13 р. У країнах Південного Сходу цей вік ще нижчий – 9-10 р. [41, с. 199].

З огляду на законодавчо закріплене розуміння поняття дитини, як особи віком до 18-років, а також на незавершеність процесу соціалізації молодих дівчат, що проявляється в їхній неготовності до належного виконання ролі дружини та матері, схиляємось до думки, що *дитяча проституція* – це форма позашлюбних статевих контактів, які полягають у наданні сексуальних послуг за матеріальну винагороду дівчатами та хлопцями віком до 18 років. До дитячої проституції (у широкому, юридичному розумінні терміну “дитинство” належить також і підліткова проституція). Підліткова проституція має свої причини й особливості, які ми представимо у вигляді табл. 1.1 і 1.2.

Таблиця 1.1

Причини підліткової проституції

Біофізичні, генетичні, медичні	Вплив спадкових факторів; гормональні зміни в організмі; гіперсексуальна активність; шизофренія у формі яскраво вираженої німфоманії тощо
Психологічні	Бажання виглядати дорослим; здобути підтримку і захоплення ровесників; несформована або деформована система моральних цінностей; форма самоствердження; цікавість; орієнтація на задоволення своїх потреб за усяку ціну; посттравматичний синдром сексуального насильства; несформованість позитивного образу “Я”, низька самооцінка
Соціально-педагогічні	Невідповідність освітніх програм статевого виховання; низька статева культура особистості; конфлікти в сім'ї; неблагополуччя в родині: пияцтво й аморальна, деструктивна поведінка батьків, бездоглядність або занадто жорсткий контроль, який викликає протест, порушення емоційних контактів із батьками, особливо з матір'ю; педагогічна занедбаність дитини через негативне мікросоціальне середовище; шкільна негачія (фобія), розрив позитивних зв'язків із школою тощо
Соціально-економічні	Бідність; бездоглядність; безробіття; експлуатація на користь старших членів родини, бажання неповнолітніх швидко стати матеріально незалежними тощо

Як видно з таблиці 1.1, підліткова проституція, найчастіше, спричинена переплетенням і взаємодією різних причин. Хоча ще у 2002 р. українські дослідники А. Капська, О. Безпалько, Р. Вайнола [3, с. 73-74] окреслили особливості підліткової проституції, які ми подаємо в табл. 1.2., вони істотно не змінилися й актуальні і на сучасному етапі.

Таблиця 1.2

Особливості підліткової проституції

Правові	Правовий нігілізм підлітків, що пов'язаний із асоціальним оточенням (відсутність усвідомлення загрози криміналізації своєї поведінки та способу життя)
Матеріально-економічні	Одержання плати за секс-послуги не лише в грошовому еквіваленті (харчі, речі, косметика, наркотики, алкоголь тощо) Відсутність постійного місця для надання секс-послуг (салон автомобілів, під'їзди, підвали, горища, парки, вокзали тощо)

Психологічні	Підвищений рівень тривожності в неповнолітніх дівчат-повій.
	Шантаж і залякування підлітків розголошенням таємниці їхньої статевої поведінки з боку сутенерів, міліціонерів та ін.
	Неусвідомленість власних вчинків: в сексуальній поведінці підлітків (переважно) домінують не матеріальні, а психологічні мотиви
Соціально-педагогічні	Сексуальні контакти неповнолітніх у стані сп'яніння; неусвідомленість усієї гами негативних наслідків такого стилю життя для фізіологічного, психологічного і духовного здоров'я молодої жінки

Отже, як бачимо, науковий аналіз багатьох джерел, присвячених явищу проституції, що має місце в різних країнах світу, виявляє низку різних причин, які зумовлюють вибір жінками саме такого “шляху професійного розвитку”. Однак серед них на першому місці неодмінно знаходиться економічний чинник: бідність, матеріальні нестатки, безробіття, низький рівень матеріальної винагороди за працю за спеціальністю тощо. Праця в секс-бізнесі не вимагає диплому, фахових кваліфікацій, високого рівня ерудиції чи культури. Тут цінуються цілком інші якості: молодість, зовнішня привабливість, еротизм, відмінна фізична форма, уміння задовольняти будь-які сексуальні потреби клієнта. Відносно висока платня за такі послуги (особливо для жінок пострадянських країн, які “хронічно” переживають складну економічну ситуацію, є політично й економічно нестабільними) часто стає “вдалим” виходом із кризової ситуації. Чимало дівчат, приймаючи рішення стати повією, підсвідомо використовують психологічні механізми захисту, найчастіше раціоналізацію (наприклад: переконують себе, що це тимчасово, що немає іншого виходу, що потрібно лише заробити на освіту, а потім все буде по-іншому і т. д.). На жаль, часто їхній тимчасовий вибір стає постійним способом життя та вирішення матеріальних проблем. Про те, що вирватися із секс-бізнесу не так легко, а його наслідки бувають руйнівними, дівчата дізнаються значно пізніше.

Падіння “залізної завіси”, відкриття кордонів і спрощення процедур виїзду в інші країни, складна економічна ситуація, рівень безробіття та правова

некомпетентність громадян, лояльне законодавство щодо занять проституцією в багатьох країнах світу значним чином сприяють її розвитку в Україні. Використовуючи перехідний період у державі, злочинці організували кримінальний бізнес – експорт “живого” товару та постачають “білих рабинь” у Грецію, Іспанію, Італію, Німеччину, Польщу, США, Туреччину, Угорщину, Чехію, Югославію й інші країни. Оскільки більшість жертв работоргівлі становлять жінки та діти, контрабанда “живим” товаром розповсюджена, передусім, в тих країнах, де жінки традиційно мають низький соціальний статус. Можна констатувати, що Україна зіткнулася з порушенням прав людини, масштаби якого постійно інтенсифікуються [78, с. 5; 114, с. 88].

Особливе місце серед негативних соціальних явищ в Україні посідає КСЕД. Її ключовим моментом є комерційна угода, в якій одна чи більше сторін отримують зиск у вигляді грошей, товарів чи послуг від експлуатації особи віком до 18 р. Існують чотири основні форми КСЕД, пов’язані між собою: дитяча проституція, порнографія, дитячий секс-туризм і торгівля дітьми.

Сексуальна експлуатація людей стала “апокаліпсисом ХХІ ст.”, але ця проблема тьмяніє порівняно з порнографією та проституцією дітей. Корупція та відсутність або невідповідність законодавчих норм, недотримання чинних законів – це причини, які прямо чи опосередковано призводять до КСЕД. У такому “бізнесі” можуть брати участь одна особа, невелика громада (сім’я, знайомі, родичі) або великі групи (кримінальні організації) людей. КСЕД є формою насилля над дітьми та прирівнюється до примусової праці й інших сучасних форм рабства. Вона включає в себе, окрім зазначених форм, ще й ранні шлюби з дітьми [47, с. 120-121].

Україна є як країною-постачальницею, так і країною, через яку відбувається транзит дітей для комерційної сексуальної експлуатації. Незаперечним є факт, що складно оцінити чи спрогнозувати кількість дітей, втягнутих у секс-бізнес. По-перше, більшість випадків сексуальної експлуатації залишається невідомою. По-друге, до порнографії чи проституції неповнолітніх призводить бажання заробити гроші для власних потреб або навіть для сім’ї.

По-третє, у багатьох випадках сучасна індустрія розваг робить такі види сексуальної експлуатації легітимними (стриптиз-шоу і т. п.).

Купівлею і втягуванням дітей в комерційну сексуальну експлуатацію займаються як окремі злочинці, так і зорганізовані групи-кримінальні структури. Вони задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному, чоловіків схильних до педофілії. З кожним роком збільшується число дітей, яких вивозять в інші країни або регіони з метою використання у важкій нелегальній праці або для роботи в сфері секс-послуг, примушують побиратися, займатися проституцією та порнографією. КСЕД наносить невинуватну шкоду життю та здоров'ю підлітка, завдаючи йому духовної, моральної, фізичної, психічної кривди, включаючи небажану вагітність дітей чи безпліддя, затримку фізіологічного і психологічного розвитку, венеричні та психічні хвороби, самогубство. Збільшення числа проданих дітей, як правило, пов'язане з бідністю, економічними кризами, політичними репресіями та всезростаючим попитом на такі послуги.

Проституція дітей підліткового віку, примусова праця, жорстокість і насилля над молодими людьми сьогодні не лише стали звичними, але й поширюються. Особливо небезпечним антисоціальним явищем є дитяча проституція, у формі так званого сексуального туризму. Сексуальний туризм є кримінальним злочином, за який жорстоко карають у багатьох країнах. Водночас його дуже важко інкримінувати, оскільки такий злочин має високий ступінь латентності, а в Інтернеті розповсюджені послання, та адреси, за якими можна дешево отримати дитину, яка втягнута до проституції.

Об'єктами зацікавленості таких “туристів” дуже часто стають, на жаль, неповнолітні. Враховуючи значну кількість в Україні дітей-сиріт, “дітей вулиці” та бездоглядних дітей, скрутне економічне становище багатьох із них, безконтрольність і непотрібність своїм батькам, відповідно – маємо суттєве зростання злочинності в цьому напрямі. Довести факт такого злочину значно важче, ніж факт торгівлі людьми [128, с. 90].

Цей вид послуг був особливо поширений в країнах Сходу. В останні роки прийнято ряд законів, що забороняють “бебі про” та примушування до неї. Проте дитячі сексуальні послуги підпільно надають в еротичних центрах, будинках втіхи, секс-клубах, бюро інтимних послуг. Водночас інтенсивно поширений міф про безпечний секс із неповнолітніми, менший ризик зараження на СНІДом або венеричними інфекціями [20, с. 242]. До того ж з’являються певні нові тенденції в дитячій проституції: якщо раніше “підприємці” секс-бізнесу знаходили дівчат в основному в містах, то тепер їхня увага часто зосереджується в селах або невеликих містечках.

На разі цілком очевидно, що експлуатація дітей на ринку секс-послуг є багатоаспектною проблемою. Комерційно-злочинний світовий ринок індустрії секс-бізнесу втягує мільйони дітей і приносить мільярдні прибутки його власникам. Нині торгівля жінками і дітьми вважається третім за величиною джерелом доходів організованої злочинності, поступаючись лише наркотикам і зброї [49, с. 35].

Стаття Конвенції Міжнародної організації праці № 182 “Про заборону і негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці” (1999 р.) дає чітке визначення тих “найгірших форм дитячої праці”, які потребують негайного викорінення. Це: всі форми рабства чи практики, подібної до рабства, таких як продаж і незаконна торгівля дітьми; примусова праця; використання, поставляння, пропозиція дітей для проституції, виробництва порнографії, порнографічних вистав та інші види незаконної праці [67].

З огляду на викладене, до міжнародних соціологічних аспектів, що безпосередньо впливають на виникнення секс-бізнесу, зокрема, віднесемо: складне соціально-економічне становище в державах, що є постачальницями “живого” товару; криміналізацію суспільства; непрозорість, неефективність або недієвість міжнародного законодавства щодо зазначеної проблеми; слабкий імміграційний контроль; фемінізацію та криміналізацію трудової міграції; дискримінацію та гендерні проблеми окремих держав, де соціальний статус жінки низький; жорстке обмеження національних імміграційних стратегій країн

призначення; низьку правову культуру постраждалих щодо міжнародних документів із прав людини, зокрема, прав жінок і дітей; необізнаність із реальними умовами життя та правами на працю жінок мігрантів, а також із наслідками нелегального працевлаштування за кордоном; страх нелегально вивезених громадян потрапити у в'язницю за підпільне перебування в країні й таке інше; попит на так звані “послуги приватного характеру”; збільшення доступу до мережі Інтернет, який практично не контролюється законом, і часто використовується з корисливою, злочинною метою – розповсюдження дитячої порнографії, надання сексуальних послуг через скайп тощо.

Тому, можемо констатувати, що в причетних до цього країнах назріла необхідність посилити захист дітей від сексуального насильства й експлуатації в усіх формах, вдосконалити систему покарання за протизаконне використання дитячої праці, створити державний і міжнародний механізми запобігання, вирішення проблем бездоглядності та безпритульності дітей, як явища, що має незворотні негативні наслідки для життя, здоров'я і психічного розвитку дітей.

Дослідження зазначених явищ ускладнюється практичною відсутністю статистичних даних, що не дає можливості визначення масштабів поширення торгівлі дітьми та жінками з метою сексуального рабства. Реальні масштаби виявити практично не можливо, оскільки підрахунки ведуться приблизні та ґрунтуються лише на інформації усного характеру, або на неадекватних статистичних даних чи поодиноких соціологічних дослідженнях [122], а також даних громадських організацій, які працюють у сфері запобігання торгівлі людьми [49; 78].

Боротьба з явищем проституції вимагає активності й ініціативи як на міжнародному, так і на державному рівнях, як з боку державних установ, так і неурядових організацій (НУО) – жіночих, молодіжних, правозахисних та ін. Знання причин, чинників, аспектів, мотивів, наслідків, аналіз і здобуття максимально об'єктивних статистичних даних які стосуються торгівлі жінками й дітьми, дасть можливість більш ефективно спрямовувати діяльність урядових структур і НУО на відвертання та запобігання цієї глобальної проблеми XXI ст.

Отже, здійснивши аналіз питання статевої деморалізації як соціальної проблеми, визначивши її прояви, причини, особливості та наслідки, можемо зазначити, що статева деморалізація підлітків проявляється в різних формах деструктивної й аморальної поведінки, найважчою з яких вважаємо проституцію неповнолітніх дівчат. Наслідки такої асоціальної поведінки, безумовно, відображаються як на житті окремої особистості, так і на функціонуванні суспільства в цілому.

Висновки до розділу 1

Вивчення явища статевої деморалізації як соціальної проблеми показало, передусім, її складний, багатогранний, інтердисциплінарний характер і пов'язані з цим труднощі її вирішення.

Складність проблеми, яку навіть важко здефініювати, спричинена багатьма детермінантами. Перш за все, належить підкреслити, що статева деморалізацію потрібно розглядати у двох аспектах – як процес і як результат. Статева деморалізація є, зокрема, процесом духовно-моральної деградації особистості, яка проявляється неадекватною поведінкою в сексуальній сфері, що неузгоджена з нормами громадської моралі та спричинена переплетенням різних чинників – насамперед, особистісного (де визначальну роль відіграють психологічні травми, спричинені соціальними патологіями, передовсім, насильством (особливо сексуальним) у сім'ї), а також несприятливими соціально-виховними впливами родини, з/о школи, ПТНЗ, групою ровесників і ЗМІ, які змінюють цю особистість. При цьому цей процес має характер не формування (у позитивному значенні цього слова), а навпаки деформації особистості, коли замість становлення та розвитку її соціально значущих рис і якостей, духовно-моральних цінностей, гуманістичної спрямованості та просоціальних моделей поведінки, має місце діаметрально протилежний хід.

Він ґрунтується на руйнуванні гармонійного розвитку особистості, викривленні системи її цінностей, потреб і мотивів, що уможливорює її вибір відмінного від прийнятого в даному суспільстві стереотипу сексуального життя. Цей спосіб життя, разом з матеріальною користю (в ситуаціях спонсорінгу та проституції) приносить величезні, нерідко непоправні шкідливі наслідки для духовного, психологічного і фізіологічного здоров'я особистості, серед яких хвороби, uzалежнення, відчай, самотність, суїцид тощо. Статева деморалізація – це також і результат процесу духовно-моральної деградації особистості, який має різні прояви, як-от: непорядковане статеве життя, часта зміна сексуальних партнерів (проміскуїтет), раннє ведення статевого життя, спонсорінг, проституція тощо.

Особливий дослідницький інтерес з точки зору актуальності та гостроти проблеми становить проституція неповнолітніх дівчат, яка є проявом і водночас одним із найбільш небезпечних наслідків процесу деморалізації. Дослідження показало, що проституція належить до найдавніших професій і в своєму розвитку набувала різних форм. Нині її типологія є дуже широкою, а спектр пропонованих секс-бізнесом послуг значно розширився й урізноманітнівся.

Серед причин стійкості проституції як соціального явища вирізняють наявність сталого високого попиту на ці послуги, значні доходи від продажу “живого” товару та зацікавленість жінок в отриманні заробітків таким способом за умов бідності й відсутності інших відповідних пропозицій на ринку праці.

Як в Україні, так і в Польщі, секс-бізнес активно розвивається у тіньовому секторі (масажні салони, готелі, товариські агенції тощо), захоплюючи в свої “тенета” тих, хто з різних соціально-економічних чи особистісних причин вибрав цей небезпечний спосіб життя. З огляду на це, надзвичайної актуальності набуває завдання наукової розробки більш ефективних способів профілактики цього соціального зла.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СТАТЕВОЇ ДЕМОРАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ДІВЧАТ

2.1. Поняття та типологія соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Питання соціальної профілактики статевої деморалізації молодого покоління актуальне в усьому світі. Особливої гостроти воно набуває в Україні, оскільки наявна тенденція зростання деструктивних явищ у молодіжному середовищі – посилення впливу численної групи соціально-економічних, соціально-психологічних та соціально-демографічних факторів, розширення інформаційного простору та лібералізація доступу до нього у поєднанні з морально-культурним й духовним зубожінням викликають негативні прояви в поведінці неповнолітніх.

Для зміни ситуації на краще необхідно проводити системну соціальну профілактику, спрямовуючи зусилля на всі сфери життєдіяльності молодої людини – родину, оточуюче середовище, з/о заклади й інші чинники первинної соціалізації.

Термін “профілактика” походить від грецького слова *prophylaktikós*, що означає: “запобігання чомусь” або “охорона чогось” [162, с. 57].

На думку І. Парфанович, сам термін “профілактика” звичайно асоціюється із запланованим попередженням якоїсь несприятливої події, тобто з усуненням причин, здатних викликати ті або інші небажані наслідки. З цього виходить, що профілактика повинна проводитися у формі запланованих дій, націлених головним чином на досягнення бажаного результату, але в той же час і на запобігання можливих негативних явищ [104, с. 9].

У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття профілактики висвітлене як заходи, що запобігають виникненню та поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення [116, с. 1177].

Традиційно в медицині профілактику розглядають як систему державних, соціальних, гігієнічних і медичних дій, спрямованих на забезпечення високого рівня здоров'я та попередження хвороб [101, с. 3]. Однак нині науковці та практики все частіше звертають увагу на те, що провадження профілактичної діяльності як державними структурами, так і ГО щодо попередження таких явищ, як тютюнопаління, наркоманія, алкоголізм, злочинність, статева деморалізація має так само важливе значення для нормального психофізичного розвитку людини та соціального функціонування, як і профілактика захворюваності. З огляду на це, поняття “профілактика” з медичних наук розповсюдилося на науки соціальні і знайшло своє відображення в соціології, кримінології, соціальній педагогіці, соціальній психології, соціальній роботі, соціальній філософії тощо. Однак на сьогоднішній день, соціальна профілактика має, на жаль, дуже низьку ефективність.

Про актуальність проблеми профілактики різного типу соціальних патологій наголошують такі автори: М. Догадіна та Л. Пережогін [44], Б. Калдон [161], О. Караман [55], О. Ніколенко [98], В. Оржеховська [103], К. Левченко та І. Трубавіна [128], Б. Лазаренко, О. Баришполець і Н. Максимова [117], Ч. Цекера [157] та ін.

Фахівці з психології профілактику трактують як сукупність попереджувальних заходів, направлених на збереження і зміцнення нормального стану, порядку [115, с. 133].

У соціальній роботі профілактика розглядається як складова системи захисту дитинства, яка, окрім запобігання різним деструктивним явищам у суспільстві, підвищення якості життя, включає ще й загальноосвітній і охоронний компоненти.

Із позицій соціального захисту під профілактикою розуміють “...виявлення негативних явищ суспільства: психічних, фізичних і соціальних відхилень у поведінці дітей і молоді й запобігання їх шляхом організації різних заходів” [55, с. 45].

Юридичною наукою термін “профілактика” тлумачиться як попередження, обмеження – і ці поняття розглядаються як синоніми та стосуються запобігання злочинності. Співвідношення “попередження” і “профілактики” у філософському контексті характеризується як взаємозв’язок цілого та частини, загального та часткового. Попередження розглядається як більш широке поняття, а профілактика – як найважливіший компонент попередження [132, с. 107].

Сучасні українські науковці, зокрема А. Капська, О. Безпалько, Р. Вайнола вважають, що профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров’я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля [3, с. 14].

У теорії і практиці превентивної роботи розрізняють загальну та спеціальну профілактику. *Загальна профілактика* полягає в діяльності держави, суспільства; вона націлена на вирішення суперечностей в галузі економіки, соціальної політики, суспільного життя, в морально-духовній сфері тощо. Її реалізують органи державної влади й управління. Отже, загальна профілактика залежить від стабільного, позитивного характеру розвитку всіх суспільних інститутів, ліквідації критичних станів економічної сфери, які сприяють розвитку організованої злочинності. Загальні превентивні заходи протидії правопорушенням є основою будь-яких зусиль із попередження масової асоціальної поведінки дітей, в тому числі схильних до проституції [129, с. 234].

Спеціальна (за призначенням у певній галузі науки) профілактика має інтердисциплінарний характер. Хоча першочергові профілактичні заходи здійснюються, перш за все в галузі медицини, проте спеціальна профілактика

актуальна та дієва в педагогіці, психології, соціології, кримінології тощо. В юридичній практиці профілактика передбачає примусові та наглядові заходи, які спрямовані на попередження й обмеження суспільно небезпечних дій і злочинів [109, с. 436].

У галузі педагогіки профілактика – це процес виховання та перевиховання дітей з відхиленнями в поведінці [137, с. 9]. За дослідженнями В. Оржеховської, педагогічна профілактика, як і загальна, спрямована проти тих явищ соціального життя, які детермінують порушення норм моралі, та виступає як один із засобів правильної соціальної орієнтації людей, стимул суспільно значимої поведінки. Педагогічна профілактика, в залежності від вибору об'єкта впливу, змісту профілактичної роботи, містить у собі деякі аспекти соціальної профілактики: загально-соціальної, спеціальної, індивідуальної. Вона спрямована на вдосконалення способу життя неповнолітніх із використанням загальноприйнятих у суспільстві норм і правил [103, с. 60-61].

На нашу думку, соціальна профілактика – це система науково обґрунтованої діяльності державних, громадських і релігійних організацій, яка спрямована на попередження соціально небезпечних явищ і проявів поведінки.

Зокрема, профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат – це система науково і методично обґрунтованих заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового, медичного та іншого характеру, які спрямовані на виявлення, аналіз і мінімізацію факторів шкідливого впливу на фізичне, психічне (в тому числі сексуальне), моральне та духовне здоров'я неповнолітніх дівчат з метою запобігання та протидії формуванню у них аморальних поглядів і моделей поведінки, заснованих на безвідповідальному ставленні до життя і реалізації майбутніх соціальних ролей дружини та матері, з одного боку, та виявленню, усвідомленню, зміцненню тих факторів, які відіграють охоронно-захисну, стримуючу функцію щодо потенціального процесу деградації особистості, з іншого.

Профілактика статевої деморалізації, бачиться перспективною та більш ефективною у вирішенні проблем запобігання статевої деморалізації, ніж перевиховання неповнолітніх дівчат, які вже стали на цей згубний шлях.

Для кращого розуміння суті профілактики статевої деморалізації доцільна буде її класифікація за різними ознаками: за цільовою групою (хто є суб'єктом та об'єктом впливу) – види профілактики; за змістом діяльності (що є предметом діяльності) – типи профілактики; за рівнями організації та здійснення превентивної роботи – рівні профілактики; за способами вирішення профілактичних завдань – стратегії профілактики.

Як відомо, для успіху та результативності профілактичних заходів обов'язково необхідні знання про об'єкт (особу на яку спрямовується дія) профілактичного впливу, та суб'єкт (тобто, про особу чи інституцію, які реалізують превентивну роботу). Саме знання про об'єкти профілактики зумовлює вибір таких шляхів впливу, які забезпечують найвищу ефективність.

Об'єктом превентивної діяльності в нашому дослідженні є неповнолітні дівчата. Серед них групу ризику становлять ті, які погано вчаться, не бажають чесно працювати, легковажно поводяться відносно осіб протилежної статі, мають схильність до вживання психоактивних речовин, входять до молодіжних неформальних груп асоціального спрямування.

До суб'єктів соціально-профілактичної роботи належать особи (батьки, вчителі, класні керівники, медичні працівники, юристи, соціальні робітники, психологи освітніх закладів, тренери тощо) або інституції (з/о школи, ПТНЗ, шкірно-венерологічні диспансери, міліція, ДЦССМ, ЗМІ, недержавні організації, релігійні громади тощо), які організують і практично реалізують профілактичну роботу.

Соціально-профілактичній діяльності щодо запобігання статевої деморалізації, зважаючи на її масштабність, мають бути притаманні наступні особливості: 1) системна структура, що будується за різними видами, функціями, типами, рівнями, напрямками, стратегіями, характером запобіжних заходів; 2) внутрішні взаємозв'язки та взаємозалежності; 3) наявність

визначених об'єктів здійснення; 4) організаційні й юридичні засади; 5) методичне забезпечення. Щоб превентивна діяльність набула ефективного характеру потрібно також враховувати комплексність, логічність, систематичність, диференційованість, своєчасність використання засобів реалізації впливів задля позитивних змін.

У профілактичній роботі пріоритетного значення набувають заходи соціально-психологічного характеру, що мають добровільний, (а не примусовий) характер, засновані на інтересі та формуванні мотивації до просоціальних моделей поведінки. Соціальна профілактика статевої деморалізації серед неповнолітніх дівчат повинна здійснюватись шляхом виявлення об'єкта профілактики (неповнолітніх), встановлення характеру чинників ризику (біологічний, психічний, суспільний) тобто вивчення особливостей їхньої психіки, способу життя, оточення та впливу на підлітка з боку відповідних суб'єктів, а також актуалізованого чи прихованого потенціалу особистості (її т. зв. сильних сторін, що проявляються, наприклад, у характері, здібностях, знаннях і вміннях у певній галузі, планах).

Соціально-профілактична діяльність покликана виконувати низку важливих функцій:

- *діагностично-прогностичну*, яка полягає в аналітичній роботі зі з'ясування причин і умов відхилень у поведінці дітей і молоді; в передбаченні тенденцій їхнього розвитку; у виявленні шляхів і способів превентивного втручання в соціальну ситуацію розвитку особистості;
- *корекційно-реабілітаційну*, яка ставить за мету узгодження виховного процесу з реальними умовами соціалізації дитини та пов'язана із втручанням у негативну ситуацію її розвиток на рівні знань, емоцій, поведінки, використання оптимальної коригувальної допомоги, перевиховання та подолання негативних проявів у поведінці;
- *освітньо-консультативну*, яка передбачає надання оптимальної освітньої, консультативної інформації; попередження і нейтралізацію надмірної інформації про види та форми негативних явищ;

- *організаційно-методичну*, яка ставить за мету опрацювання та реалізацію міжгалузевих науково-дослідних проектів із проблем профілактики девіантної поведінки; дослідження факторів розвитку схильності неповнолітніх до девіацій в поведінці та розробку заходів щодо її профілактики; відпрацювання соціально-педагогічних і психолого-педагогічних технологій на базі дошкільних, позашкільних закладів, з/о шкіл, ПТНЗ, дозвіллевих установ;
- *інтегративно-просвітницьку*, яка передбачає збір, обмін, аналіз, адаптацію, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду профілактичної практики, а також його творче використання в національних умовах із метою перевиховання соціально дезадаптованих осіб. Зауважимо, що завдяки профілактичній роботі та превентивному вихованню проходить значно ефективніше процес соціалізації й адаптації молоді до дорослого життя в соціумі.

Важливу роль у процесі соціалізації й адаптації до життя в соціумі відіграє загальне та статеve виховання дітей і сексуальна просвіта з раннього віку силами сім'ї, дошкільних дитячих закладів, з/о школи. Така ситуація багато в чому визначає рівень загальної та сексуальної культури особистості представників обох статей.

У поняттях статевого виховання та сексуальної просвіти, незважаючи на тісний взаємозв'язок, існують певні відмінності.

Статеve виховання – це процес систематичного, свідомо здійснюваного впливу на статеvu свідомість дитини з метою забезпечення її нормального психосексуального розвитку, передачі наукових знань про людську сексуальність, які сприяють самовизначенню особистості в системах: людина – сім'я, людина – репродуктивне здоров'я, людина – культура сексуальної поведінки, людина – сексуальна сфера тощо [82, с. 408; 72, с. 23].

Польська дослідниця М. Козакевич підкреслює, що статеve виховання – це процес соціалізації молодої людини, підготовка її до інтимного, подружнього та сімейного життя, відповідно до обов'язкових у даному суспільстві норм [165, с. 10].

Статеве виховання, як невід'ємна складова загального виховання, фактично розпочинається з перших років життя дитини і триває впродовж усіх наступних вікових періодів аж до настання повної біологічної та соціально-психологічної зрілості людини, її становлення як особистості загалом. Статеве виховання, особливо в перші роки життя людини, є здебільшого мимовільним процесом, в основу якого покладений психологічний механізм наслідування й ідентифікації дитини з членами сім'ї.

Під змістом *сексуальної просвіти* розуміємо систему знань про репродуктивну функцію людини, природу людської сексуальності, культуру міжстатевих взаємин, шлюб і сім'ю. Метою просвіти є розширення поінформованості підлітків, обізнаності щодо питань етики та психології сексуальної поведінки, готовності людини до створення сім'ї та виконання родинних ролей, передусім, подружніх і батьківських.

Зміст сексуальної просвіти повинен мати інтегративний характер, тобто містити етичні, психологічні, правові, фізіологічні, гігієнічні, педагогічні й інші аспекти статевої поведінки. Теоретичний аналіз, здійснений нами, вказує на те, що сексуальна просвіта має ґрунтуватися на таких *принципах*: принципі виховуючого навчання, науковості, системності й об'єктивності знань, принципі діалогічної взаємодії та психологічної сумісності дорослого з підлітками, принципі випереджувального впливу, орієнтованого на зону найближчого розвитку дитини, принципі апелювання до загальнолюдських цінностей, послідовності, доступності, тактовності тощо.

Сексуальна просвіта підлітків має бути спрямована на вироблення в них таких раціональних *установок*: розуміння процесу розвитку людського організму та привернення уваги не лише до біо-фізіологічних, але й емоційних змін, що супроводжують процес дорослішання та набуття особистісної зрілості; усвідомлення природності прагнення людини до спілкування з особою протилежної статі; розуміння значення приватного життя для щастя людини, вибіркових емоційних стосунків, усвідомлення сутності фізичних стосунків чоловіка та жінки; знання анатомії, фізіології, функціонування статевої сфери,

статевих відмінностей, уявлення про фактори ризику (ІПСШ, ВІЛ-інфікування) та фактори їхнього запобігання; розуміння проявів сексуальності в думках, відчуттях, переживаннях, певних діях; усвідомлення соціального значення своєї статевої приналежності, морально-етичних засад статевої поведінки (гендерної) поведінки [72, с. 49].

Подані нами визначення є науково обґрунтованими та містять значний перелік знань, якими повинні оволодіти підлітки в процесі сексуальної просвіти. Однак у дійсності зміст сексуальної просвіти в З/О школах, ПТНЗ, закладах інтернатного типу обмежений вивченням питань фізіології й анатомії розвитку людського організму.

Щодо віку, з якого слід починати відповідну профілактику, то В. Оржеховська, наприклад, пропонує розпочинати ранню профілактичну роботу з дітьми ще в дитячому садку. Запропонована нею система складається з трьох блоків: *перший* – спрямований на вихованців дитячого садка-початкової школи, де в ігровій, доступній формі в дітей формуються уявлення та початкові знання про моральну та статеву культуру людини (хлопчика/дівчинки); *другий* – учні 5-8 класів, де увага батьків і педагогів переважно зосереджується на інтелектуально-пізнавальному розвитку підлітків, оскільки в цей період катастрофічно падає інтерес до навчання; *третій блок* – має забезпечувати тісну взаємодію вчителів, батьків та учнів як суб'єктів профілактики на основі розвитку різних форм самоврядування, допомоги та захисту дитини, участі у відповідних заходах тощо [103, с. 102].

На думку Ч. Цекери, однією із необхідних форм у профілактичній діяльності має стати ретельне вивчення вуличного оточення особистості. Розуміння його впливу на формування цілей, потреб, цінностей, інтересів, схильностей, прагнень, поглядів підростаючої особистості має надзвичайно важливе значення для організації ефективної профілактичної роботи з підлітками [157].

На наш погляд, соціальна профілактика як цілеспрямована, планомірна і системна діяльність повинна враховувати особливості таких представниць

“групи ризику” як дівчата-підлітки, а саме: їхню емоційну лабільність, тривожність, песимізм, занижену самооцінку, вразливість, схильність до девіацій в поведінці, закомплексованість, неадаптованість до життя в суспільстві, некомпетентність, відсутність життєвого досвіду, агресивність, радикальність у судженнях.

Аналіз наукової літератури та досвід вивчення проблеми профілактичної діяльності показали, що всі запобіжні заходи поділяють на три види. На основі цього доцільно провести аналогічний поділ видів соціальної профілактики статевої деморалізації серед неповнолітніх дівчат на первинну, вторинну та третинну.

Далі розглянемо більш детально сутність окремих видів соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.

Первинна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат – це комплекс соціальних, освітньо-виховних, медико-психологічних заходів, які спрямовані на попередження, запобігання виникненню аморальної, статево-деструктивної поведінки в середовищі дівчат, підлітків та юнок.

Завдання первинної профілактики: створити соціально-педагогічні умови щодо усунення або мінімізації впливу тих обставин і факторів, які провокують девіантну поведінку, формування просоціальних цінностей та вдосконалення тих моделей поведінки, життєвих умінь і навичок, які відіграють позитивну роль у процесі соціалізації дівчинки, підлітка чи молодої дівчини.

У ранній профілактиці статевої деморалізації дівчат-підлітків значну роль відіграють фахівці в галузі медицини (гінекологи, дерматовенерологи, сімейні лікарі, дільничні терапевти, педіатри, гігієністи та ін.).

Вони покликані не лише своєчасно виявляти та лікувати гінекологічні, венеричні хвороби, але й виявляти дівчат, які вже почали вести раннє статеве життя, завагітніли, планують зробити перший аборт, можуть заразити венеричною хворобою інших тощо. Часом саме ці спеціалісти є тими людьми, котрі здатні не лише організувати медичну допомогу, але й дати добру життєву пораду, запобігти неправильному рішенню.

Лікарі можуть першими фіксувати і випадки статевої домагань, і приймати відповідні запобіжні заходи медично-педагогічного характеру до потерпілих, ставити перед компетентними органами питання про притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють такі посягання.

Визначальними *формами* первинної профілактики будуть: робота в середовищі неповнолітніх дівчат за принципом “рівний-рівному”, розповсюдження соціальної реклами превентивного характеру, наскрізні (репрезентативні) опитування підростаючого покоління за місцем проживання, масові розважальні заходи як умова змістовного проведення дозвілля, а також нетрадиційні форми профілактичної діяльності у з/о закладі і т. і.

Основними *методами* первинної профілактики виступатимуть: інформування, консультування, бесіди, переконання, формування знань, умінь і навичок просоціальної відповідальної поведінки шляхом демонстрації тематичних відеофільмів, фільмів, реалізації профілактичних програм.

Означені форми і методи первинної соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат ми представимо у розробленій таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Сутність, форми і методи первинної соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Вид профілактики	Об’єкти впливу	Мета та завдання	Сутність діяльності	Форми та методи профілактики
1.	2.	3.	4.	5.
Первинна	Підлітки та молодь до 18-ти років	Запобігання раннім проявам аморальної поведінки	Роз’яснення правил безпечної поведінки в складних життєвих ситуаціях; доступне інформування про сутність нормативних документів, які захищають права дітей; розвиток	Бесіди, розповіді, фронтальне та групове інформування, консультування, переконання, навіювання, розкриття потенціалу особистісних

1.	2.	3.	4.	5.
			внутрішнього контролю власної поведінки, формування правосвідомості та впевненості в собі, вміння виходити із складних ситуацій, підвищення самооцінки, самовдосконалення і т. п.; інформування неповнолітніх дівчат про явище проституції, зокрема, продажу жінок і дітей для сексуальної експлуатації	ресурсів дівчини-підлітка; проведення соціологічних досліджень для з'ясування потреб молоді й ефективності проведених заходів; реалізація профілактичних програм, соціальна реклама

Первинна профілактика є масовою та найбільш ефективною. Вона базується на комплексному системному вивченні впливу умов і факторів соціального та природного середовища на здоров'я і розвиток дитини з метою їх регуляції.

Вивчення напрямів і методик первинної профілактики дозволяє виділити серед них такі, які відповідають сучасним вимогам і діючим соціально-психологічним факторам, зокрема:

- вдосконалення технологій і методик первинної профілактики, перш за все, соціально-психологічних методик формування та розвитку особистісних ресурсів, що забезпечують домінування цінностей здорового способу життя й психологічне закріплення установки на відмову від аморальної поведінки;
- розробка профілактичних програм і методик, скерованих на підвищення соціально-психологічних ресурсів сім'ї (виховання в дітей і підлітків законослухняної, успішної та відповідальної поведінки, знань і навичок у батьків щодо забезпечення психологічної підтримки процесу

соціалізації дітей, схильних до сексуально-девіантної поведінки, уникнення їхнього розриву із сімейним оточенням, сприяння соціально-медичній і соціально-психологічній реабілітації такого контингенту підлітків);

- залучення лідерів із числа представників волонтерського руху, молоді й їхніх батьків до профілактичної роботи за методикою “рівний-рівному”;

- активізація особистісного потенціалу підлітків, пошук матеріальних ресурсів, координація зусиль усіх професіоналів: педагогів, психологів, медиків, працівників соціальних служб і правоохоронних органів, членів громадських рухів, фондів, організацій, батьків задля активної протидії сексуальній деморалізації в молодіжному середовищі [117, с. 111].

Вторинна профілактика статевої деморалізації здійснюється в середовищі неповнолітніх дівчат, які входять у так звану “групу ризику”. Це дівчата-підлітки, які здебільшого походять із неблагополучних сімей, або виховуються у дитячих будинках чи інтернатах як природні чи соціальні сироти та проявляють соціальну дезадаптацію і схильність до девіантної, зокрема, аморальної поведінки. Такі дівчата, як правило, курять, вживають спиртні напої, експериментують із психотропними ліками, марихуаною чи іншими наркотиками, прогулюють заняття в школі, погано вчаться, проявляють грубість і зухвалість у ставленні до дорослих, входять у молодіжні групи ровесників (у тому числі субкультури асоціального спрямування), часто проводять час у барах, нічних клубах, втратили цнотливість.

До такого контингенту дівчат із групи ризику соціальна профілактика буде полягати у роз’ясненні впливу шкідливих наслідків ризикованої поведінки на фізичний, психічний і духовний розвиток особистості, а також можливостей для альтернативного проведення дозвілля та просоціального розвитку особистості.

Вторинна соціальна профілактика статевої деморалізації передбачає своєчасне виявлення таких осіб, які належать до групи ризику і корекцію поведінки особистості дівчини, яка проявляє асоціальну поведінку, не

дотримується прийнятих морально-правових та етичних норм. Тут слід подбати про:

- формування достовірних правових і медичних знань, зокрема, щодо зростання поширеності ІПСШ; формування життєвих умінь і навичок, необхідних для самозбереження від негативного впливу сутенерів, торговців “живим” товаром, деморалізованих осіб, асоціальних груп ровесників та ін.;
- переконання в потребі кардинальної зміни у ставленні до самого себе, свого місця в соціумі, усвідомлення цінності життя та відповідального ставлення до виконання своєї ролі в ньому.

До *форм* вторинної соціальної профілактики ми віднесемо: комплекс соціальних, освітньо-виховних, медико-психологічних заходів, соціально-психологічних тренінгів із профілактики аморальної поведінки (продажа власного тіла, вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління і т. п.), реалізацію профілактичних програм; до *методів* – індивідуальне консультування, тренінги, переконання, роз’яснення про небезпеки ведення аморального та переваги здорового способу життя тощо.

Означені форми і методи вторинної соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат ми представимо у розробленій таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Сутність, форми і методи вторинної соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Вид профілактики	Об’єкти впливу	Мета та завдання	Сутність діяльності	Форми та методи профілактики
1.	2.	3.	4.	5.
Вторинна	Група ризику: неповнолітні, які проявляють схильність до девіантної	Корекція відхилень у системі цінностей, моральних норм і поведінки,	Виявлення та мінімалізація потенціальних чинників деструктивної поведінки; формування навичок безпечної поведінки;	Індивідуальне консультування, бесіди з фахівцями, тренінги, переконання, драматизація, “форум-театр”,

1.	2.	3.	4.	5.
	поведінки (втратили цнотливість, палять, вживають спиртні напої, наркотичні засоби, прогулюють уроки)	запобігання поглибленню деструктивного розвитку особистості, зокрема, у сексуальній сфері	інформування про діяльність установ та організацій які займаються даною проблематикою; запобігання подальшому розвитку деморалізації	інтерактивні психологічні театри, життєві приклади, розв'язання проблемних ситуацій; вулична волонтерська робота – розповсюдження брошур, наскрізні опитування, соціальна реклама, масові розважальні заходи як умова змістовного проведення дозвілля; робота волонтерів у молодіжному середовищі за принципом “рівний-рівному”; робота “груп підтримки” для осіб з проявами девіантної поведінки

Як бачимо з таблиці 2.2 вторинна соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат спрямована на корекцію відхилень у системі цінностей, моральних норм і поведінки, протидію поглибленню деструктивного розвитку особистості, зокрема, у сексуальній сфері.

Суть діяльності *третинної* профілактики статевої деморалізації (реабілітації, корекції, ресоціалізації) передбачає формування в молодих дівчат навичок відмови від пропозицій деструктивного характеру, а також систему організаційно-правових соціально-педагогічних і психологічних заходів,

спрямованих на вилучення неповнолітніх зі сфери аморальної сексуальної діяльності.

Третинна профілактика передбачає виявлення чинників і особливостей змін поведінки та свідомості молодої дівчини, які призвели до виникнення проблеми; а також усунення мотивів через перенавчання та перевиховання неповнолітньої, створення умов для позитивної зміни та підвищення її соціального статусу, сприяння в реадaptaції до гідного життя в суспільстві. Третинна профілактика є, в основному, індивідуальною і передбачає довготривалу роботу та комплекс соціальних послуг.

Формами третинної профілактики виступатимуть: комплекс соціальних, освітньо-виховних і медико-психологічних заходів психологів, соціальних педагогів і ін., які спрямовані на інтегрування в суспільство тих дівчат, які вже стали на згубний шлях, із метою запобігання повторних випадків торгівлі власним тілом, водночас сприяючи відновленню особистого та соціального статусу молодої особи і повернення її в родину, навчальний заклад, до суспільно-корисної діяльності; *методами* – індивідуальна робота (бесіди, консультування, тренінги формування соціально значущих навичок, робота в групах психологічної підтримки для осіб із аналогічними проблемами і т. п.).

Означені форми і методи третинної соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат ми представимо у розробленій таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Сутність, форми і методи третинної соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Вид профілактики	Об'єкти впливу	Мета та завдання	Сутність діяльності	Форми та методи профілактики
1.	2.	3.	4.	5.
Третинна профілактика (ре-соціаліза-	Неповнолітні дівчата, які ведуть ранне статево	Мінімізація шкод, пов'язаних із веденням	Виявлення деструктивних змін у свідомості та поведінці особис-	Індивідуальне консультування (юриста, лікаря, психолога), бе-

1.	2.	3.	4.	5.
ція)	життя, надають платні секс-послуги, часто змінують статевих партнерів, неповнолітні повії	аморального життя, поступова трансформація системи цінностей, повернення до гідного життя в суспільстві, запобігання рецидивам	тості, які призвели до деморалізації та проституції; обмеження й усунення негативних чинників впливу на особистість, формування соціально значущих якостей, умінь і навичок потрібних для адаптації та реінтеграції у новій соціальній ролі; підвищення соціального статусу дівчат-підлітків і їхньої самооцінки, допомога в отриманні освіти, працевлаштуванні, налагодженні гідного життя, у самореалізації; правова, соціально-психологічна допомога і захист	сіді, перенавчання, створення виховуючих ситуацій, показ позитивної перспективи, заохочення, переконання, залучення до різноманітних видів громадської діяльності та позитивного соціалізуючого середовища, надання інформації щодо інституцій, які працюють із жертвами торгівлі людьми та домашнього насильства, діяльність за стратегією “Зменшення шкоди”, вулична волонтерська робота

На основі поданої таблиці 2.3 та викладеного матеріалу можна зробити висновок, що третинна соціальна профілактика має:

- чітко визначити мету, завдання, зміст, форми та методи роботи в залежності від особливостей даного індивідуального випадку і типу особистості дівчини;
- здійснювати індивідуальний, диференційований підхід до окремих представників вибраної групи молоді, яка має досвід аморальної поведінки у сфері міжстатевих контактів, зокрема, надання сексуальних послуг за винагороду;

- надавати адресну фахову допомогу та підтримку (правову, релігійну, медичну, психологічну, педагогічну тощо) молодим дівчатам, які хочуть стати на шлях виправлення і розпочати “нове” життя;
- формувати моральну свідомість і відповідальність за свої вчинки, розвивати такі риси характеру (сумлінність, працьовитість, релігійність тощо) й якості особистості (наприклад: професійну компетентність, освіченість, культуру), які сприятимуть соціальній реабілітації деморалізованих дівчат у суспільстві та будуть запобігати явищу “аморального рецидивізму”.

Окрім видів соціальної профілактики, у превентивній діяльності мають місце ще *туди* профілактики, які вже згадувались нами вище. Серед них розрізняють: загальносоціальну та специфічну профілактику.

У контексті, що нами досліджується, можемо стверджувати, що загальносоціальна профілактика – це сфера діяльності, що стосується запобігання явища статевої деморалізації не безпосередньо, а опосередковано – через адміністративні механізми, інформаційно-просвітницькі заходи в тому числі з використанням різних інформаційних технологій. Сюди ми віднесемо також різноманітні програми та заходи щодо організації змістовного дозвілля підлітків (робота клубів для молоді, спортивні змагання, творчі конкурси, організація свят тощо), чим створюється альтернатива деструктивній поведінці, забезпечується соціально значуща діяльність підлітків у вільний час.

Специфічна профілактика в галузі статевої деморалізації неповнолітніх дівчат – це комплекс науково обґрунтованих, цільових заходів інтердисциплінарного характеру (медичних, правових, організаційних, соціальних, психологічних, педагогічних тощо), які покликані попереджувати й активно протидіяти проявам аморальної поведінки неповнолітніх дівчат, сприяти позитивній зміні їхньої свідомості та мінімалізації шкод, які були викликані процесом деградації.

До таких заходів належать, зокрема, спеціалізовані інформаційні компанії в ЗМІ, уроки, психологічні тренінги або тематичні заняття для підлітків, випуск спеціалізованої літератури тощо.

Профілактичну роботу слід розрізняти ще й за напрямками превентивної освіти. Така діяльність має проводитися в трьох напрямках через:

а) засоби мас-медіа (соціальна реклама, пропаганда здорового способу життя авторами радіо та телепередач, професійне консультування запрошених фахівців щодо питань психосексуального розвитку підлітків. Створення відеокліпів, відеосюжетів, плакатів, а також брошур достовірного інформаційного плану стосовно людської сексуальності для цільових груп і груп підвищеного ризику);

б) формування відповідальних компонентів змісту тих предметів навчальної програми з/о закладів, які дотичні до проблематики статевої освіти (знань про статеве дозрівання та розвиток, питання репродуктивного здоров'я та чинники його руйнування, зокрема, прояви сексуальних відчуттів, статеве життя, вагітність, народження, аборти, безплідність, венеричні захворювання, СНІД, протизаплідні засоби тощо);

в) викладання елективного курсу – окремого навчального предмета, метою якого буде виховання культури статевої поведінки, формування у неповнолітніх умінь і навичок міжстатевого спілкування, правильних статеворольових установок і просвіта у фізіологічних і психологічних питаннях, вибраних аспектах планування сім'ї тощо, а також сприяння умінню учнів робити правильний вибір у ситуаціях, що стосуються статевого здоров'я;

г) проведення тематичних заходів на задану тематику.

Такі заняття краще проводити в невеликих групах, певні теми доцільно розглядати диференційовано з хлопцями та дівчатами. Спілкування повинно проводитися у невимушеній атмосфері, найкраще у формі діалогу. Актуальними на таких заняттях будуть зустрічі з фахівцями з різних інституцій кримінальної міліції у справах дітей, шкірвендиспансера, кризового центру допомоги жінкам тощо, ігрові ситуації, дискусії щодо матеріалів зі “скриньки запитань”, обговорення відеофільмів і сюжетів, інших форм роботи з соціальної профілактики статевої деморалізації. При організації превентивної діяльності в середовищі неповнолітніх дівчат обов'язково мають бути враховані різні

перешкоди, які можуть виникати при роботі з цією молодіжною групою, наприклад, у вигляді скептицизму, знеохочення, проявів сарказму, зарозумілості з їхнього боку. З огляду на це величезну увагу необхідно приділяти відбору змісту, форм і методів профілактичної роботи так, аби вона характеризувалася відповідним рівнем новизни інформації, викликала інтерес та активність учениць і мала професійний рівень реалізації. У протилежному випадку така соціальна профілактична робота не дасть жодного ефекту.

Отже, головною передумовою покращення ситуації у сфері морального здоров'я в цілому є обґрунтована та добре налагоджена система первинної профілактики та доступність якісних послуг (соціального, психологічного, педагогічного, медичного, правового характеру). Потрібні системні, добре скоординовані зусилля в напрямі діяльності, пов'язаної із сексуальною просвітою і вихованням молодих людей, формуванням у них навичок відповідальної та безпечної сексуальної і репродуктивної поведінки. Це сприятиме збереженню репродуктивного здоров'я ще до вступу в шлюб, можливості подальшого повноцінного статевого життя, батьківства та материнства.

Таким чином, можна констатувати, що зважаючи на негативні тенденції, які спостерігаються нині в молодіжному середовищі, соціальна профілактика статевої деморалізації дівчат як галузь превентивної діяльності є вкрай необхідною. Соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат повинна провадитись як науково обґрунтована, гуманістично спрямована випереджувальна і диференційована соціально-психологічна діяльність, яка покликана, передусім, запобігати, а у випадках актуалізації проблеми – мінімалізувати дію шкідливих факторів, забезпечувати зміну мотивації й обставин, що сприяють розповсюдженню цього явища та зміцнення факторів, що виконують захисну функцію. Така робота має на меті створити оптимальні умови просоціального розвитку особистості де б проявилися різні суспільно значущі види її активності, розкрився її внутрішній потенціал.

2.2. Рівні соціальної профілактики аморальної статевої поведінки

Не зважаючи на різноманітність виконуваних функцій, видів і типів профілактичної діяльності, вона безпосередньо чи опосередковано є спрямованою на людину (індивіда) в різних аспектах її життєдіяльності. У даному параграфі зосередимо свою увагу на розкритті *рівнів* соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат: загальносуспільного, мікросоціального й індивідуального.

Загальносуспільний рівень сприяє запобіганню та вирішенню проблем пов'язаних із негативними соціальними явищами на загальнодержавному рівні, тобто на рівні найвищих законодавчих і виконавчих органів держави, які формують соціальну політику, здійснюють соціальний захист вразливих верств населення та надають їм різноманітні соціальні послуги через державні інституції, громадські організації та релігійні громади.

На цьому рівні реалізується також формування соціальних норм стосовно осіб, які за певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (алко-, наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, гіперсексуальні, ВІЛ-інфіковані й ін.) [3, с. 15].

Загальносуспільний рівень відіграє важливу роль у профілактичній діяльності по запобіганню девіацій у сфері статевої поведінки, передусім, шляхом здійснення правової регуляції проблем, що мають місце у цій сфері й організації діяльності системи соціальних служб для молоді.

Превентивні заходи зазначеного рівня повинні бути організовані таким чином, щоб різними способами запобігати деструктивній поведінці та впливати, перш за все, на особистість, що розвивається. Така діяльність реалізується через соціальну політику, яка визначає пріоритетні суспільні цінності і соціальні норми, характер розвитку молодіжного середовища та моделі нормативної поведінки, а це в свою чергу, впливає на соціальну орієнтацію особистості.

Соціалізація молодого людини реалізується під впливом правових і морально-етичних норм, а також суспільної думки, як визначених даним суспільством критеріїв оцінки окремого соціального явища чи оточуючого світу. Громадська думка, засуджуючи моральні відхилення від загальноприйнятої норми, регулює поведінку особистості, утримуючи її в правильному морально-етичному “руслі” розвитку, налаштовує на дотримання моральних засад у статевій поведінці. Спрямовуючи та корегуючи поведінку в цілому й окремі вчинки особистості, соціальна думка опосередковано програмує набір соціально прийнятих дій відповідно до встановлених норм і правил, які існують у суспільстві. Таким чином, суспільна думка опосередковано визначає критерії соціального контролю за життям окремих індивідуумів.

Соціальний контроль – це форма керування соціальними процесами та поведінкою членів суспільства як у сфері побуту, так і в галузі морально-статевої поведінки [94, с. 146-147]. Без такого контролю справитися окремим організаціям з означеною проблемою було б нереально. Формування суспільної думки, яка є непримиримою до порушень моральних норм у статевій поведінці, повинно стати важливим завданням мас-медій, з/о школи й інших інституцій суспільного виховання.

Г. Баткіс ще на початку ХХ ст. слушно зауважив, що в основі правил сексуальної поведінки, своєї суспільної моралі певного періоду повинні бути: усвідомлення обов’язку за правильне гармонійне використання своїх потенційних можливостей; відповідальність за прямі наслідки статевих відносин (сім’я, діти); відповідальність за здоров’я, яке є не лише особистим добром і щастям, але є основою суспільного благополуччя [7, с. 189].

На загальносуспільному рівні схильність до девіацій загалом визначається певним комплексом загальних причин та умов, які, зокрема, мають свій обумовлюючий вплив і на явище проституції. Так, наприклад, досить лояльне українське законодавство щодо осіб, причетних до секс-бізнесу, не сприяє боротьбі з цим явищем. Слабке фінансування інституцій соціальної

роботи не дає можливості проводити широкомасштабні інформаційні кампанії, зокрема, в ЗМІ по запобіганню та протидії явища торгівлі людьми. Недостатня активність українських ГО, яким, поки що важко залучати кошти зі закордонних проектів і грантів через низький рівень поінформованості та усвідомлення актуальності цієї проблеми для України, та брак досвіду зумовлюють недостатній рівень організації й ефективності їхньої діяльності в цій сфері.

Профілактично-виховна робота на загальносуспільному рівні повинна забезпечувати також координацію зусиль усіх суб'єктів соціально-політичної діяльності та соціальної роботи з метою вдосконалення правових механізмів регуляції явища проституції, збільшення фінансування на інформаційно-просвітницьку, профілактично-корекційну та ресоціалізаційно-реабілітаційну діяльність серед різних категорій неповнолітніх дівчат і молодих жінок. Необхідно розвивати мережу закладів та організацій, які працюють із жінками секс-бізнесу, жертвами торгівлі людьми та сексуального насильства у сім'ї (кризові центри для дівчат і жінок, групи підтримки тощо).

Мікросоціальний рівень профілактично-виховної роботи характеризується своїм впливом на “мікросоціум” (тобто сім'ю, родину, шкільне оточення підлітка, групу його ровесників тощо). Робота на цьому рівні є дуже важливою, оскільки саме родина підлітка і його найближче оточення здатні вплинути на ймовірність проявів девіацій у поведінці молодої людини. Серед профілактичних заходів цього рівня – ознайомлення соціального працівника, психолога із родинним середовищем та оточенням, друзями підлітка з метою виявлення, мінімалізації чи можливого усунення причин і умов, які провокують до ведення аморального способу життя. Іншим важливим напрямом діяльності є робота з батьками, це – тематичні батьківські збори, сімейні консультації, забезпечення батьків відповідною літературою, спонукання їх до глибинного пізнання та контролювання кола спілкування дитини, способів проведення нею вільного часу.

Організуючи соціально-профілактичну роботу на цьому рівні, слід знати, що низький культурний, духовно-моральний і освітній рівень найближчого оточення є визначальним чинником моральної деградації підлітка. Через бажання здобути авторитет серед ровесників неповнолітні не можуть обрати суспільно корисний і прийнятний вид соціальної активності, який би задовольняв їхні потреби і прагнення, водночас відповідаючи інтересам і нормам суспільства.

Зважаючи на сучасний стан означеної проблеми важливо було б запровадити первинну профілактику на мікросоціальному рівні з батьками дітей уже дошкільного віку. Проте для її організації на ефективному рівні необхідно опрацювати відповідне методичне забезпечення для батьків, з якого вони могли б довідатися: про що, де, коли, яким чином та у якій формі слід розмовляти з дитиною, аби передати їй мінімум доступних знань зі сфери статевого виховання, формувати в їхній свідомості найпростіші морально-етичні норми суспільної поведінки та санітарно-гігієнічні навички.

Багато помилок підростаючого покоління, особливо в сексуальній сфері, пояснюються тим, що молоді люди прагнуть пізнати “заборонений плід”, отримати нові враження, домогтися авторитету в групі ровесників, довести свою дорослість, самоствердитися. Однак при цьому вони ще не мають чітко сформованих життєвих цілей, бракує досвіду, уміння змістовно організувати своє дозвілля, відсутні переконання про важливість дотримання соціальних і культурних норм, зокрема, у сфері культури сексуальної активності.

У профілактичній діяльності на мікросоціальному рівні потрібно враховувати незаперечний факт, що батьки є надзвичайно важливим і впливовим джерелом формування здорового способу життя, а також і те, що згідно українських досліджень, 36% 10-16-річних дітей повністю довіряють батькам і відверто обговорюють із ними будь-які питання, а ще 52% довіряють батькам, хоча деякі питання не можуть із ними обговорити. Таким чином, 88% підлітків загалом довіряють батькам, а це значить, що довіряють і тій інформації, яку вони отримують від них. Лише 1% респондентів зазначили, що

вони зовсім не покладаються на інформацію, яку отримують у родинному колі. Про високий рівень довіри та достатньо відверті стосунки між підлітками і батьками свідчать відповіді вагової більшості опитаних 10-14-річних учнів, які засвідчують, що, як правило, батьки знають, де і з ким їхні діти бувають ввечері [120, с. 55]. Наявність довірливих стосунків із батьками у підлітків, є теж свідченням поваги й їхнього авторитету в дітей, що створює добрі передумови для співпраці.

Сучасна психологія доводить, що особистий приклад батьків, як провідний і ґрунтовний фактор сімейного виховання, легко сприймається та приймається дітьми, особливо в рамках тієї ж статі, тобто для хлопців взірцем поведінки є батько, а для дівчаток – мати. Ситуація ускладнюється тоді, коли в сім'ї немає безпосереднього прикладу для наслідування, або він є невідповідним. Тому діти з неповних чи дисфункційних сімей мають “більше шансів” прояву деструкцій у поведінці.

Таким чином, провадячи превентивну роботу на мікросоціальному рівні, соціальним працівникам, психологам, педагогам потрібно наголошувати батькам на тому, що виховна функція сім'ї, передусім, полягає в організації довірливих контактів із дітьми, їхньому вихованні в різних аспектах, в тому числі й в статевому, допомозі у самореалізації дітей. Сім'я забезпечує також надзвичайно важливу соціалізуючу функцію. Від її успішної реалізації залежить інтерналізація суспільних норм, формування відповідної ієрархічної системи цінностей, на вершині якої мають знаходитися абсолютні вартості, які відображають духовно-моральну зрілість особистості.

Особливе значення сім'ї для статевого виховання та соціалізації молодшої людини відзначається всіма, хто в тій чи іншій мірі займався проблемами підлітків і молоді. І це не випадково. Сім'я дійсно має не просто значні, а унікальні можливості для інтенсивного довірливого, відкритого спілкування дітей і батьків, передачі молоді соціальної програми суспільства – його цілей і цінностей, засобів, якими ці цілі та цінності досягаються й зберігаються.

Надаючи таку інформацію в процесі цілеспрямованої та послідовної соціальної профілактичної роботи з батьками, можна вийти на зовсім інший – ефективний рівень сімейного виховання і, таким чином, здійснювати попередження в розвитку таких негативних явищ у молодіжному середовищі дівчат, як алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, статева деморалізація, дитяча проституція, аборти, раннє материнство, венеричні хвороби тощо.

Однак не кожна сім'я фактично реалізує покладені на неї суспільством соціалізаційно-виховні функції щодо дітей, особливо підлітків. Перехідний підлітковий період сам по собі є кризовим, переломним у формуванні особистості, що значно утруднює виховну діяльність сім'ї. Саме в цей період батьки поступово втрачають свої провідні позиції у процесі соціалізації та виховання і їхнє місце займає група ровесників. Цей процес особливо гостро відбувається в неблагополучних сім'ях, де діти скривджені батьками та відкинуті шкільною системою як відстаючі, активно шукають замінного середовища психологічної підтримки, яким стає для них вулиця. З огляду на це не можна зосереджувати соціально-профілактичну роботу лише на рівні сім'ї чи школи. Слід зробити все можливе, щоб нею були охоплені й діти “вулиці”.

На *особистісному (індивідуальному)* рівні – профілактична робота передбачає вплив на конкретного представника цільової групи, сфокусований так, щоб не допустити до проявів аморальних вчинків, а сприяти формуванню тих якостей особистості, які спрямовані на реалізацію здорового способу життя з використанням правових, соціальних, психологічних, медичних та інших засобів впливу.

Як відомо, сексуальне самоствердження виступає провідним компонентом міжособистісного спілкування серед ровесників у підлітковому віці, коли виникає потреба перевірити себе та довести іншим свою зрілість, компетентність, уміння подібатися, зваблювати, сексуально задовольняти, кохати і бути коханими [99, с. 25].

Зважаючи на окреслене, формувати в дітей моральну саморегуляцію статевої поведінки потрібно починати не після перших проявів девіацій, а

набагато раніше та займатися цим систематично, починаючи з молодшого дошкільного віку, коли психіка дитини відзначається значною пластичністю, сприйнятливістю щодо виховних впливів. У цей період потрібно прагнути до формування в дітей доступних моральних уявлень про міжособистісні відносини, а лише згодом розповідати про соціальні наслідки дій тих осіб, які провадять асоціальний спосіб життя, зокрема, невпорядковане статеве життя. Важливе значення, особливо у статевому вихованні дітей молодшого віку має формування моделі шляхетного, ввічливого, бережного ставлення до дівчат із боку хлопців, що ґрунтується на природному началі – потребі захисту представниць слабкої статі. Дівчатам, у свою чергу, належить усвідомлювати значення та систематично прищеплювати потребу розвитку в собі суто жіночих рис – доброти, чуйності, ніжності, делікатності, турботливості, ласкавості, терплячості, доброго естетичного смаку, культури, поваги до себе, що не сумісна з ніякою вульгарністю, грубістю, цинізмом, легковажністю та доступністю, зокрема, у статевій сфері.

Індивідуальний рівень запобігання явища статевої деморалізації і, зокрема, проституції проводиться стосовно окремої конкретної особи. Мета – вжити всіх доступних заходів, щоб призупинити розвиток більш важких форм і наслідків деморалізації та мінімалізувати чи, по можливості, виправити негативні якості особистості дівчини. До соціальної профілактики на особистісному рівні можна віднести фахове консультування, лікування, психотерапію і психокорекцію, тренінги особистісного зростання, індивідуальні бесіди, участь у роботі груп психологічної підтримки тощо.

Провадячи роботу з підлітками, потрібно зважати на те, що одні й ті ж педагогічні прийоми можуть по-різному впливати на конкретну особистість, тому важливим є психо-педагогічна діагностика стану та типу особистості, а також аналіз її життєвої ситуації як важлива передумова вибору адекватної стратегії допомоги. Соціальна профілактика статевої деморалізації на індивідуальному рівні є досить складною і тривалою, потребує продуманої науково обґрунтованої системи і фахової підготовки до її здійснення.

Індивідуальна соціальна профілактика як процес складається з кількох етапів. Передусім, це *початковий* етап – спостереження й виявлення осіб, сукупність дій і вчинків яких дають підстави передбачати схильність неповнолітніх до статевої деморалізації або констатувати це як факт. Другим виступатиме *діагностичний* етап, який має за мету встановлення причини та мотивів аморальної поведінки, аналіз глибини та специфіки її прояву.

Наступним є етап *безпосереднього втручання*, в якому здійснюватиметься позитивна зміна у світогляді та поведінці дівчини, формування в неї відповідального ставлення до себе самої: самоповага, впевненість, прагнення до просоціальної самореалізації, адекватна самооцінка, самокритика і т. п. У подальшій роботі – формування позитивних якостей особистості та використання їх у перебудові системи цінностей, понять, поглядів, переконань, суджень.

Після цього має місце етап *реалізації запланованих змін* – у діяльності якого плануються індивідуальні заходи запобігання деморалізації (виховного, психологічного, правового, санітарно-гігієнічного й іншого спрямування), в яких передбачені кроки послідовної зміни всієї структури особистості-суб'єкта, його ставлення до моральності, побутової та статевої поведінки, поглядів на життя тощо.

Отже, важливими завданнями соціальної профілактики на особистісному рівні, зокрема, буде запобігання процесу відхилень (а в окремих випадках: зупинення процесу деморалізації) у статевої поведінці та спрямування чуттєво-емоційного життя підлітка на властивий шлях. При цьому важливою передумовою є попередження або виявлення, обмеження й елімінація чинників, які сприяють виникненню аморальних мотивів і проявів у поведінці.

Працюючи з підлітками, потрібно враховувати наявність у них різних психологічних комплексів, інтерперсональних проблем, внутрішніх і явних конфліктів. Їм часто властива незадоволеність своїм статусом у класі, групі, сім'ї тощо. Розбіжності між знанням моральних засад у статевої поведінці,

ставленням до них і їх практичним здійсненням залежать, зокрема, від того, якою мотивацією керується підліток у реалізації своїх сексуальних бажань. Необхідно зазначити, що значна кількість дітей підліткового віку добре знайомі з нормами статевої моралі та поведінки в суспільстві, проте, на жаль, вони для них не стали визначальним фактором відповідної поведінки. У статевих відносинах підлітки дуже часто все ж таки порушують ці норми. Для розуміння процесу реалізації моральних категорій у статевій поведінці важливо пам'ятати, що ці категорії повинні бути не лише зрозумілими, а й прийнятими внутрішнім світом дівчини-підлітка тобто інтеріоризуватися, адже розуміння само по собі ще не призводить до моральної поведінки.

Важливу роль в індивідуальній профілактичній діяльності відіграють психологічні консультації, превентивна освіта, яка може реалізуватися за допомогою індивідуальних бесід. У такій соціальній роботі слід вміло показати антисуспільну суть девіантної поведінки, довести до свідомості дівчини, що статеве життя людини потребує формування особливого типу близьких, заснованих на коханні відносин. У протилежному випадку це не принесе їй ані морального задоволення, ані щастя.

Слід зазначити, що вагомим фактором у здійсненні індивідуального підходу щодо соціальної профілактики деморалізації виступатиме особиста зацікавленість дівчини-підлітка. Активна участь у житті групи, особистісний розвиток, суспільно-корисна діяльність – таким повинен бути шлях морального виховання підлітків і соціальної профілактики статевої деморалізації. У цьому випадку особа відчуватиме себе потрібною, реалізованою, самодостатньою, завдяки чому зменшуватиметься ризик і бажання до аморальної поведінки в майбутньому.

Грунтуючись на викладеному зазначимо, що недостатньо лише вміти своєчасно зауважити прояви морального відхилення у статевій поведінці. Необхідним чинником успішної профілактичної роботи на індивідуальному рівні буде виявлення тих джерел, соціально-психологічних факторів, які

зумовлюють статево деморалізацію, девіантну поведінку неповнолітньої та сприяють її розвитку.

Основна ціль профілактично-ресоціалізаційної роботи на етапі втручання у кризову ситуацію – викорінення антисуспільних, негативних установок у статевій поведінці. Заходи цього етапу, передусім, повинні бути спрямовані на скорочення кількості статевих партнерів і використання засобів безпечного сексу, а в ситуації надання жінкою платних сексуальних послуг – переконання її якнайшвидшого припинення діяльності у цій сфері. Наступним кроком (етапом) має стати реалізація запланованих змін, а саме праця над формуванням нових поглядів, переконань, суджень щодо правильної моделі статевої поведінки, формування якісно нових потреб, нової позиції у сфері міжособистісного спілкування з особами протилежної статі, усвідомлення свого становища в соціумі в контексті нового, соціально вартісного ставлення до життя. На цьому етапі ключовим завданням для фахівців, які залучені до процесу ресоціалізації морально деградованої особистості, є забезпечення реальних умов для її адаптації в соціумі (допомога у навчанні, пошуку роботи, занять улюбленою справою, відновлення зруйнованих контактів із родиною та ін.).

Вирішення наведених завдань профілактичної діяльності є складним і тривалим процесом, але від нього залежить не лише запобігання та корекція відхилень у статевій поведінці дівчини-підлітка, але й перспективи особистого її життя у майбутніх шлюбно-сімейних і родинних відносинах.

Останній – *завершальний* (оцінювальний) етап. Його діяльність характеризуватиметься аналізом та оцінкою отриманих результатів профілактичної роботи.

Отже, можна констатувати, що на індивідуальному рівні профілактично-ресоціалізаційної роботи процедура надання конкретних форм адресної допомоги молодій дівчині, що стала на шлях аморальної сексуальної поведінки, загалом, вписується у традиційну модель соціальної роботи з

клієнтом, що передбачає добре відомі етапи професійного втручання у кризовій ситуації – планування, залучення, втручання, аналіз змін, оцінювання.

Духовно-моральний розвиток особистості дівчини підліткового віку, зокрема, формування її статевої культури, свідомості є важливим завданням як сімейного, так і суспільного виховання, що має здійснюватися у дошкільному закладі, з/о школі, ПТНЗ, Церкві, позашкільних виховних установах. Водночас дуже важливим є скоординовані, підпорядковані тій самій меті, спільні зусилля батьків, педагогів, лікарів, соціальних працівників, психологів та інших суб'єктів профілактично-ресоціалізаційної діяльності.

Однак потрібно визнати, що на даний час індивідуальна профілактична робота із запобігання статевої деморалізації ведеться не на належному рівні та в Україні є практично занедбаною. Це пов'язано, зокрема, з невмінням її організувати. Поза увагою суб'єктів профілактики часто залишаються причини й умови, що сприяють деструктивній поведінці дівчини-підлітка, їхня увага, в основному, зосереджується на реалізації дидактичної функції.

Важливо підкреслити, що цілеспрямована робота на загальносуспільному, мікросоціальному й особистісному (індивідуальному) рівнях стосовно соціальної профілактики статевої деморалізації матиме позитивні наслідки, якщо вона буде враховувати чинники та передумови розвитку різноманітних асоціальних явищ: нерозвинений самоконтроль, слабку мотивацію, низьку самоповагу, невпевненість у собі, емоційну та психічну невірноваженість, відсутність взаєморозуміння в сімейному колі, з/о закладі, прояви асоціальної поведінки в ранньому віці – зловживання алкоголем і наркотиками, злочинство, агресія і т. п.

На всіх рівнях превентивної роботи слід враховувати такі *принципи*.

1. *Принцип системності* передбачає планування, розробку та проведення скоординованих програмних профілактичних заходів на основі системного аналізу актуальної соціальної ситуації в країні та потреб конкретної цільової групи.

2. *Принцип стратегічної цілісності* визначає вибір найбільш відповідної стратегії на певному етапі профілактичної діяльності з молоддю. Така превентивна діяльність обумовлена специфічними потребами об'єктів впливу й їхніми проблемами, а тому передбачає конкретні напрями та заходи діяльності.

3. *Принцип багатоаспектності* передбачає поєднання різноманітних видів профілактичної діяльності: особистісно-спрямованого, поведінково-центрованого та зосередженого на середовищі. Практика особистісно-центрованого консультування, перш за все, передбачає: узгодження цілей консультанта та клієнта; відкритість переживань; сконцентрованість на емоційних аспектах стосунків; раціональність; особисту відповідальність клієнта; самоповагу; здатність до підтримання добрих особистих стосунків і високий рівень прийняття інших; етичність і високу якість життя; взаємний вплив консультанта та клієнта (перетворення останнього на ефективного консультанта для самого себе та розвитку інших). Особистісно-спрямоване консультування не акцентує свою увагу на використанні спеціальних технік. Головне – здатність консультанта встановити довірливі стосунки, які ґрунтуються на взаємній повазі та глибокому розумінні значення пережитих клієнтом реальних подій, бути емпатійним, уважним і активним слухачем, який беззаперечно приймає будь-яку особистість. Психолог, зосереджений на актуальному стані клієнта, сприяє його самоактуалізації. Додатковими формами особистісно-спрямованого консультування можуть бути: групова робота, аудиторне навчання, вирішення конфліктів [131, с. 542-544].

4. *Принцип ситуативної адекватності* профілактичної діяльності означає відповідність профілактичних дій реальній соціально-економічній, соціально-психологічній ситуації в країні, а також життєвій ситуації та стану клієнта.

5. *Принцип солідарності* передбачає міжсекторну взаємодію різних державних і недержавних структур із використанням системи соціальних замовлень.

6. *Принцип легітимності* передбачає реалізацію цільової профілактичної діяльності на основі прийняття її ідеології та довірчої підтримки більшості населення. Профілактичні дії не повинні порушувати права людини.

7. *Принцип максимальної диференціації* передбачає гнучке застосування в профілактичній діяльності різноманітних підходів і методів [130], у залежності від типу цільової групи чи особистості, а також життєвої ситуації конкретного клієнта.

Профілактична діяльність повинна базуватися на кількох *головних засадах*, без урахування яких превентивні заходи не матимуть позитивного результату. До таких ми віднесемо: 1) науковість підходів і компетентність фахівців; 2) цілеспрямованість; 3) скоординованість зусиль різних суб'єктів; 4) систематичність і послідовність; 5) диференційованість та адресність; 6) адекватність до потреб; 7) доступність до клієнта; 8) своєчасність надання послуг; 9) гуманність та етичність; 10) ефективність у виборі стратегій, форм і методів.

Таким чином, здійснивши аналіз рівнів соціальної профілактики (загальносуспільний, мікросоціальний, особистісний), дослідивши етапи реалізації процесу індивідуальної профілактики (початковий, діагностичний, безпосереднього втручання, реалізації запланованих змін і завершальний) та основні принципи (системності, стратегічної цілісності, багатоаспектності, ситуативної адекватності, солідарності, легітимності, максимальної диференціації) і засади, можемо констатувати наступне. Соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат є одним із напрямів соціальної роботи з молоддю, який, з одного боку, базується на загальних принципах, підходах, рівнях, стратегіях, особливостях, формах і методах соціальної роботи, а з другого боку, має свою специфіку, яка виникає з більш конкретно спрямованого цілепокладання, змістового наповнення, особливих завдань, специфічних потреб різних груп неповнолітніх клієнток, а також передумов і проблем у діяльності фахівців. Одним із важливих завдань у

процесі реалізації соціальної профілактики статевої деморалізації є вибір відповідних стратегій.

2.3. Стратегії соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Спосіб життя людей залежить від тих цінностей, пріоритетів, умов, практичних можливостей і труднощів, які є невід'ємною складовою повсякденного життя. Особливості способу функціонування суспільств, життя соціальних груп та окремих осіб переплітаються між собою, в результаті чого формуються стереотипи дій, що повторюються і трансформуються з покоління в покоління. Ті чи інші погляди, позиції, навички, вміння та форми поведінки, що впливають на здоров'я, визначаються цим досвідом і тим соціальним сенсом і значенням, які з нього випливають. Водночас мова йде не лише про усвідомлене рішення піддавати чи ні своє здоров'я ризику. Це означає також, що здоровий спосіб життя повинен пропагуватися в якості реалістичної та привабливої альтернативи.

Теорія і методика профілактичної діяльності з попередження статевої деморалізації повинна базуватися на відповідних стратегіях загальної профілактики. Тоді вона матиме більшу відповідну ефективність. До таких стратегій слід віднести: *інформаційну, емоційно-освітню, альтернатив, стратегію формування просоціальних цінностей (стратегії когнітивного дисонансу, ідентифікації з взірцем-прикладом, стратегія стимуляції), інтервенції (втручання), стратегію “рівний-рівному”, давання свідчень, зменшення шкоди*. Далі ми детально проаналізуємо й охарактеризуємо кожен із них і спробуємо здійснити їхню екстраполяцію на сферу соціальної профілактики у галузі статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.

Стратегія інформаційна. Така стратегія профілактичної діяльності передбачає використання сучасних технологій надання оптимальної, достовірної, наукової інформації щодо результатів деморалізованої поведінки, а також попередження та обмеження надмірної інформації про види і форми негативних явищ. Ця стратегія повинна бути як складовою різноманітних освітніх програм для дітей, підлітків і молоді, так і реалізуватися диференційовано у вигляді міні-лекцій, спеціалізованих бесід, дискусій відео-занять тощо на означену в нашому дослідженні тематику.

Інформаційна стратегія повинна містити достатньо повідомлень щодо особливостей психосексуального розвитку та поведінки підлітків. Багато уваги слід приділити аналізу можливих наслідків ризикованої поведінки молоді, яка входить до певної молодіжної субкультури чи інших осередків антисуспільного спрямування. В основі цієї стратегії лежить переконання, що молоді люди поводяться ризиковано, оскільки мають неадекватні знання щодо регулятивної функції моральних норм і загальноприйнятих у суспільстві правил. Дотримання цих правил захищає молодь від багатьох можливих проблем, які виникають унаслідок необізнаності з достовірною інформацією про сумні, а часом трагічні наслідки впливу на особистість, наприклад, торгівлі власним тілом. Вважається, що саме відповідні знання про наслідки антисуспільної поведінки спричинять негативне ставлення молодих людей до неї.

Спеціалісти застерігають від надмірного приховування достовірної, правдивої інформації щодо статевої деморалізації в середовищі неповнолітніх дівчат, оскільки в осіб підліткового віку відзначається недостатня здатність до передбачення наслідків своїх негативних вчинків. Молоді властиве легковажне ставлення до свого здоров'я. Більше того, підлітки через ризиковану поведінку прагнуть отримати нові враження, пов'язані із задоволенням потреб, які мають для них вагоме значення, та видаються їм важливішими від негативних наслідків деморалізованої поведінки – наслідків, які виявляться згодом у погіршенні психологічного, емоційного стану, здоров'я загалом тощо.

Однак загальновідомим недоліком інформаційної стратегії є те, що інформування лише про факти деградації особистості, наслідки деморалізованої поведінки, життєві історії повій, як правило, не призводять до бажаних результатів. Зниження ефективності реалізації інформаційної стратегії може спричинюватися різними факторами. Часто – це невідповідний спосіб передачі, його зміст, що є надто примітивним, загальновідомим, не містить для слухачів нічого нового чи цікавого, неврахування особливостей осіб, до яких ця інформація має потрапити. Повідомлення не повинні надто акцентувати увагу на суцільних проблемах і мати характер залякування, це може викликати іронію або спротив слухачів, які, навпаки, захочуть спробувати “забороненого плоду”.

Інформаційна стратегія, скерована до молоді, повинна бути передана без використання погрозливих форм, а також містити рекомендації які стосуються запобігання чи конкретних кроків на шляху до зміни ситуації. Інформація, яка має рекомендації, буде більш дієвою, якщо вона скерована до конкретного адресата, аби він міг самостійно проаналізувати свою поведінку та зробити відповідні висновки.

Інформування підлітків і молоді може проводитися шляхом проведення публічних виступів, міні-лекцій, семінарів, бесід, доповідей, “круглих” столів. Для цього організують зустрічі з медичними працівниками (лікарями-гінекологами, венерологами, сексологами), із працівниками правоохоронних органів, особами, які мають досвід аморальної поведінки, але зуміли стати на шлях гідного життя, використовують при цьому спеціальні відео- та телефільми і т. п. Самі повідомлення вимагають врахування спеціальних умов своєчасної передачі інформації: не залякувати; не інформувати надто рано (щоб не породжувати надмірного інтересу до впливу наркотиків, алкоголю, тютюну, ранніх статевих контактів); але і не запізно, коли ця інформація вже втратить своє значення для аудиторії та буде неактуальною; підбирати матеріал із урахуванням статі, віку, рівня освіти, соціально-економічних характеристик реципієнтів інформації тощо.

Таким чином, використання інформаційної стратегії в профілактичній діяльності припускає, що підвищення рівня знань про наслідки деморалізованої поведінки є одним із ефективних засобів відмови від таких вчинків і забезпечення формування у молодій особистості готовності зробити правильний вибір. Вагомою перевагою даної стратегії є загострення уваги на соціальній рекламі здорового способу життя через ЗМІ, лекційно-пропагандистську роботу тощо.

Емоційно-освітня стратегія. В основі діяльності цього типу лежить переконання, що аморальна поведінка найчастіше притаманна особам, які зазнають труднощів із приводу розуміння та висловлювання власних емоцій. Це молодь із заниженою самооцінкою та здатністю відчувати психологічний стан іншого (емпатія), з мало розвиненою емоційною сферою (емоційна незрілість). У зв'язку з цим особа часто не вміє правильно використовувати досвід переживань і відповідно поводитися у стресових ситуаціях. Зокрема, люди з нерозвиненою здатністю відкрито виявляти свої емоції, зазвичай, недостатньо товариські, скуті в прояві почуттів [134, с. 98].

Брак цих умінь у підлітка утруднює побудову та налагодження стосунків із людьми, спричинює психологічний стан напруження, тривоги, що виникає через складність у досягненні бажаних життєвих успіхів (фрустрація, депривація потреб у спілкуванні). Такі молоді люди низько оцінюються однолітками, а тому готові за будь-яку ціну (навіть прилучившись до торгівлі власним тілом) завоювати авторитет чи визнання у групі ровесників і бути прийнятими нею. У зв'язку з цим такі особи шукають допоміжних засобів, щоб мінімізувати негативні емоції, пов'язані з пережитими поразками. Беручи до уваги факт, що деморалізована поведінка є поведінкою набутою, то застосування освітньо-емоційної стратегії дає можливість запобігти та відвернути від таких дій.

Для тих, хто прагне до позитивної зміни, важливим є провадження розмов, що мотивують до участі в зустрічах освітньо-навчального характеру. Молоді люди в рамках навчання та психологічних тренінгів пізнають власні

хиби та розвивають вміння та навички, необхідні для задоволення потреб у суспільно прийнятний спосіб. Із метою дотримання суспільної моралі молодь повинна в особливий спосіб розвинути наступні навички: а) витривалість у досягненні мети; б) розпізнавання й усвідомлення власних душевних переживань, а також емоційних станів інших осіб; в) здібності до самоконтролю та регуляції настрою.

Освітньо-емоційна стратегія має еволюційний характер. Беручи до уваги окреслене, знання здобуті в процесі навчання, повинні служити виробленню навичок, які гарантують неповнолітній особі індивідуальний і соціальний розвиток. До найбільш істотних переваг цього методу належать: а) можливість досягнути узгодженість моделей поведінки, відповідно до суспільних норм і потреб особистості, а також її оточення з особливим наголосом на вміння реалізації й самоконтролю; б) майстерність порозумітися та налагодити контакт із іншими, бути активним учасником суспільного життя та брати на себе відповідальність за власну модель поведінки; в) віри у власні можливості вирішення проблем (виявлення, розуміння й оцінка динамічних зв'язків особи з оточенням, а також розвиток навичок утвердження власного “Я”, що у свою чергу гарантує використання власних можливостей).

Таким чином, в рамках емоційно-освітньої стратегії необхідно формувати, розвивати і закріплювати психологічні та соціальні вміння, які можуть застерегти молодих людей від ризикованих рішень і аморальної поведінки. Серед психологічних умінь особливу увагу варто звернути на вміння визначати життєві пріоритети, приймати властиві рішення, формувати адекватну самооцінку, а також вміння долати кризові та стресові ситуації. Натомість, відповідно до соціальних навичок, молодь повинна вчитися реалізації позитивних міжособистісних контактів, самостійного пошуку джерел допомоги, надання взаємної підтримки, конструктивного вирішення конфліктів, а також викриття маніпуляцій з боку мас-медій тощо. Ця стратегія, хоч і є ефективною, проте не може використовуватись ізольовано від інших.

Стратегія альтернатив. Для запобігання аморальної поведінки дівчат-підлітків, доцільним також є застосування стратегії альтернатив. Слід пам'ятати про те, що для неповнолітніх, які добровільно прийшли чи примусово були втягнуті до секс-бізнесу, однією з найчастіших і найвагоміших причин деморалізації був соціально-економічний чинник. З огляду на це, застосовуючи у роботі з ними стратегію альтернатив, необхідно, по можливості, залучати дівчат до таких форм організації змістовного дозвілля, які б з одного боку, були цікавими для конкретної дівчини, відповідали б її задаткам, здібностям, інтелектуальним і творчим можливостям, сприяли б розвитку її потенціалу, а з другого – відкривали б дорогу для підвищення рівня знань, умінь, навичок, формування певних компетенцій у тій галузі діяльності, якою вона могла б і хотіла в майбутньому професійно займатися, щоб заробляти собі на життя (наприклад: перукарство, косметологія, ресторанний бізнес, проектування одягу, туризм, готельна справа, танці, музика, спів, театр, кіно, ландшафтний дизайн тощо).

В основі цієї стратегії лежить твердження, що молодь, зокрема, соціально незахищена зі схильністю до деструктивної поведінки, не має можливості для самореалізації і через це обирає асоціальний спосіб життя. Стратегія альтернатив виникає з факту, що одним із мотивів статевої деморалізації є надмір вільного часу та невміння організації змістовного дозвілля, наслідком чого є нудьга, безцільне “вештання” вулицями міст, перебування на сходових клітках будинків, у підвалах і пошук “міцних” вражень і розваг у нічних клубах, барах, дискотеках тощо.

Основними формами проведення дозвілля для багатьох молодих людей стають такі, що не вимагають вольових, інтелектуальних чи організаційних зусиль: перегляд телебачення, комп'ютерні ігри, ігрові автомати, танці в клубах чи на дискотеках, прослуховування аудіокасет, платівок, DVD. З метою спільного проведення дозвілля молодь часто об'єднується за інтересами, а також входить до субкультур (фани, скінхеди, хіпі, панки, гіп-гоп, “емо” та ін.). Форми відпочинку, які дають можливість підвищити інтелектуальний і

культурний рівень, сприяють творчому розвитку особистості, не користуються популярністю серед більшої частини молоді. Це, свідчить про пасивне ставлення української молоді до культурного відпочинку, причинами чого є недоліки в сімейному й інституційному вихованні, відсутність мотивації, а також недоступність (з фінансової точки зору) для багатьох дітей і підлітків платних форм реалізації дозвілля у спортивних секціях, музичних, хореографічних і театральних школах, технічних гуртках тощо.

З огляду на це дана стратегія має своїм завданням створення відповідних альтернативних соціальних програм, які служать створенню необхідних можливостей та заохоченню молоді до різних видів просоціальної діяльності задля особистісного розвитку та запобігання вчинкам деструктивного характеру.

Так, своє прагнення до ризику, пошуку гострих відчуттів, підвищену активність, притаманну підліткам, вони змогли б реалізувати у процесі здійснення спеціально організованих за участю досвідчених дорослих мандрівок із пригодами, різними перешкодами, пошуками, походами в гори і т. ін. Позитивним результатом у такому процесі буде розвиток зацікавлень і залучення юних до справ творчого характеру, занять різними видами спорту. Схвальні відгуки матимуть заохочення підлітків до участі у цікавих для них видах дозвілля: різноманітні хобі, спорт, клуби за інтересами; творча, релігійно-духовна, благодійна діяльність (організація вечорів на підтримку дітей-сиріт, дітей хворих на ВІЛ/СНІД, опіка над термінально хворими). Така діяльність є найкращим способом запобігання та мінімізації наслідків девіантної поведінки в підлітків.

Отже, дана стратегія реалізується, як правило, відповідно до принципу індивідуального підходу, базується на глибокому знанні екосоціальної системи підлітка, щодо якого буде здійснюватися вплив (його ситуації в сім'ї, з/о школі, групі ровесників) на ґрунтовному вивченні його особистості (проблем, потреб, планів, сильних і слабких сторін тощо) з метою його залучення до здійснення запланованої позитивної зміни.

Стратегії формування просоціальних цінностей. Цей підхід (чи сукупність різних підходів, які базуються на різних психологічних механізмах) до проблеми не передбачає, в жодному разі, нав'язування певних просоціальних моральних цінностей, а лише поступове набуття їх особистістю, у котрої раніше домінували інші вартості та сприяння їхньому усвідомленню й “укладанню” у певну ієрархічну систему.

Означений процес нерозривно пов'язаний з реалізацією чітко окресленого плану дій, що починається із виявлення та створення умов для поступового задоволення потреб особи, а також набуття досвіду людиною, яка усвідомлює відповідальність за свої вчинки. Інтеорізація особистісно значущої системи просоціальних цінностей спричинює факт, що людина починає задовольняти свої потреби, але узгоджує цей процес із прийнятною у даному суспільстві системою цінностей, а тому вибирає властивий для цього спосіб.

Профілактична діяльність із молодими людьми щодо формування системи просоціальних цінностей, може бути, реалізована за допомогою наступних тактик:

а) **тактика когнітивного дисонансу** – базується на властивості відчувати особистістю як дискомфортний прикрий емоційно-пізнавальний досвід, який виникає через брак єдності між попередніми судженнями та пережитою актуальною ситуацією особи й її прагненнями. У цій тактиці спосіб мислення та вартісні орієнтири певної особи протиставляються способу мислення осіб авторитетних для неї. Особа починає переживати, відчуваючи розбіжність (дисонанс) між власною системою вартостей і усталеним способом характерних для неї дій з одного боку та поведінкою і вартісними орієнтирами важливих для неї осіб із другого. Аби позбутися такого когнітивного дискомфорту, людина намагається зменшити існуючу розбіжність між тими вартостями та відповідно, починає змінювати своє ставлення до життя, а водночас і поведінку. Наприклад, взірець антисуспільної поведінки осіб із близького оточення які становлять авторитет для юнака/дівчини, може (унаслідок виникнення когнітивного дисонансу з тими цінностями і

поведінковими моделями, які вона засвоїла в родині, церковній спільноті тощо) похитнути інтеріоризовані просоціальні норми, підважити їх значущість для підлітка (юнки), а згодом і зовсім знівелювати. На їхнє місце придуть ті цінності, норми і моделі поведінки, які є прийнятими в його референтній молодіжній групі. Дуже часто власне цей механізм і реалізується у свідомості підлітка, коли “чемний хлопчик” чи “слухняна дівчинка” у підлітковому віці раптом починають себе поводити брутально. Однак психологічну природу цього механізму можна використати і в протилежному – прогресивному напрямі розвитку особистості. Якщо вихователь буде діяти так, щоб авторитет “важкого” підлітка похитнувся в очах неповнолітнього, якого ми прагнемо ресоціалізувати, похитнуться водночас і пропаговані ним цінності та норми. Це в свою чергу, створить когнітивний дисонанс, який матиме позитивне значення для розвитку підлітка, і це можна використати у навчальному процесі;

б) тактика ідентифікації з взірцем-прикладом. Цей підхід полягає у реалізації механізмів наслідування й ідентифікації, які розуміють як перейняття певних рис іншої особи; ототожнення себе з нею. Завдяки цьому неповнолітній починає присвоювати та втілювати у власне життя певні риси цієї людини, яка стає зразком (взірцем, моделлю, прикладом) для наслідування. Унаслідок реалізації цієї тактики соціальної профілактики, можна допомогти молодій людині набути властивих цінностей. Найважливішим у цьому процесі є те, щоб підібрати таку людину, особистісні позитивні якості якої викликали б повагу, бажання наслідувати її, тобто слід знайти авторитет для підлітка. Процес ідентифікації відбувається, головним чином, завдяки формуванню поведінки й організації життя згідно з цінностями об’єкта ідентифікації, а не через сам процес особистого пізнання чи усвідомлення цінностей;

в) тактика стимуляції. Використання цієї тактики полягає в індивідуалізації та конкретизації тих цінностей, щодо яких особа, що залучена у профілактичну програму, є сприйнятною, чутливою (наприклад: захоплення улюбленою справою – спорт, мистецтво та ін.), планування певних видів просоціальної діяльності (освітні курси, тренінги чи цікава робота, заняття, які

є значущими для підлітка), допомога у реалізації цих планів і дій. Особа, яка виступає в ролі організатора цієї профілактичної тактики, повинна всіляко заохочувати та допомагати втіленню позитивних планів і потреб прагнень молодих людей, сприяти у спробах здійснення ними певних дій навіть за відсутності необхідного досвіду та вміння. До того ж молодь, яка відчуває нестачу певних знань, умінь та досвіду, повинна вчитися різним соціально прийнятним способам реалізації своїх цінностей у житті.

Стратегія інтервенції (втручання). Актуальними профілактичними напрямами діяльності в рамках даної стратегії є: узгодження цілей, завдань, форм і методів виховного процесу з реальними умовами соціалізації дитини; втручання фахівців у ситуацію асоціального розвитку дитини на рівні світогляду, мотивації, знань, емоцій, поведінки; використання оптимальної моделі допомоги задля корекції та подолання негативних проявів у поведінці; налагодження нормальних інтерперсональних стосунків і забезпечення можливостей для ведення підлітком у подальшому просоціального способу життя.

Метою такої діяльності є допомога особам, які мають труднощі в ідентифікації та вирішенні своїх проблем, а також підтримка їх у кризових ситуаціях. Аналізуючи чинники ефективності реалізації даної стратегії, найчастіше вказують дві головні умови інтервенції: професіоналізм особи, яка надає допомогу, а також залучення батьків, родичів до програми. Необхідність участі батьків пов'язується з фактом, що ризикована поведінка найчастіше виникає у тих підлітків, де є деструктивні проблеми в родині. У зв'язку з цим ефект допомоги дитині значною мірою залежить від зміни ситуації в родині. Із досліджень випливає, що тренінги, навчання для батьків значно збільшують ефективність інтервенції фахівців у кризову ситуацію.

До успіхів застосування інтервенційної стратегії віднесемо переконання дівчини-підлітка вийти з середовища, яке чинить на неї свій негативний вплив: з групи ровесників, “тусовки” з притаманними їй аморальними цінностями та моделями поведінки. Наступним кроком буде подальша опіка над

неповнолітніми з боку сприятливого соціального середовища; формування у них адекватного ставлення до проявів деструктивної поведінки в сім'ї, шкільному колективі, класі, а також відповідних оціночних суджень щодо дій конкретних осіб, котрі скоюють девіантні вчинки.

Інтервенційна стратегія має наступні різновиди:

- *універсальна* інтервенція, яка ще має назву превентивної. Вона покликана охопити максимально можливе число дітей і підлітків, незалежно від того, є ризик деморалізації особистості в майбутньому, чи ні. Мета такої інтервенції – запобігти деморалізованій поведінці серед представниць підліткового віку;

- *індикативна* (створення організаціями, які провадять профілактичну діяльність, плану спеціальних заходів та їхня послідовна реалізація) чи *селективна* (яка здатна робити вибір). Така інтервенція спрямована на групи підвищеного ризику. Її мета – зменшити ймовірність дитячої проституції в середовищі тих дівчат, які є найбільш вразливими та схильними до аморальної поведінки;

- *модифікаційна інтервенція* (яка передбачає різноманітність варіантів втручання в ситуацію). Вона спрямована на групи осіб, які вже займаються проституцією. Ціль такої інтервенції – повернення до нормального життя в суспільстві різноманітними засобами: соціальна, психологічна, юридична, педагогічна, духовна, правова, медична допомога та консультування (зокрема, сприяння в анонімному медичному обстеженні), підтримка та консультування з питань влаштування на роботу, навчання чи підвищення кваліфікації (вечірня школа, ПТНЗ, курси).

Стратегія втручання на *індивідуальному* рівні передбачає копітку, планомірну, систематичну роботу інтердисциплінарної групи фахівців (соціального педагога, працівника, вчителя, класного керівника, шкільного психолога, лікаря, міліціонера, священника та ін.), які повинні глибинно вивчити особистість і життєву ситуацію дівчини, котра стала на шлях аморального розвитку: веде невпорядковане статеве життя, має досвід лікування від

венеричних хвороб, надання платних сексуальних послуг, нічного життя поза межами дому тощо.

У подальшій профілактичній роботі в межах даної стратегії передбачено активне вироблення у дівчини соціально-важливих навичок, використовуючи такі засоби, як:

а) *тренінги резистентності* (стійкості) до негативного впливу соціального оточення, зміни установки на девіантну поведінку, формування навичок і вольових зусиль, готовності проявляти опір тиску ровесників і т. ін.;

б) *тренінги асертивності* покликані навчати підлітків: розпізнавати свої емоції й уміти адекватно їх виражати, ефективно долати стреси та правильно поводитися у кризовій ситуації. При цьому важлива роль належить груповій роботі з підлітками (у групах психологічної підтримки, особливо – індивідуальній). У процесі групової роботи вони вчаться самостійно приймати правильні рішення, підвищується їхня самостійність, стимулюються процеси самовизначення та розвитку позитивних цінностей;

в) *тренінги формування найбільш важливих соціальних вмінь*: вміння спілкуватися, підтримувати дружні стосунки та правильно виходити з конфліктних ситуацій. Ці тренінги сприяють підвищенню самооцінки, формуванню самоконтролю, впевненої поведінки, здатності змінювати себе й оточуюче середовище, приймати на себе відповідальність, ставити цілі, відстоювати свою позицію й інтереси [98, с. 29].

Стратегія втручання може мати різні форми з огляду на частоту та тривалість дії: постійно діючою (робота телефону довіри); систематично діючою (проведення щорічних тематичних батьківських зборів у закладах, де навчаються неповнолітні дівчата); періодично діючою (профілактичні акції). При цьому кожна з цих форм може вдало поєднуватися з іншими.

Дослідження стосовно продуктивності різного типу стратегій, що запобігають деморалізованій поведінці вказали на те, що найбільш ефективною є діяльність, скерована на зміну хибних тверджень, переконань. У зв'язку з цим, рекомендованою є конфронтація учнів, які мають помилкові, неправильні

переконання щодо норм і правил суспільної поведінки з їхніми однолітками, які не провадять такого життя. Така конфронтація має, зокрема, місце у стратегії “рівний-рівному”. Її перевагою, по-перше, є те, що вона виразно демонструє факт, що далеко що не всі молоді люди деморалізовані, а, отже, не варто боятися стати “білою вороною”; по-друге, – має на меті показати зразки позитивної поведінки в середовищі тих, які відмовилися від ризикованих дій, але водночас відчують себе потрібними і щасливими. Використання соціальної конфронтації двох груп підлітків з різними цінностями підтвердило факт, що спостереження підлітка за тим, як його ровесник опирається впливові асоціальної групи, заохочує його/її до аналогічної, асертивної поведінки. Третім, і найважливішим чинником дієвості стратегії “рівний-рівному” (з огляду на традиційні форми профілактичної роботи) є те, що її реалізують підлітки і молодь того самого віку, що й об’єкти профілактики.

Концепція соціальної профілактики згідно з цією стратегією базується на факті, що у підлітковому віці референтною групою стає саме група ровесників, натомість авторитет дорослих, батьків нерідко піддається сумнівам, а то й зовсім занепадає. У зв’язку з цим, підлітки часто втрачають довіру до інформації, яка надається дорослими (не зважаючи на її важливість та об’єктивність), а віддають перевагу, відомостям, які отримують з “неофіційних” джерел, передусім, від ровесників, вуличних друзів тощо. З огляду на це, дуже важливим є така організація профілактичної роботи з неповнолітніми дівчатами, коли про ризик нерозбірливих статевих зв’язків і втягнення у секс-бізнес, а також про засоби ведення “безпечного” статевого життя вони почують не від дорослих (через погрози, повчання, настанови і безапеляційні поради, які часто сприймаються дівчатами дуже скептично й іронічно), а від своїх ровесниць.

Реалізуючи стратегію “рівний-рівному”, слід особливу увагу приділити як формі занять (щоб вона була активною, цікавою, а не являла собою нудні, тривалі лекції-нотації) так і змісту. Останній, хоч і має бути доступним, зважаючи на молодий вік як суб’єктів, так і об’єктів профілактики,

однак, в жодному разі не може “опуститися” до рівня примітивізму, який не лише не викличе інтересу, але й – що гірше – зведе на нівець усі зусилля організаторів. З огляду на це, зміст має містити елементи новизни в інформації, зокрема, цікаві статистичні дані, близькі життєві приклади, що підсилять ефект.

Стратегія давання свідчень. Ця стратегія будується на формуванні переконань і суджень, які виникають унаслідок зустрічі з особою, котра є безпосереднім носієм негативного досвіду, пережитого нею внаслідок власної ризикованої поведінки. Інформація, отримана від людини, яка сама пройшла наприклад, складний шлях хвороби, внаслідок узалежнення від алкоголю чи наркотиків, але все таки знайшла в собі сили подолати її, має значну інтенсивність впливу на світогляд слухачів. Результативність цієї стратегії полягає на ефекті підсилення інформації за рахунок її отримання “з перших рук”, можливості задати питання, які хвилюють підлітка, такій особі й отримати на них відповіді, яким можна довіряти значно більше, ніж прикладам із літератури, а також завдяки особливій психологічній атмосфері, яка створюється внаслідок безпосереднього контакту з особою, яка може постати в очах підлітка в образі “негативного героя”, котрому вдалося перебороти самого себе, вороже оточення і стати щасливішим.

Реалізуючи цю стратегію в контексті профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, доцільно було б зорганізувати їхню зустріч з дівчиною (молодою жінкою), яка б згодилася розповісти про свої пережиття унаслідок втягнення у секс-бізнес. З таким проханням можна звернутися до громадських організацій, які надають допомогу дівчатам, жінкам, які були продані представниками кримінальних угруповань за кордон як “живий товар”. Часом визволені з сексуального рабства жінки потім залишаються в таких ГО, як “Ла Страда”, “Жіночі перспективи” тощо працювати в якості волонтерок. З огляду на це, вони можуть погодитися на таку зустріч із неповнолітніми, щоб стримати їх від можливих важких психофізичних травм.

Виконуючи завдання цієї стратегії, варто дотримуватися певних умов, які підвищать її ефективність. Однією з них є створення довірливої,

комфортної, інтимної, доброзичливої атмосфери під час такої зустрічі. Тут все має значення: і місце (краще, щоб це було не велике приміщення, де можна сидіти в колі, але не в з/о школі, ПТНЗ, лікарні чи іншому подібному місці, яке може мати для дівчат неприємні асоціації), і група (щоб не перебільшувала 10-15 людей), і стать (окремо дівчата/хлопці) тощо. Слід також не зловживати частотою використання цієї стратегії, оскільки від цього втрачається її ефект.

Стратегія зменшення шкоди. Стратегія цього типу – це стратегія рівня третинної профілактики. Її адресатами є групи актуалізованого ризику, тобто неповнолітні дівчата, які уже провадять аморальний статево розкутий спосіб життя, мають стаж роботи в секс-бізнесі, належать до асоціальних молодіжних субкультур тощо.

Принциповим вихідним положенням теоретичної концепції, яка лежить в основі цієї стратегії, є визнання того факту, що по відношенню до певної групи девіантів (алкоголіків, наркоманів, повій та ін.), не зважаючи на всі профілактично-ресоціалізаційні заходи, все таки не вдасться досягнути значних результатів, тобто помітних позитивних змін у їхньому світогляді та поведінці. Прихильники цієї стратегії визнають прикрий факт, що не можна допомогти людям, які самі цього не хочуть із певних причин (слабка сила волі, розчарування у житті, не бажання змінювати своє життя через глибоку деморалізованість і відсутність потреб жити краще, соціопатію, лінивість тощо). З огляду на це залишається єдиний шлях – дозволити їм вести таке життя, але мінімалізувати шкоди, які може їм самим завдати такий аморальний спосіб життя (зараження ПСШ, СНІДом), а також тим людям, які знаходяться навколо них і, через контакти з цією групою, також можуть віктимізуватися.

У ситуації третинної соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, які ведуть нерозбірливе статево життя з багатьма партнерами за винагороду, стратегія зменшення шкоди полягає на безоплатній передачі їм презервативів. Проте як компенсацію за отримані засоби безпеки вони зобов'язуються надавати ГО об'єктивну інформацію про своє статево життя (кількість обслужених партнерів протягом дня, тижня місяця; місця

надавання послуг; реальний стан здоров'я у статевій сфері тощо). Серед можливих зобов'язань, які висуваються до повій, котрим систематично надаються засоби захисту, можлива вимога періодичної перевірки свого стану здоров'я у фахівців зі шкірно-венерологічного диспансеру, а у випадку захворювання – пропозиція безкоштовного лікування.

Звичайно, що такі форми роботи в рамках третинної профілактики не відповідають програмі-максимум, зорієнтованій на припинення аморальних форм поведінки та зміну такого стилю життя. Такі заходи є, фактично, вимушеними діями з боку суспільства, яке визнає своє безсилля перед певними видами соціальної патології. У зв'язку з цим стратегія зменшення шкод має чимало опонентів. Разом із тим, прихильники стратегії зменшення шкоди, визнаючи її половинчастість, обстоюють як позитив той аргумент, що зло, яке ми не можемо знівелювати, все таки краще обмежити, ніж узагалі нічого не робити.

Отже, ефективність профілактики статевої деморалізації в середовищі неповнолітніх дівчат в Україні залежатиме від врахування специфіки місцевих умов реалізації, потреб і можливостей індивідів, а також від уміння гармонійно поєднати різні стратегії профілактичної роботи, вибрати відповідний зміст, форми і методи превенції з урахуванням специфіки групи, з якою працюють.

Соціальні працівники, психологи, вихователі, на основі здійснення соціально-психологічної діагностики, використовуючи у своїй діяльності означені в даному підрозділі стратегії, враховуючи життєву ситуацію конкретної дівчини, її особистість, етапи та складові процесу соціалізації, мають розглядати даного підлітка не лише як об'єкт, але і як суб'єкт виховного впливу, забезпечуючи потрібні умови для його фізичного, психічного, духовного, соціального розвитку, формування відповідальної поведінки, вироблення “імунітету” до негативних явищ навколишньої дійсності. Це дасть можливість підвищити ефективність профілактики та корекції девіантних проявів у поведінці, а також забезпечити соціально-правовий захист молодого покоління.

2.4. Роль профілактичних програм у реалізації завдань статевого виховання

Основними формами організації профілактичної діяльності є профілактичні заходи та профілактичні програми, які співвідносяться між собою як одиничне та загальне. Профілактичний захід можна було б ототожнити з поняттям форми профілактичної роботи (або сукупності кількох форм), спрямованої на реалізацію превентивного виховного впливу на певну групу осіб.

Профілактична програма – це спеціально розроблений комплекс (система) заходів, спрямований на запобігання чи мінімізацію прояву конкретної соціальної проблеми (або декількох проблем, пов'язаних між собою), зокрема, через формування відповідного світогляду, просоціальних умінь, навичок і досвіду, особливо у сфері ведення здорового способу життя.

Профілактичні програми приймаються та реалізуються на різних рівнях, у тому числі на найвищому – урядовому. В Україні на державному рівні прийнято ряд надзвичайно важливих програм, які законодавчо регламентують забезпечення здорових і безпечних умов життя для громадян, сприяють утвердженню в суспільстві норм здорового способу життя, підвищенню рівня загальної та сексуальної культури.

Кабінетом Міністрів України затверджено Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету міністрів № 24 від 14. 01. 2004 р.). Однією із семи освітніх галузей, передбачених цим Державним стандартом, є галузь “Здоров’я і фізична культура”, обов’язковими предметами якої є фізична підготовка та основи здоров’я для учнів загальноосвітніх шкіл – від п’ятого по дев’ятий клас. Формуванню здорового способу життя молоді присвячено багато програм і проектів, що реалізуються в країні останніми роками, наприклад, національна програма “Діти України”, Міжгалузева комплексна програма “Здоров’я нації”, “Про невідкладні заходи щодо

запобігання поширенню ВІЛ-інфекції / СНІДу”, “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”, “Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності в суспільстві, та утвердження здорового способу життя”, Національна програма патріотичного виховання населення, Міжнародна програма з викорінення найгірших форм дитячої праці в Україні та ін. [50, с. 116].

Питання профілактики наркозалежності, запобігання ІПСШ і ВІЛ-інфікування включені до підручників і посібників із основ безпеки життєдіяльності, передбачені в змісті предмета “Основи здоров’я” та розраховані на вчителів і учнів. Водночас необхідно визнати, що практично відсутні програми з профілактики статевої деморалізації саме неповнолітніх дівчат, а існуючі навчальні програми недостатньо уваги приділяють вихованню у підлітків і молоді культури ведення здорового способу життя, сексуальної культури, формуванню знань, які стосуються безпечної сексуальної поведінки та формуванню навичок попередження інфікування на ІПСШ і ВІЛ.

Очевидно, що жодний з окремо взятих превентивних заходів чи підходів не може охопити різні рівні середовища й групи населення. Тому сучасна точка зору полягає у визнанні найкращим такого підходу, який об’єднує різні теорії та методи для досягнення бажаної мети, використовує при цьому різні стратегії та форми. Такий комплексний підхід до організації превентивної роботи найбільш повно можна втілити за допомогою профілактичних програм. Превентивні програми мають бути організовані таким чином, щоб комплексно впливати на свідомість, почуття та поведінку особистості, на її життєву позицію; формувати як соціальні норми, що діють у молодіжному середовищі, громаді в цілому так і практичні моделі поведінки. Їхньою основною метою має бути вплив на соціальне оточення молодої людини за допомогою використання спеціальних методів і прийомів.

Узагальнюючи численні дослідження, можна стверджувати, що сучасні профілактичні програми у своїй діяльності повинні опиратися на такі принципи, як: *системність, адресність і доступність, своєчасність і*

професіоналізм, поетапність [28, 43, 48, 55, 85, 98, 103, 106, 117, 118, 123, 128, 132, 134].

Перший принцип – *системність*, характерний тим, що профілактична програма буде результативною тоді, коли матиме на меті досягти переважно довгострокові, а не короткострокові зміни в індивідуальній поведінці, соціальному оточенні, та буде систематичною. Профілактика нерозривно пов'язана із вихованням, тому лише комплексне та системне застосування превентивних заходів дасть очікуваний довготривалий соціальний ефект.

Принципи *адресності і доступності* передбачають адаптацію інформації до конкретної категорії слухачів. Необхідно пам'ятати, що, коли мова йде про питання сексуального змісту, ми стикаємося з тим, що у дітей та підлітків інформація такого типу здатна спровокувати нездоровий інтерес до предмета розмови. Це відбувається, зокрема, в тому випадку, якщо обсяг повідомлення перевищує межі інформаційної потреби групи. Важливо пам'ятати, що зміст інформації сексуального характеру повинен відповідати віковому розвитку підлітків, а також бути диференційованим із огляду на стать [106, с. 46-47].

При підготовці змісту профілактичної програми вихователі, педагоги, лікарі, тренери та інші суб'єкти профілактики повинні задати собі запитання: “Що я говорю?”, “Кому?”, “Навіщо?”, і “Чому я говорю про це саме зараз і даній аудиторії?”. Реалізація принципів адресності, диференційованого підходу та доступності може здійснюватися також у межах таких форм діяльності, як “телефони довіри”, телефонне консультування, “гаряча лінія”, відеолекторії, вулична робота, гендерний інтерактивний театр тощо.

Окрім згаданих, українські фахівці наголошують на потребі використання таких принципів, як *своєчасність і професіоналізм*. У нашому випадку важливим є своєчасне інформування реципієнтів, тобто надання їм необхідної інформації до того, як будуть здійснені перші вчинки, що мають характер ризикованої статевої поведінки. Професійність тут означає фахову підготовку осіб, які будуть реалізувати профілактичну роботу з підлітками так з

точки зору психології, соціальної педагогіки, як і спеціальної галузі, на яку буде спрямована інформація, призначена для підлітків (наприклад, сексологія, кримінологія, право, соціальна робота тощо).

Будь-яка профілактична програма повинна складатися із низки етапів, які змінюються в певній послідовності, відповідно до вимог принципу *поетапності*. Першочерговими завданнями, згідно з означеним принципом, будуть: аналіз ситуації, дослідження потреб цільової групи; аналіз рівня поінформованості; надання послуг із урахуванням результатів попереднього аналізу; формування мотивації для вибору безпечного способу життя, дотримуючись моральних норм і правил загальноприйнятих у суспільстві [106, с. 49-53].

На наш погляд, проблема ефективної реалізації цих програм в Україні полягає в катастрофічній нестачі кваліфікованих фахівців, здатних ці програми виконувати та впроваджувати, а також у практичній відсутності фінансового забезпечення для науково-методичного опрацювання відповідних програм та їх широкого застосування.

Такі програми повинні бути розраховані на групову роботу з дітьми. Вони мають бути забезпечені посібником для організаторів, комплексом практичних вправ і набором матеріалів для групової роботи. Мета – допомога дітям у засвоєнні необхідної інформації шляхом застосування обговорень, бесід, дискусій, а головне, розігрування з ними таких ситуацій, які б привчали їх своєчасно та свідомо приймати правильні рішення, інколи непрості, але які матимуть безпосередній вплив на їхнє фізичне, психічне та духовне здоров'я. Такі тренінги формують у підлітків знання, уміння й навички просоціальної поведінки, а також відповідальність за свої вчинки перед самим собою та суспільством.

Профілактична (корекційна чи ресоціалізаційна) програма суттєво відрізняється від окремо взятого одного чи навіть кількох заходів, які мають подібну превентивну мету. Передусім, її відмінною рисою (про яку вже згадувалося вище як про принцип) є системний підхід, що передбачає

сукупність різних стратегій, форм, методів, підпорядкованих реалізації широкої мети. Таким чином, будь-яка профілактична програма зорієнтована на довготривалий ефект, а не одноразовий короткочасний успіх. На відміну від окремого профілактичного заходу чи їх сукупності, має більш ґрунтовний науково-методичний і прогностичний характер, широкий діапазон цілепокладання та способів реалізації, передбачає відповідні конкретні умови та критерії для оцінки ефективності з тим, щоб при опрацюванні інших програм подібного типу максимально врахувати раніше допущені недоліки, помилки і прогалини.

До згаданих умов ефективності профілактичних програм (на основі різних джерел з літератури предмету) можемо віднести такі:

- базування на ґрунтовній теоретичній основі, яка враховує, зокрема, статевовікові й індивідуальні особливості конкретної групи реципієнтів, їхні проблеми та потреби;

- багатовимірність цілей (за найбільш ефективні на заході вважаються такі профілактичні програми, які містять по кілька відносно-самостійних блоків профілактично-ресоціалізаційної чи корекційної діяльності; наприклад, терапія узалежнення, психокорекція агресивної поведінки, формування уміння спілкуватися, професійна активізація, зокрема, навчання прийомам активного пошуку роботи тощо), що може забезпечити системний вплив на особистість, а, отже, більш тривалий та стійкий психологічний ефект;

- зосередженість безпосередньо на мінімалізації тих шкідливих чинників ризику, які утруднюють процес соціальної реадaptaції та можуть призвести до рецидивів антисоціальної чи аморальної поведінки.

Сучасні закордонні профілактичні програми роблять акцент саме на реалізації багатомодульних програм і надають перевагу завданням проведення терапії узалежнень, психокорекції агресивної поведінки та професійної активізації (що сприятиме і широкій профілактиці злочинності).

Характерною рисою профілактично-ресоціалізаційної діяльності фахівців із зарубіжних країн є дуже широке застосування різного типу

профілактичних програм по відношенню до різних груп реципієнтів. Так, наприклад, у Польщі у 2004 р. лише у середовищі засуджених осіб було реалізовано майже 500 профілактичних програм, якими було охоплено близько 25 тисяч засуджених [172]. Серед них були реалізовані наступні програми: культурної, освітньої та громадської освіти (разом – 69); профілактики агресії та насильства (62); профілактики алкоголізму (60); профілактики наркоманії (25); профілактики алкоголізму та наркоманії (35); профілактики ВІЛ/СНІДу (18); промоції (реклами) здорового способу життя (36); професійної (трудової) активізації (100); розвитку фізичної культури і спорту (42); інші (19).

Як бачимо, спектр пропонованих до реалізації програм є настільки широким, що кожен об'єкт профілактичного впливу може вибрати собі ту (чи ті), яка найбільшою мірою відповідатиме його потребам чи проблемам.

Розвинуті країни світу, які мають значний досвід у реалізації різного типу профілактичних програм, просунулися настільки далеко у праці над їхнім удосконаленням, що навіть опрацювали спеціальну процедуру їхньої акредитації (Швеція, Об'єднане Королівство, Канада). На основі оцінювання (евалюації) ефективності реалізації програм (які отримують відповідну кількість пунктів за виконання певних вимог), акредитаційна комісія може прозоро і об'єктивно здійснювати вибір саме тих програм, які мають найвищий профілактично-ресоціалізаційний потенціал, а автори програм можуть отримати відповідне фінансування, передбачене кошторисом їхньої реалізації.

Серед критеріїв евалюації програм, дослідники вказують на: модель зміни (презентація того, яких позитивних змін хочуть досягнути автори програми); динамічні чинники ризику; спектр цілей; ефективні методи; орієнтація на вміння; інтенсивність, систематичність, час реалізації; добір учасників; способи мотивації учасників до залучення й активності; індивідуалізація; постійний моніторинг проміжних результатів; способи евалюації кінцевих ефектів.

В Україні накопичено певний досвід розробки і реалізації профілактичних програм, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Однак із-за відсутності належного фінансування, моніторингу та кадрового забезпечення, а також низького рівня поінформованості суспільних інституцій, немало заходів мають формальний характер і дають мінімальний ефект.

Відносно успішним можна вважати, зокрема, досвід розробки та реалізації програми “Соціальний супровід неблагополучної сім’ї”, яку реалізують Український державний центр соціальних служб для молоді, Комітет у справах неповнолітніх, Міністерство внутрішніх справ України, Український центр практичної психології і соціальної роботи. Ця програма має за мету збереження цілісності неблагополучної сім’ї, захист прав її членів через створення умов для їхнього розвитку та самореалізації в сім’ї, а потім і в суспільстві. Це перша комплексна програма такого роду в Україні, яка диктується необхідністю попередження девіантної поведінки в сім’ї, а потім вже в суспільстві, бо сім’я, може бути, як “колискою демократії”, так і “колискою насильства”, яке потім може поширюватися за межі родинного оточення. Завданнями означеної програми є: виявлення неблагополучних сімей, інформування про них відповідних органів, обстеження умов їхнього життя; сімейна просвіта, консультування сім’ї; статеве виховання молоді, формування позитивної моделі сімейного життя; створення умов для ліквідації наслідків і причин сімейного неблагополуччя. Це перший досвід в Україні створення програми, яка координує зусилля силових структур і соціальних працівників через роботу з сім’єю як із системою та соціальним інститутом [102, с. 108].

За підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, на сучасному етапі триває дослідження з питань поширення торгівлі дітей, дитячої проституції та порнографії в Україні обумовлене актуалізацією цих явищ як у глобальному контексті, так і в нашій країні окремо. Менеджер проекту від Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України: Л. Амджадін. Дане дослідження покликане зібрати інформацію з трьох точок зору: експертної, батьківської та дитячої з метою вироблення певного підходу до оцінки поширення таких явищ, як торгівля дітьми, дитяча проституція і дитяча порнографія, в Україні. Окрім того, очікується, що отримані результати

допоможуть визначити групи дітей, які є найбільш уразливими до злочинних дій сексуального характеру, включаючи і їхнє реальне та потенційне залучення до дитячої проституції і дитячої порнографії, а також ризики постраждати від торгівлі людьми [141].

Суттєвий внесок у соціальну профілактику статевої деморалізації дівчат здатна внести релігія, оскільки, як відомо, психологічно жінки є більш схильні до релігійних традицій і обрядів. На нашу думку, внесок Церкви повинен бути виражений не лише в матеріальній допомозі конкретним потребуючим особам, чи у формальній участі в з/о і спеціальних профілактичних заходах. Призначення Церкви – виховання духовної та тілесної чистоти у майбутньої жінки, відповідального обов'язку щодо родини, сім'ї, дітей, суспільства. Свій основний вплив Церква несе під час богослужінь, проповідей священика, організовуючи молодіжні релігійні громади, проводячи освітню діяльність. Церква з її проповідями не насилля, любові та взаємодопомоги, скромності та послуху має всі можливості сприяти мінімалізації окремих соціальних проблем, у тому числі й статевої деморалізації [142].

Так, на початку 2004 р. у Львові було презентовано програму “Тіло – храм Святого Духа”. Метою проведення й основним завданням цієї програми є допомога батькам, катехитам, вчителям християнської етики у формуванні особистості підлітків і молоді; у формуванні розуміння статевої як Божого дару, плекання “чистоти серця” та покликання молодої людини до святості у всіх аспектах її життя: соціальному, емоційному, інтелектуальному та духовному. Програма “Тіло – храм Святого Духа” є доповненням до вже чинних програм християнського виховання та реалізовується в недільних катехитичних школах, у парафіях у процесі катехизації дітей та молоді, в центрах формування молодих сімей, у католицьких школах, а також використовується як джерело методичної допомоги під час викладання християнської етики в старших класах загальноосвітніх шкіл [111].

У сфері формування особистості на засадах християнської моралі проводять свою діяльність і різноманітні благодійні фонди. Так, Міжнародний

благодійний фонд “Дар життя” організовує зустрічі з молоддю в школах, ліцеях. Під час таких зібрань учасники мають можливість дізнатися про ризик раннього сексу, про наслідки, які неодмінно супроводжують такий вибір. Молодь збагачується знаннями про моральне самоочищення та самовдосконалення; “науку життя”, яка впродовж століть розвивала істинну людяність і допомагала сформувати певний тип гуманної людини, стиль її стосунків із навколишнім світом, схильність до моральних вчинків; здоровий духовний стан інтимного життя. Просвітницька діяльність розрахована на дітей різної вікової категорії – від 1-го по 11-го клас [110].

Міжнародний колектив організації “Молодь на розпутті” створив навчальну програму “Життя на розпутті” для учнів, які навчаються в школі та ПТНЗ. Програма складається із 5-ти розділів: “Взаємини між людьми”, “Формування особистості”, “СНІД”, “Прийняття важливих рішень”, “Майбутні винагороди”. У розділах запропоновано розглянути важливі питання стосовно: погляду в майбутнє, проблеми вибору, вмінню говорити “Ні”, емоційного ризику ранніх статевих стосунків, хвилювання щодо небажаної вагітності та СНІДу, втрати самоповаги і почуття власної гідності, морального занепаду характеру та зменшення цінності сексу, депресії й самогубств, відповідальності за своє майбутнє тощо. Цією ж програмою передбачено показ фільму “Ісус” і презентацію книг відомого християнського письменника й юриста Джона МакДауела про побачення і секс, а також семінари для батьків і вчителів [112].

Таким чином, кожна з перелічених програм реалізує особливий комплекс заходів з профілактичної діяльності щодо статевої деморалізації в середовищі неповнолітніх дівчат. Хоча саме цей напрям роботи для кожного з названих суб’єктів не є основним, проте він реалізується ними безпосередньо чи опосередковано.

Натомість значно ближчою діяльністю у галузі профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат є для специфічно жіночих, феміністичних організацій, однією з яких є “Ла Страда”. Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда-Україна” – неприбуткова ГО, яка спрямовує свою діяльність

на запобігання торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, протидію сексуальній експлуатації дітей, ліквідацію всіх форм дискримінації та насильства в суспільстві, сприяння дотримання прав людини та гендерної рівності. Разом із Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерством внутрішніх справ України “Ла Страда-Україна” організувала спільну профілактичну програму “Розвиток національної системи допомоги дітям, потерпілим від торгівлі людьми та їхньої сексуальної експлуатації”.

Мета програми – розвиток системи впровадження рекомендацій з протидії торгівлі дітьми в Україні шляхом напрацювання спільних механізмів діяльності міжнародних, державних і неурядових структур; підвищення рівня професійних знань і навичок спеціалістів різних рівнів; обмін інформацією та кращим досвідом роботи між різними відомствами й організаціями, які працюють із такою категорією дітей.

Завдання програми – дослідження системи надання соціальної допомоги дітям, потерпілим від торгівлі людьми та сексуальної експлуатації; створення електронної бази даних потерпілих дітей; формування команд тренерів із залученням міжнародних і національних експертів; проведення тренінгів для спеціалістів різних міністерств, відомств і НУО, які працюють з дітьми; проведення в усіх областях України мультидисциплінарних “круглих столів” із проблем експлуатації дітей, а також винесення цих проблем для обговорення на засідання Регіональних постійно діючих комісій з питань координації зусиль та обміну інформацією щодо запобігання торгівлі людьми; проведення тренінгів “Запобігання торгівлі дітьми” для консультантів Національної “гарячої лінії” Центру “Ла Страда-Україна”; створення відеоролику для соціальної реклами означеної теми [89].

Проте будь-яка окрема організація не в змозі самотужки забезпечити проведення багаторівневої програми. Саме тому в процесі реалізації ефективної профілактичної діяльності істотного значення набуває об'єднання зусиль правоохоронних органів, з/о школи, фахівців у галузі психологічної

профілактики, працівників охорони здоров'я, урядових і громадських установ та організацій, Церкви, а також меценатів, благодійних фондів і т. п.

На сучасному етапі продуктивною була б робота по впровадженню у молодіжне середовище спеціально розробленої для молоді програми планування сім'ї. Така програма могла б стати дієвою силою у профілактиці небажаних вагітностей та ІПСШ. Вона відігравала б важливу роль у соціально-гігієнічній профілактиці материнської захворюваності, дитячої смертності, абортів і готувала б молодь до відповідальності за свої вчинки, а також до виконання батьківських ролей.

Подібні освітньо-виховні програми під назвою “Навчання здорового способу життя” мають статус державних і запроваджені в освітніх закладах Польщі, Чехії, Франції, США, країн Скандинавії, Італії, Греції та ін. Американські дослідники ефективності шкільних програм зі статевого виховання та сексуальної просвіти (з огляду на завдання запобігання негативним наслідкам ризикованої поведінки) встановили, що дієвість таких програм залежить від змісту, форм і методів навчання відповідно до віку і статі дітей. Вони дійшли висновку, що незадовільні результати реалізації освітньо-виховних програм виникають тоді, коли у змісті навчання передбачається детальне розкриття біофізіології людини та проблеми контрацепції. Ці теми, коли вони не спираються на загальнолюдські моральні цінності, дійсно спричиняють ранню “коїтальну ініціацію” хлопців і дівчат “заохочуючи” ранній вступ підлітків у статеві стосунки [1; 24, с. 225]. Натомість прищеплення молодим людям морально-ціннісних орієнтацій, зокрема, настанов на цнотливе дошлюбне життя, навчання їх навичок утримання (що особливо важливо дається при сексуальному вихованні хлопців) і спротиву сексуальним домаганням (для дівчат) здатні відтермінувати перший ранній та випадковий статевий контакт. Втім, такі програми є ефективними лише для тих підлітків, які ще не розпочали статеve життя.

У Польщі серед багатьох суб'єктів соціально-профілактичної роботи важливу роль відіграє спеціальний підрозділ органів охорони правопорядку –

поліція превенції. Вона бере активну участь у проведенні профілактичних програм (“Безпека в дитячому садку”, “Злий дотик” тощо). Основні цілі першої зі згаданих програм це: формування у дітей навичок поведінки в надзвичайних ситуаціях, розвиток творчого мислення в групі, конкретна доступна для розуміння співпраця з дитиною, навчання, ігри, розваги, як-от: вказати асоціації з гаслом “безпека”, назвати відомі номери служб екстреної допомоги (997 – поліція, пожежна служба – 998, 999 – надзвичайні ситуації) тощо.

Робота з підлітками спрямована на просвіту підростаючого покоління (акцентується увага на неповнолітніх із заниженою самооцінкою, емоційно нестабільною психікою, які виховуються в деструктивних родинах і мають схильність до девіантної й аморальної поведінки) щодо явищ дитячої проституції, секс-бізнесу з використанням дітей, в тому числі порнографічних зйомок тощо [182].

На нашу думку, в Україні має бути розроблена та впроваджена до навчальних планів середніх освітніх закладів спеціальна навчальна програма, яка б охоплювала проблеми формування здорового способу життя, психології сім’ї, безпечної статевої поведінки, сексуальної культури, профілактики ПСШ, ВІЛ/СНІДу та запобігання небажаної вагітності й абортам тощо. Відповідно до програми має бути розроблений спеціальний підручник. У створенні такої програми повинні брати участь фахівці суміжних дисциплін (педагоги, психологи, соціальні працівники, вихователі інтернатних закладів тощо).

Отже, як бачимо, у процесі соціальної профілактики (як загальної, так і спеціальної, зокрема у сфері запобігання явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат) у світі, в тому числі Європі, значну роль відіграють профілактичні програми, які будучи підпорядкованими широкому спектру цілей і завдань, і враховуючи сучасні досягнення міждисциплінарних наук, вдало поєднують різні стратегії, форми, методи і засоби превентивної діяльності. В Україні теж уже є певні окремі здобутки у цьому напрямі, але для підвищення ефективності такої роботи необхідно ширше вивчати і творчо застосовувати кращий закордонний досвід у цій галузі, зокрема, працювати над

створенням національного банку профілактичних програм, періодично оголошуючи конкурси на їхню розробку, а також створити спеціальну акредитаційну комісію при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України, яка б здійснювала їхній відбір, фінансування й евалюацію.

Висновки до розділу 2

Аналіз змісту соціологічної, психологічної, педагогічної, юридичної, медичної та іншої літератури, узагальнення та систематизація наукових досліджень дали змогу з'ясувати, що соціальна профілактика нині переживає інтенсивний творчий розвиток, спричинений актуальністю завдань профілактики соціальних патологій, у тому числі статевої деморалізації.

Результати дослідження теоретичних засад процесу профілактики статевої деморалізації дають змогу запропонувати різні стратегії для їхньої реалізації, а саме: інформаційну, емоційно-освітню, альтернатив, стратегію формування просоціальних цінностей з її різновидами, як-от: стратегія когнітивного дисонансу, ідентифікації з взірцем-прикладом, стратегія стимуляції, а також стратегію інтервенції (втручання), стратегію “рівний-рівному”, давання свідчень, зменшення шкоди, на які можуть опиратися спеціалісти (педагоги, психологи, соціологи, соціальні працівники, вихователі інтернатних установ тощо), котрі здійснюють превентивну діяльність у середовищі неповнолітніх дівчат.

Особливу роль в інтенсифікації процесу соціальної профілактики, зокрема, такої складної її галузі, як спеціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, відіграють саме профілактичні програми. Власне вони, базуючись на теорії і методиці загальної та спеціальної профілактики соціальних патологій, завдяки надійному науково-методичному підґрунтю, об'єктивній діагностиці реального стану і потреб об'єктів

профілактичної роботи, вдалому, обґрунтованому поєднанню різних стратегій, форм, методів і засобів превентивної діяльності в конкретних умовах (при реалізації цього процесу за допомогою висококваліфікованих кадрів), дають найкращий та найбільш тривалий психолого-педагогічний ефект. Однак для забезпечення такого позитивного ефекту, як сама розробка профілактичних програм, так і їхня безпосередня реалізація й оцінювання, потребують врахування низки умов, а також здійснення періодичного моніторингу досягнутих на певних етапах її реалізації успіхів і наявних труднощів, а особливо – проведення кінцевої загальної евалюації ефектів дії даної програми в цілому. Для оптимального використання бюджетних коштів, призначених на профілактику соціальних девіацій (у тому числі статевої деморалізації неповнолітніх дівчат), а також справедливого і найбільш доцільного розподілу коштів інших інвесторів (фонди, проекти, окремі меценати та ін.) раціональним було б створення спеціального координаційного органу на високому державному рівні, який займався б питаннями акредитації профілактичних програм і створив би банк даних у цій сфері. Як позитивний факт (виявлений у ході дослідження), варто підкреслити, що в Україні зроблені окремі вагомі кроки на шляху розробки і реалізації деяких профілактичних програм.

Здійснений аналіз нині діючих в Україні превентивних програм привів нас до висновку, що більшість із них “працює” на профілактику алкоголізму, тютюнопаління, ВІЛ/СНІДу, натомість практично повністю відсутні програми, безпосередньо призначені для профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, що актуалізує необхідність їхньої наукової розробки і впровадження у практику.

Досліджений нами матеріал спонукає до ґрунтовнішого вивчення стану та розвитку практичної профілактичної роботи в молодіжному середовищі дівчат в Україні та в Польщі, що може сприяти процесу створення таких програм. Його результати висвітлені в наступному розділі дисертації.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДІВЧАТ: УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА

3.1. **Форми і засоби запобігання статевій деморалізації неповнолітніх дівчат у діяльності українських організацій**

З огляду на дедалі більшу загрозу для суспільства, що спричинена, перш за все, наркотизацією, алкоголізацією та деморалізацією частини представників молодого покоління, особливого значення набуває потреба вдосконалення традиційних і розробка нових форм і засобів запобігання статевої деморалізації молоді, у тому числі – неповнолітніх дівчат, відповідно до основних соціально-психологічних чинників, які визначають розвиток особистості та групи.

Досліджуючи форми превентивної роботи, необхідно зазначити, що під формами розуміють зовнішній прояв організаційної структури процесу статевого виховання, який об'єднує різноманітні методи та використовує різні засоби і є спрямованим на реалізацію головної мети: підвищення рівня статевої культури особистості молодої дівчини та профілактику статевої деморалізації.

Форми превентивної діяльності, на нашу думку, можна класифікувати таким чином:

- залежно від кількості охоплення осіб – на: масові, групові, індивідуальні;
- залежно від кількості використаних форм для реалізації мети – на: *прості* (лекція, перегляд фільмів, бесіда і т. п. – тут форма водночас виступає і методом) та *складні* (профілактична програма);

- за призначенням – на: *загальні* (форми сексуальної просвіти, пропаганди здорового способу життя тощо); *спеціальні* (проведення науково-практичних семінарів, тренінгів, медична допомога: консультації правників, венерологів, наркологів, гінекологів);

- за видом діяльності – розповсюдження інформаційних матеріалів (пам’яток, буклетів, листівок профілактичного змісту, засобів контрацепції і т. і.; організація і проведення профілактичних заходів (зустрічей, концертів, поїздок, вистав, вікторин тощо); залучення об’єктів профілактики до просоціальної діяльності (наприклад, волонтерства), консультативна робота (“Телефону довіри”, фахівців із різних галузей наук та ін.);

- з точки зору впливу – на: опосередковані, безпосередні.

З опису досвіду профілактичної роботи в Україні видно, що соціально-психологічна допомога молоді з девіантною поведінкою надається як в індивідуальній, так і в груповій формі. Спеціалісти ДЦССМ впроваджують в практику роботи тренінги для підлітків і молоді з метою формування умінь мирного розв’язування конфліктів, зниження рівня агресивності, запобігання суїциду, а також формування здорових навичок і норм поведінки. Тренінги проводяться працівниками ДЦССМ у період функціонування літніх таборів, у різних молодіжних і підліткових клубах, у притулках для неповнолітніх тощо [118, с. 254-255].

Поширюється та вдосконалюється діяльність служби “гарячих ліній” і “телефонів довіри”, які діють на базі ДЦССМ. У цій мережі нині працює близько двохсот таких пунктів допомоги. Фахівці центрів надають допомогу по “телефону довіри” з проблем протидії торгівлі людьми, сексуального рабства, юридичні та соціальні консультації, а також проводять психологічні тренінги, розповсюджують інформативні матеріали з питань захисту прав людини, беруть участь у роботі інформативно-консультативної телефонної лінії [128, с. 56].

Особливе місце в системі протидії та запобігання деморалізованій поведінці посідають благодійні фонди (Вінрок Інтернешнл в Україні,

Міжнародний благодійний фонд “Україна 3000”, Міжнародний жіночий благодійний фонд “За виживання”, Всеукраїнський благодійний фонд “Коаліція ВІЛ-сервісних організацій”, Міжнародний благодійний фонд Святої Марії, Фонд Чарльза Стюарта Мотта тощо), які здійснюють роботу серед сімей (асоціальні, неповні, неблагополучні та багатодітні сім’ї) та інституцій (дитячі будинки, сиротинці, соціальні притулки, школи-інтернати). Вони ще займаються просвітницькою діяльністю, співпрацюють із зарубіжними фахівцями. До їхніх завдань також входить: робота з конфліктними сім’ями; профілактика розлучень, бездоглядності, узалежнень, злочинності; допомога в плануванні сім’ї; запобігання соціальній дезадаптації; полегшення переживання труднощів підліткового та похилого віку; створення та підтримка телефонів довіри; співпраця з освітніми закладами тощо.

ГО у своїй діяльності широко використовують різноманітні форми та методи превентивної роботи, передусім – з молоддю. Активні форми профілактичної роботи представлені у вигляді рольових і моделюючих ігор, роботи в малих групах, тренінгів, міні-лекції, бесід, конкурсів, вікторин, заочних подорожей, тематичних вечорів, “живих книг”, усних журналів, виставок, диспутів, дискусій тощо. Досліджено, що найпопулярнішими формами роботи щодо формування здорового способу життя в молодіжному середовищі стали інноваційні методики, такі як інтерактивні театри, молодіжні лекторські групи, спікерські бюро, “живі книги” [95]. Зупинимося на них трохи детальніше.

Інтерактивний театр, або “форум-театр” – інноваційна форма роботи, що використовується для профілактики та корекції поведінки молоді, схильної до девіацій. Мета такого театру – профілактика шкідливих звичок у молодіжному середовищі, пропаганда здорового способу життя із активним залученням глядачів до спільного пошуку оптимальних шляхів і способів розв’язання проблемної ситуації. “Форум-театр” вибирає конкретні проблеми суспільства та розробляє сценарій (історію), який є актуальним, особливо для молоді. Це, наприклад, алкоголізм, наркоманія, СНІД, торгівля людьми,

сексуальна експлуатація неповнолітніх, проституція тощо. Цей підхід, який базується на використанні методу соціодрами, служить для аналізу та вивчення альтернативних варіантів поведінки конкретної людини в ситуаціях, які несуть загрозу психологічному та фізичному здоров'ю. Кожна сцена (історія, представлена у даному театрі) спрямована на розкриття суті дій маніпулятора, який прагне залучити свою жертву до ризикованої, деструктивної, аморальної поведінки. Беручи участь у виконанні такого типу ролей “актори” шукають відповідні форми поведінки, які дозволили б сценарію мати “щасливий кінець”. Таким чином, діти чи підлітки в ігровій формі засвоюють просоціальні моделі поведінки. Такі спектаклі провадилися в середніх і вищих навчальних закладах м. Києва відповідно до принципів і напрямів комплексної профілактичної програми залучення молоді до активної соціальної дії, підтримки волонтерського руху, розвитку мережі соціальних послуг для молоді.

Ще однією із форм залучення молоді до пропаганди здорового способу життя є робота лекторських груп із використанням стратегії “рівний-рівному”, що покращує сприйняття інформації в молодіжному середовищі. У більшості випадків лектори – молоді люди-волонтери ДЦССМ, учні різних навчальних закладів. Молоді лектори, організатори проведення лекцій повинні не лише зацікавити слухачів предметом обговорення, а й переконати молодь – здебільшого своїх ровесників у необхідності відповідального ставлення до власного здоров'я, зміни поведінки на соціально прийнятну, більш безпечну. На даному етапі важливим досягненням є заохочення певної категорії молоді до участі в програмах щодо дотримання здорового способу життя. Навчання проводиться у формі бесід із поєднанням міні-лекції та тренінгу (переважно ігрового). Молоді люди отримують знання з профілактичної тематики: з проблем інфікування ВІЛ/СНІДом чи хворобами, що передаються статевим шляхом; щодо наслідків вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління тощо .

Лекційна робота проводиться в з/о школах, ПТНЗ, технікумах, школах-інтернатах, клубах за місцем проживання, дитячих лікарнях, дитячих і молодіжних ГО. Під час проведення лекційних занять використовуються

відеосюжети на відповідну тематику, роздаються інформаційні матеріали; відбувається залучення молоді до реалізації соціальних програм, розповсюджується інформація про роботу “телефону довіри”. Також практикується вулична соціальна робота – проведення бесід у густонаселених міських кварталах, на ігрових майданчиках, де збираються молоді люди.

У молодіжному середовищі превентивну діяльність проводять так звані спікерські групи. Серед спікерів є люди, які на власному досвіді пізнали всю складність проблем, вони відверто говорять про себе та своє життя (стратегія давання свідчень). Наприклад, якщо темою розмови є ВІЛ/СНІД, то залучаються особи, які можуть розповісти про те, як вони інфікувалися, як живуть із цією хворобою і як вони зараз себе почувають (“живі книги”), що зазвичай викликає у слухачів більше довіри, ніж рекомендації лікарів. Робота спікерських груп спланована так, щоб молодь навчилася передавати профілактичні знання, набуті на заняттях, одноліткам за стратегією “рівний-рівному” [95].

Ефективною формою профілактичної роботи виступають розроблені тренінги, цикли занять для волонтерів, які займаються профілактикою негативних явищ у молодіжному середовищі. Під час тренінгів волонтери ознайомлюються з принципами розбудови і реалізації ефективної профілактичної програми, напрямами профілактичної діяльності, навчаються використовувати набуті знання в подальшій роботі з юнаками й юнками за принципом “рівний-рівному”.

Ще однією сучасною формою діяльності з молоддю є залучення волонтерів із груп ризику (колишніх дівчат, яким була притаманна асоціальна поведінка) до проведення занять, “круглих столів”, семінарів із формування навичок і моделей міжособистісного спілкування та попередження аморальної поведінки. Така форма превенції поведінкових відхилень є переконливою, оскільки має зв’язок із життям конкретної людини (“живі книги”). Фахівцями зауважено, що максимальний ефект для зацікавлення аудиторії та

запам'ятовуванні інформації дають факти з особистої практики або пов'язані з життям школи, району, міста.

Наступною з продуктивних форм профілактичної роботи є соціальна реклама, яка інформує аудиторію про назрілі проблеми суспільства та загострює увагу на актуальних питаннях. Своєю інформативною дією запобігає девіантній, аморальній поведінці і, таким чином, робить спробу мінімізувати деструктивні явища в суспільстві.

Інша результативна форма превенції, яка використовується фахівцями, є показ короткотривалих документальних відеофільмів (до 15 хв.), із переказом правдивого перебігу подій, які мали колись місце. Така форма не перевантажує сприйняття, однак, при цьому інтенсивно впливає на емоційну сферу молодшої людини. Значний виховний ефект дають інтерв'ю з підлітками і молодими жінками, які стали жертвами сексуальної експлуатації, насилля з боку родини, старших товаришів; колишніх повій (“живі книги”) тощо. Перегляд фільмів мотивує підлітків до колективної дискусії, до визначення їхньої позиції та оцінки аналогічних життєвих проблем.

Аналізуючи різні форми та методи по запобіганню статевої деморалізації в середовищі неповнолітніх дівчат, можемо зробити певні коментарі: для того щоб профілактична робота в молодіжному середовищі була більш продуктивною соціальні працівники, вчителі, психологи, батьки, повинні добре знати і враховувати основні закономірності та прояви явища статевої деморалізації, асоціальних явищ, а також бути поінформованими про чинники їхнього формування, передусім ті, які пов'язані з особистістю неповнолітніх, та належать до групи потенціального чи актуалізованого ризику.

Отже, важливим кроком на шляху профілактичної діяльності буде активне використання тих форм і методів, які позитивно зарекомендували себе в роботі, – це, передусім, методи, які спрямовані на активну участь самих підлітків у навчанні своїх однолітків або молодших за віком і методи соціального впливу на формування їхньої статевої культури.

Засоби запобігання статевої деморалізації – це шляхи залучення молоді людини до соціально позитивних занять у таких сферах життєдіяльності як культура, освіта, мистецтво, література, спорт, технічна творчість, праця, а також предмети матеріальної культури, технічні засоби і різні способи передачі інформації, які можна використати для реалізації превентивних цілей.

Завданням усіх соціальних акторів, чия діяльність зосереджена на досягненні превентивної мети щодо явища статевої деморалізації, є не тільки створення потенційної можливості долучення підлітків до таких засобів, а й активне сприяння такому долученню. Воно вимагає від державних органів, установ і ГО чи інших учасників, які займаються реалізацією такого завдання, проведення пошуку нових засобів профілактичної діяльності, окрім, загальновідомих: ЗМІ (радіо, телебачення, газети, журнали); використання можливостей, які мають культурно-освітні заклади (кінотеатри, театри, будинки культури, клуби); наукова і навчальна література. Останнім часом значна увага приділяється сучасним міжнародним інформаційним мережам – системі Інтернет, проте зазначимо, що потрібно навчати молоде покоління прийомам свідомого відбору, адекватного сприймання, аналізу та засвоєння необхідної інформації щодо міжстатевих стосунків, зважаючи на те, що в нашій країні не завжди діють певні законодавчі та нормативно-правові акти, що регламентують нелегальну діяльність різних порносайтів.

Серед організацій, які активно провадять превентивну роботу, займаються профілактичною діяльністю та пропагандою здорового способу життя в молодіжному середовищі, є: ДЦССМ, медичні установи, навчальні заклади, органи внутрішніх справ, спортивні, молодіжні організації та інші державні та недержавні ГО: НУО, благодійні фонди тощо.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань сім'ї, жінок, дітей і молоді, демографічних процесів, рівності прав, можливостей жінок і чоловіків. Міністерство здійснює профілактичну роботу з населенням

шляхом співпраці з НУО та ДЦССМ. Під час проведення спільних комплексних акцій розповсюджується інформаційна література, надаються консультації щодо правил безпечної поведінки тощо [128, с. 54-55].

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України залучене, переважно, до проведення превентивно-освітньої роботи серед молоді, яка навчається, підготовки майбутніх спеціалістів, обізнаних із даною проблематикою, підвищення рівня кваліфікації працівників освіти, а також підготовки інформаційно-методичних матеріалів. Управління й установи, які належать до структури Міністерства, здійснюють також організаційну й адміністративну підтримку проведення заходів із запобігання торгівлі людьми. На базі Центрального інституту післядипломної освіти із залученням фахівців Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда-Україна” проводяться семінари з проблем торгівлі людьми, сексуальної експлуатації жінок і дітей [128, с. 57-58].

Відділ Кримінальної міліції в справах дітей відповідно до Закону України від 24.01.1995 р. “Про органи і служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх”, Постанови Кабінету Міністрів України від 08.07.1995 р. № 502 затвердив Положення про кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, і постановив утворити на базі інспекцій у справах дітей Міністерства внутрішніх справ кримінальну міліцію у справах дітей. Метою створення такої служби є соціальний захист і профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Структурно кримінальна міліція у справах дітей включається до кримінальної міліції системи МВС. У складі кримінальної міліції у справах неповнолітніх діють приймальники-розподільники для підлітків [40].

Служби у справах неповнолітніх ведуть загальний облік дітей, потерпілих від різного роду сексуальних домагань, координують діяльність органів освіти, охорони здоров'я, внутрішніх справ щодо профілактики, констатації та припинення фактів торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації; надають необхідну (психологічну, юридичну, соціальну тощо) допомогу

дитині, яка потрапила в таку ситуацію, а також (якщо необхідно) представляють інтереси дитини в суді та ін.

Серед державних організацій, які проводять широко масштабну роботу в галузі профілактики в тому числі серед неповнолітніх, є ДЦССМ. Вони мають розбудовану структуру. До складу якої входять обласні, міські та районні центри соціальних служб для молоді, які охоплюють своєю діяльністю різні групи реципієнтів на відповідній території. Підрозділи ДЦССМ провадять діяльність щодо систематизації й поновлення банку даних щодо неповнолітніх осіб – представників групи ризику.

Аналіз відповідних практик, що мають місце в сучасному українському суспільстві, свідчить, що при плануванні профілактичних заходів ДЦССМ намагаються дотримуватись певних вимог і враховувати: *обґрунтованість* – включення заходів, що базуються на об'єктивно оціненій інформації; *повноту* – охоплення профілактичними заходами всіх сфер життєдіяльності неповнолітніх із урахуванням їхньої особистості; *конкретність* – формулювання заходів на підставі характеристики підлітка та застосування індивідуальних форм і методів профілактичної та превентивної роботи; *своєчасність* – визначення та застосування саме тих профілактичних заходів впливу, що є ефективними в конкретний період; *реальність* – тобто внесення до планів роботи заходів, що мають бути обов'язково проведені та виконані. Ці чинники вказують на те, що профілактичні заходи плануються з урахуванням наявних можливостей їхньої реалізації як із боку державних служб, ГО, так і з боку об'єктів, залучених до цієї роботи [48, с. 36; 133, с. 67].

Фахівці ДЦССМ широко використовують масові профілактичні акції, які організовують під час Всесвітніх днів без тютюну, боротьби з наркотиками, вживанням алкогольних напоїв, зі СНІДом і т. п. До проведення масових профілактичних акцій ДЦССМ активно залучають різноманітні творчі колективи, котрі підсилюють інформаційні фактори емоційними. Одночасно фахівці та волонтери організовують розповсюдження пам'яток, буклетів, листівок профілактичного змісту, засобів контрацепції; проводять експрес-

опитування, вікторини, конкурси малюнків, плакатів, спортивні змагання тощо. Часто практикують індивідуальні консультації спеціалістами різного профілю.

Ряд суспільних організацій (ЗМІ, ГО, Церква та ін.) своєю діяльністю чинять опосередкований вплив на ставову поведінку молоді. Так, головне завдання ГО неспецифічного профілактичного спрямування полягає у привертанні уваги суспільства до проблеми проституції неповнолітніх, а також у правовому захисті та представленні інтересів таких осіб. ГО розробляють програми щодо профілактики аморальної поведінки, займаються просвітницькою діяльністю (із залученням відповідних фахівців).

Особливостями діяльності НУО є індивідуальний підхід щодо прийняття рішення з приводу таких проблем, які не спроможна вирішити жодна державна структура чи організація в силу правового статусу цих проблем чи існуючих функціональних обмежень. ГО виконують дослідницьку функцію, яка має дві складові. По-перше, – зробити латентні соціальні явища прозорими для суспільства, відкритими для аналізу й обговорення; по-друге, – оцінити більш-менш реальні розміри таких явищ, їхню структуру, проаналізувати можливі наслідки. Конститутивною функцією ГО є створення каналу спілкування між цільовою групою та державою, забезпечення діалогу. До функцій НУО відносяться також залучення широкого кола громадськості до пошуку шляхів розв'язання назрілих суспільних проблем. Актуальною також є функція активізації участі представників цільової групи в діяльності НУО, залучення їх до роботи у своєму середовищі.

НУО застосовують такі *основні форми* роботи з жінками секс-бізнесу (ЖСБ): інформування їх із питань ВІЛ/СНІДу й ІПСШ, безкоштовні юридичні консультації, підготовка жінок-волонтерів для профілактичної роботи у своєму середовищі, медична допомога (консультації венерологів, наркологів, гінекологів), соціально-психологічна допомога, виявлення лідерів серед ЖСБ і робота з ними, інформаційно-освітня робота, проведення тренінгів, безкоштовне тестування на ВІЛ/СНІД, дозорний епідагляд серед ЖСБ,

консультації психолога, розповсюдження презервативів, буклетів тощо [43, с. 82].

Прикладом роботи НУО є Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда”, до структури якого, окрім “Ла Страда-Україна”, також входять аналогічні партнерські організації з Болгарії, Боснії та Герцеговини, Білорусії, Македонії, Молдови, Нідерландів, Польщі, Чехії та ін. Головними партнерами з боку держави у здійсненні профілактичної діяльності стали Міністерство освіти та науки України, Міністерство України у справах сім’ї, дітей та молоді, Державна соціальна служба тощо [128, с. 69], про діяльність якого вже згадувалося.

Не менш цікавим є досвід Міжнародної організації ЕКПАТ Інтернаціональна (ЕСРАТ International). Це всесвітня мережа, що присвячує свою діяльність викорененню КСЕД; вона прагне сприяти світовій спільноті в забезпеченні дітям можливості користуватися власними правами та бути вільними від будь-яких форм КСЕДу. Первинну назву ЕКПАТ, що розшифровувалася як “Припинимо дитячу проституцію в Азійському туризмі” (End child prostitution in Asian Tourism), було змінено на “Припинимо дитячу проституцію, дитячу порнографію і торгівлю дітьми з метою сексуальної експлуатації”, що відобразило географічне розширення діяльності та зобов’язань організації. Наразі існує 71 група в 64 країнах світу, що входить до складу мережі. Міжнародний секретаріат організації знаходиться в м. Бангкок, Таїланд. До основних форм роботи, що здійснює ЕКПАТ, відносяться: збирання об’єктивних статистичних даних і розповсюдження достовірної інформації щодо втягнення дітей в заняття проституцією та порнографією; правовий захист дітей, які ризикують стати жертвами торгівлі людьми та сексуальної експлуатації [88].

Ця організація розпочала свою діяльність в Україні, об’єднавши навколо себе низку активних ГО, які опікуються проблемами дітей: Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда”, всеукраїнські ГО “Жіночий консорціум України” та Центр “Демократичний розвиток”,

організації “Комітет сприяння захисту прав дитини”, “Міжнародну школу рівних можливостей”, Херсонський обласний центр “Успішна жінка” тощо [46, с. 169]. Приклад діяльності ЕКПАТ Інтернаціональна унаочнює переваги громадських НУО, які полягають в тому, що вони можуть інтегруватися в цільові групи, не обтяжені умовами бюрократичної державної “машини”, є незалежними від неї, а тому вони є більш гнучкими, мобільними, і це дає можливість швидко реагувати на зміну ситуації в суспільстві чи в окремій сфері, на реальні потреби представників цільової групи, втручатися в соціальні процеси, не чекаючи офіційного дозволу, впливати на традиційні погляди та “ламати” існуючі стереотипи. ГО вільні у виборі форм і методів роботи щодо проведення експериментів, вони не регламентовані певними нормами, не обмежені функціями та рамками. Однак самостійно вирішити проблеми профілактики статевої деморалізації неповнолітніх в національному масштабі ГО нездатні унаслідок обмеженості їхніх ресурсів.

Перспективою для України має стати співпраця державних структур і ГО з питань профілактики статевої деморалізації, ПСШ і ВІЛ/СНІДу в підлітковому середовищі. За досвідом багатьох країн Європи фінансування з боку держави (на національному чи місцевому рівнях), окремих ГО (на конкурсній основі) робить досяжними важкодоступні категорії населення, дозволяє надавати їм послуги, яких вони потребують. Як зазначають О. Балакірева, Т. Бондар та Ю. Галустян, децентралізація та контрактна система в умовах обмежених ресурсів можуть бути одним із дієвих механізмів фінансової підтримки організацій [122, с. 137]. На нашу думку, вирішенню зазначеної проблеми сприяла б організація дитячих реабілітаційних центрів для корекції девіантної, аморальної поведінки неповнолітніх (гіперсексуальність, участь у порнографічних зйомках, раннє статеве життя до початку фізичної та статевої зрілості, гомосексуальність, груповий секс тощо).

З метою підвищення ефективності профілактичної роботи різних організацій необхідно всіляко створювати відповідні умови для подальшого розвитку громадських починань просоціального спрямування. На нашу думку,

доцільно планувати окремим пунктом у бюджеті органів місцевого самоврядування асигнування, призначені для фінансування видатків на превентивну діяльність, в тому числі для підтримки, ГО, які займаються такими проблемами. Варто ініціювати проведення щорічних громадських конкурсів на визначення кращих програм щодо профілактики статевої деморалізації в середовищі неповнолітніх. ГО-переможцям конкурсу надавати різнопланову допомогу з метою успішної реалізації опрацьованих ними профілактичних програм, у тому числі спрямованих на попередження явища деморалізації в молодіжному середовищі.

Така діяльність матиме свої позитивні результати, якщо вона буде систематичною, цікавою, враховуватиме вікові особливості молоді, прислухатиметься до їхніх поглядів, принципів, ідеалів і йтиме в ногу з часом.

Підсумовуючи, зауважимо, важливість розкриття і розповсюдження досвіду застосування багатоваріантних стратегій, форм і методів, засобів запобігання статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, спрямованих на корекцію, а в подальшому – зміну їхнього світогляду, поведінки та набуття ними навичок і якостей, які стануть у нагоді в подальшому дорослому житті. Проте слід визнати, що профілактична робота в молодіжному середовищі дівчат у діяльності українських організацій здійснюється, в переважній більшості, стихійно та неконтрольовано.

Такий висновок підтверджується результатами нашого дослідження форм і заходів профілактична робота щодо питань статевого виховання учнівської молоді, проведеного у закладах професійно-технічної освіти Львівщини в 2008 р. Із проаналізованих нами планів виховної роботи 50-ти ПТНЗ Львівщини лише у вісьмох були заплановані заходи щодо сексуальної просвіти та статевого виховання неповнолітніх, у решти така тематика, на жаль, взагалі відсутня. Значна увага приділяється профілактиці: алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії, захворювання на ВІЛ/СНІД; запобіганню ризикованої, протиправної поведінки; діагностиці учнів, схильних до суїциду; профілактиці неспішності, комплексу неповноцінності тощо. Проте практично

мало уваги приділяється питанням міжстатевих стосунків, проблемам раннього статевого життя, профілактиці статевої деморалізації, абортів, раннього материнства, насильства у сім'ї (фізичного, емоційного, сексуального), запобіганню торгівлі людьми та комерційної сексуальної експлуатації тощо. Подібний підхід у закладах такого освітнього рівня не відповідає основним вимогам до ефективної профілактичної діяльності через відсутність скоординованості дій, систематичності, постійності, доступності, конкретності, логічності та своєчасності проведення таких заходів.

Отже, можна констатувати, що основний шлях розв'язання проблеми статевої деморалізації в молодіжному середовищі дівчат – це добре скоординована, цілеспрямована, систематична і науково обґрунтована профілактична робота, яка б мала проводитися зі всіма верствами неповнолітніх за участю як державних, так і громадських, релігійних організацій.

3.2. Соціально-профілактична діяльність державних, громадських і релігійних організацій щодо запобігання статевої деморалізації неповнолітніх дівчат у Польщі

Вивчення досвіду профілактики статевої деморалізації в діяльності державних, громадських і релігійних організаціях Республіки Польщі та порівняння його з аналогічними досягненнями в Україні є актуальним з ряду підстав. По-перше, в багатьох рисах є схожою ментальність двох слов'янських народів, історичні долі яких віками пересікались (часом – трагічно), культура і мова, природно-кліматичні умови тощо. По-друге, і польському, й українському суспільствам доводиться переживати перехід від одного суспільного ладу до іншого і пов'язані з ним однопланові економічні, політичні, соціальні та культурні проблеми. По-третє, наші країни більш-менш

співрозмірні за чисельністю населення і за масштабом проблеми статевої деморалізації неповнолітніх, яка останнім часом набула особливої актуальності. По-четверте, – і це особливо важливо для вітчизняної соціології девіантної поведінки – Республіка Польща на сьогоднішній день помітно випереджає Україну як у питаннях інтеграції до Європи, так і профілактики статевої деморалізації неповнолітніх, тому вивчення практичних форм роботи польських соціологів, психологів та соціальних робітників є надзвичайно корисним для вітчизняних фахівців у цій галузі.

У сучасній Польщі, як і в Україні, актуалізація проблеми статевої деморалізації неповнолітніх пов'язана із соціальними викликами та загрозами, які спричинює ризикована статева поведінка молоді та неоднозначним ставленням різних соціальних груп до завдання статевої просвіти молоді, а також профілактики деморалізації. Означена проблема характеризується складністю, багатоетапністю та делікатністю підходу до процесу статевого виховання та сексуальної просвіти. Це добре усвідомлюють працівники державних освітніх організацій, які беруть на себе відповідальність за процес виховання та соціалізації дітей, особливо підлітків, реалізуючи прийнятну модель статевого виховання, яка розглядається тут у контексті підготовки молодої людини до майбутнього сімейного життя, про що детальніше йтиме мова далі. Разом із тим, питання статевого виховання, а особливо змісту сексуальної просвіти молоді, є в Польщі об'єктом гострих дискусій, суперечок представників різних політичних угруповань, релігійних організацій і світських інституцій, педагогів-практиків і науковців, які, наприклад, висловлюють часто протилежні погляди на питання профілактики раннього статевого життя в аспекті навчання методів контрацепції тощо, не завжди враховують вимоги часу й очікування молодої людини. Дослідження цієї проблеми започатковане в наукових публікаціях І. Даценко [31], М. Зеліської [183], Я. Кужемпи [166], І. Курляк [77], А. Малец [168], Д. Пташека [174], Т. Римажа [177], М. Сошинської [178], А. Сташевської [179] та ін.

Дослідниця М. Зеліська вважає, аналізуючи статистичні дані щодо зростання розмаху хвороб, які передаються статевим шляхом серед молоді, вагітності дівчат-підлітків чи безплідності молодих жінок, що виникла потреба в запобіганні випадків такого типу, як із медичної, так із соціально-профілактичної точки зору. Й для того, щоб розвиток особистості (фізичний, психічний, соціальний), інтерналізація цінностей, норм і формування переконань (у контексті конкретної культури) відбувалися правильно, слід застосовувати інтердисциплінарний підхід та активні методи навчання представників різних соціальних груп (спільна діяльність родини та школи, груп ровесників, організацій, мас-медіа) інформативному консультуванню, формуванню у підлітків навичок і просоціальних моделей поведінки, які пропагують здоровий спосіб життя [183].

Насамперед, відзначимо, що унаслідок гострих теоретичних дискусій, широких дискурсивних практик поляки виважено підходять до проблем статевого виховання та сексуальної освіти підростаючого покоління. До реалізації сексуальної освіти в польських школах зобов'язують міжнародні документи Конвенції ООН прийняті у процесі діяльності: світової Конференції на користь Населення і Розвитку; IV Всесвітньої Конференції на користь Жінок; конвенції про Права Дитини, а також низки загальнодержавних документів: “Закон про планування сім’ї”; “Закон про охорону людського зародку”; “Закон про умови допустимості переривання вагітності”.

У Польщі починаючи з 1958 р., здійснювалися широкі експерименти щодо впровадження у старших класах з/о шкіл та інших закладів аналогічного освітнього рівня курсу “Підготовка до життя у сім’ї” [69, с. 165]. Курс був розрахований на два роки навчання у старших класах. Програма першого року включала в себе такі чотири розділи: “Основні проблеми життя людини у спільноті, сім’ї та в суспільстві”, “Соціально-психологічні проблеми юнацького віку”, “Еротичні проблеми юнацького віку”, “Значення сім’ї для юнацького віку”. Програма другого року містила п’ять розділів: “Сім’я в сучасному суспільстві”, “Подружнє життя”, “Організація життя в сім’ї”, “Проблема

виховання в сім'ї”, “Правовий захист сім'ї”. Заняття з цього предмета найчастіше проводилися у формі невимушеної співбесіди, обміну думками, порад для молоді з боку більш досвідчених наставників. Згодом ці заняття стали проводити на виховних годинах [73, с. 251].

Проте за двадцять років згаданий навчальний курс так і не поширився на основну школу, а в старшій він виконував допоміжну роль – доповнював цикл гуманітарних дисциплін і відповідних програм навчання. У 1978 р. цей предмет викладався у 60% загальноосвітніх ліцеїв, 44% технікумів і 17% професійно-технічних училищ. Враховуючи контингент молоді (найбільший у ПТНЗ, та найменший в ліцеях), можна стверджувати, що лише чверть (щонайбільше – третина) молоді у віці 14-18 рр. соціалістичної Польщі ознайомена була з курсом “Підготовка до життя у сім'ї”, а тому його освітньо-виховний вплив був незначним [69, с. 165].

З 1984 р. навчальний предмет “Підготовка до життя у сім'ї” став обов'язковим для всіх учасників навчально-виховного процесу і його було включено до шкільних навчальних планів, однак, із орієнтацією на реалізацію під час виховних годин і з урахуванням того, що він не є типовим шкільним предметом, як, наприклад, біологія чи історія. На його проведення виділено по 19 год. протягом кожного року навчання [73, с. 251].

Перехід Польщі до демократичних засад організації суспільства (1989 р.), введення до Конституції статті про заборону фашизму та комунізму, а також необхідність поширення гуманістичних і релігійних цінностей спричинили дискусію щодо подальшої долі навчальних курсів зі статевого виховання. Аналіз показав, що ефекти викладання цих курсів не можна визнати задовільними через відсутність спеціалізованої професійної підготовки вчителів (серед учителів цього предмета було 41,8% “гуманітаріїв”, 24,6% біологів, решту ж становили представники найрізноманітніших дисциплін); організаційну та тематичну невпорядкованість; недостатнє методичне і технічне забезпечення навчального процесу [69, с. 166; 171].

Міністерство народної освіти Республіки Польщі своїм наказом від 21.04.1998 р., ґрунтуючись на Конвенції про Права Дитини, а також керуючись відповідними положеннями законів про планування родини, охорону людського зародку й умови допустимості переривання вагітності, (зокрема, розпорядженням Міністра освіти і спорту в справі способу реалізації обов'язкових шкільних навчальних програм, зміст яких стосується знань про сексуальне життя людини, про засади свідомого та відповідального батьківства, про родинні цінності, охорону внутрішнього життя дитини, а також про методи та засоби свідомої прокреації), окрім курсу “Підготовка до життя у сім'ї”, внесло до списку шкільних предметів додаткові курси: “Знання про статеве життя людини”, “Виховання навичок співжиття в родині”, водночас регламентуючи зміст і методичку їхнього викладання.

Згадані документи вищого органу управління системою освіти Польщі з 1998 р. чітко вказують, що викладання зазначених курсів необхідно доручати не просто особам із вищою педагогічною освітою, а лише тим із них, хто отримав післядипломну освіту в сфері наук про родину та закінчили відповідні кваліфікаційні курси, зміст яких відповідає програмам цих предметів [160, с. 214].

Таким чином, як бачимо, питанням статевого виховання польської молоді у загальноосвітніх школах приділяється важлива увага на найвищому державному рівні. Окрім шкіл, цими питаннями займаються також інші державні інституції, зокрема консультативні пункти, центри профілактики, які діють при різних державних інституціях. Така діяльність державних організацій у галузі профілактики статевої деморалізації, зокрема, представлена Центром консультування молоді та сексуальної просвіти, який є науково-дидактичною одиницею в структурі Зельногурського університету та знаходиться в м. Зельона Ґура. Центр виник у 1993 р. і на даний час є провідним закладом у Польщі, який займається систематичними науковими дослідженнями, просвітницькою діяльністю у сфері статевого виховання, сексуального та репродуктивного здоров'я, сексуальної поведінки, а також науково-практичною

діяльністю щодо сексуального виховання та профілактики ВІЛ/СНІДу. У центрі провадять спостереження за явищем дитячої проституції та порнографії, а також консультування жертв сексуального насилля. Від липня 2001 р. у Центрі почав діяти відділ, який займається аналізом і моніторингом мережі Інтернет на предмет дитячої проституції та порнографії [163].

Іншою державною інституцією, яка активно реалізує завдання запобігання та протидії проявам статевої деморалізації серед молоді, її “вростанню” в кримінальній структурі, є органи правоохорони і правопорядку, особливо поліція превенції. Працівники цього підрозділу поліції скеровують свою діяльність на тісну співпрацю з освітніми та медико-профілактичними державними інституціями, а також різними ГО, провадять численні превентивні заходи із дітьми, молоддю і їхніми родинами. Читаючи лекції працівники поліції звертають особливу увагу на безпосередній зв'язок між станом деморалізації, обтяженого часто алкоголізмом, наркоманією молодих та явищем злочинності серед неповнолітніх. Поліціанти разом із фахівцями освітніх закладів організовують анонімні анкетування-опитування щодо проблем наркоманії, алкоголізму, деморалізації з метою виявлення таких осіб і попередження розвитку негативних явищ у молодіжному середовищі. Для проведення такої профілактичної діяльності працівники поліції активно використовують матеріали інформаційно-просвітницького спрямування, які спеціально розроблені науковцями відповідних інституцій з урахуванням вікової психології слухачів.

Одним із прикладів ефективної превентивної діяльності працівників поліції є профілактична програма “Безпечна Школа”, яка передбачає навчання дітей і молоді моделей адекватної поведінки, а також містить настанови батькам і педагогам у контексті виховання підлітків і запобігання проявам кримінальної поведінки неповнолітніх. Програма реалізується у школах Польщі, в родинних та освітньо-виховних осередках, соціальних службах опіки та здоров'я, порадах, соціальних і молодіжних організаціях тощо. Для впровадження програми “Безпечна Школа” директор освітнього закладу та

комендант поліції підписують спеціальний документ “Порозуміння” – двосторонню угоду (де окреслені завдання й обов’язки представників обох сторін) про взаємну співпрацю в реалізації програми. Поліціанти провадять індивідуальні профілактично-коригуючі розмови з неповнолітніми, профілактичні бесіди з батьками, використовуючи різні форми викладу: превенційні турніри, конкурси, інсценізації, презентації, вистави, зустрічі тощо. Обов’язковими атрибутами всіх заходів є брошури, плакати чи листівки [176].

Значна увага приділяється також соціально-виховній роботі з неповнолітніми, які стали матерями. Вона реалізовується польськими державними інституціями, товариствами, НУО. Осередками соціальної роботи під патронатом держави є Центри соціальної допомоги. Вони пропонують різні форми підтримки неповнолітніх матерів, включаючи як безпосередню роботу, спрямовану на сім’ю, так і на дитину з метою підтримки її біосоцікультурного розвитку. Така функція передбачає: так звану суспільну компенсацію (відшкодування), яка виражена в певному грошовому еквіваленті; превентивне виховання, яке має на меті збагатити знання матерів про закономірності й особливості процесу всебічного розвитку дитини; а також діяльність служби порятунку від нещасних випадків і кризових ситуацій (полягає у забезпеченні усім необхідним матері та дитини у випадку потреби: притулок – місце в кімнаті, харчування, медико-психологічна, правова і соціальна допомога, створення умов для виховання й опіки дитини, а також для навчання чи праці неповнолітньої матері) [168, с. 37]. Такі завдання у Польщі реалізуються Кризовими Центрами допомоги жінкам або Будинками самотньої матері.

Цікавим у цьому аспекті є досвід діяльності Притулку Самотніх матерів при Будинку Дитини ім. Я. Бжехви в м. Кракові. Малолітні матері скеровуються сюди міським Центром соціальної допомоги та перебувають тут протягом одного року зі своїми дітьми. Необхідною умовою проживання в закладі є дотримання молодими матерями правил внутрішнього розпорядку, які включають перелік прав та обов’язків мешканок, зокрема вимог щодо дотримання ними чистоти, порядку в приміщеннях, дисципліни тощо.

Основною засадою перебування матерів у закладі є те, що молоді жінки повинні працювати (чи активно займатись пошуком роботи) або навчатися. На час відсутності матері за дитиною доглядає персонал Будинку Дитини. Увесь вільний час молода мама зобов'язана проводити з дитиною, засвоюючи навички догляду та виховання. Цікаво, що неповнолітнім матерям дозволяється побачення з біологічними батьками їхніх дітей (у холі будинку, або в саду, де вони разом можуть погуляти з дитиною). Вважається, що такий підхід сприятиме формуванню у хлопців батьківських почуттів до дітей і емоційного зв'язку з їхніми партнерками, а в майбутньому можливо й їхньому одруженню.

У роботі таких закладів беруть активну участь медичні працівники, психологи, педагоги, соціальні працівники. Уся діяльність Притулку, яка (згідно статуту) полягає у виховній опіці над дітьми, догляді та допомозі малолітнім матерям і контролюванні процесу їхньої соціальної адаптації, може бути, розділена на три етапи.

Перший етап має місце тоді, якщо до Притулку потрапляє вагітна неповнолітня, котра не має куди подітися у зв'язку з тим, що родина генерації (найчастіше дисфункційна) не бажає її прийняти й опікуватися новонародженою дитиною або ж її власні батьки є бездомними. Цей етап триває від народження дитини до 2-ох місячного віку і передбачає інтенсивну медичну, виховну та психологічну допомогу (численні відвідування матері та дитини відповідними фахівцями впродовж доби медична допомога й опіка). Другий етап – від 2-ох до 6-ти місячного віку дитини – відзначається менш інтенсивним характером медичної допомоги, яка надається в залежності від потреб, які зауважує мати, або якщо цього вимагає стан дитини. Третій етап – від 6-ти до 12-ти місячного віку дитини – передбачає, в основному систематичний медичний нагляд і контроль, а також опіку та необхідну медичну допомогу (наприклад, під час хвороби). Збільшується натомість обсяг різносторонньої опіки щодо дитини та матері. Остання в разі потреби отримує також психологічну підтримку чи необхідну правову допомогу. На цьому етапі допомога молодим матерям включає також залучення останніх до навчальних,

просвітницьких і профілактичних заходів, які здійснюються на базі Будинку Дитини. Значна увага приділяється також підготовці до майбутнього процесу усамостійнення; тобто наступного етапу життя молодій матері поза стінами цієї інституції, на власний кошт і відповідальність.

Таким чином, неповнолітні матері знаходять у такому закладі не лише належні умови для проживання, відповідне для потреб її та дитини харчування, медичну, правову, психологічну і соціальну допомогу, а й можливість поповнити свої знання та навички щодо виховання дитини. Із ними також проводять профілактичні бесіди щодо міжособистісного спілкування, щоб у подальшому уникнути помилок і необдуманих кроків. Їх знайомлять із гігієною та культурою сексуальних відносин, навчають правилам контрацепції. Значна увага на заняттях присвячена основам материнства: піклування та виховання своєї дитини, відповідальності за спільне майбутнє тощо [177, с. 425].

Однак на жаль, не всі неповнолітні майбутні матері, що є, здебільшого, вихідцями з дисфункційних родин, хочуть брати на себе відповідальність за виховання своєї дитини. Часом вони є так глибоко здеморалізованими, що не хочуть дотримуватися вимог внутрішнього розпорядку в Будинку самотньої матері, а прагнуть і далі вести легковажне, вільне від обов'язків матері життя. З огляду на це деякі з них вибирають злочинний шлях дітовбивства або викидання новонародженої дитини на смітник, залишення її без опіки на вірну смерть (особливо в холодну пору року). Аби запобігти таким крайнім проявам і трагічним наслідкам деморалізації неповнолітніх жінок, які не хочуть виховувати власної дитини, у Польщі при багатьох лікарнях, будинках дитини, жіночих монастирях, пологових будинках облаштоване так зване "Вікно життя". Саме до цього віконечка, яке цілодобово дозволяє у разі потреби легко відчиняти його, оснащеного спеціальними електронними датчиками і пристосованого до короткочасного комфортного перебування у ньому немовляти, будь-яка матір (без усяких наслідків із точки зору кримінального права) може покласти свою новонароджену дитину, щоб врятувати їй життя. Мета і зміст діяльності "Вікон життя" є предметом широкої соціальної реклами,

аби ця інформація була відома жінкам. Приємно відзначити, що декілька таких “Вікон життя” уже діє і в Україні.

Чимало уваги звертається у Польщі на роботу з потенціальними повіями чи самотніми матерями, які перебувають на вулиці, не відвідують з/о школи, належать до молодіжних груп ризику. У Польщі здійснюється навіть підготовка спеціальних фахівців – “педагогів вулиці” для соціальної роботи з цією категорією дівчат і хлопців. Федерація “Захист жіноцтва і планування родини” має освітянську групу “Понтон”, члени якої систематично провадять сексуальну просвіту молоді на різноманітних вуличних акціях, святах, концертах, фестивалях тощо, де розповсюджують інформаційні матеріали, брошури, щодо сексуального здоров’я молоді, профілактики хвороб, що передаються статевим шляхом, абортів, сексуальної просвіти, працюючи під гаслом “Здорова молодь – здорова нація” [159].

Діяльність міжнародних організацій, які ґрунтовно досліджують проблеми профілактики статевої деморалізації, питання розповсюдження порнографічної продукції та продажу жінок і дітей в рабство ширше представлена, зокрема, Міжнародною організацією “Ла Страда” та Міжнародною організацією ЕСРАТ.

Міжнародна ГО “Ла Страда”, що у перекладі з французької означає “вулиця”, в Польщі свою діяльність розпочала в 1995 р., здійснюючи допомогу (правову, психологічну, соціальну, педагогічну, медичну та ін.) дівчатам і жінкам, котрі постраждали від секс-рабства, сприяючи в поверненні їх на Батьківщину. Організація є цілком незалежною від державних структур, у тому числі й від поліції та гарантує всім постраждалим, котрі до неї звертаються, конфіденційне збереження інформації [178, с. 6-7].

Чільне місце в діяльності організації “Ла Страда” відводиться превентивній і освітній роботі, яка проводиться безпосередньо з молодими жінками та дівчатами – представницями потенційної групи ризику, а також бажаючими виїхати за кордон на заробітки. Молоді працівники зазначеної організації значну увагу приділяють виступам із повідомленнями перед

молоддю в з/о школах, інтернатах, дитячих будинках, де розповсюджують серед старшокласників, учителів, батьків, студентів листівки, пам'ятки, довідкові видання, розвішують плакати, спрямовані на попередження випадків утягування молодих, наївних дівчат до нелегального бізнесу – торгівлі людьми та підвищення рівня поінформованості щодо ризику та наслідків деморалізованої поведінки. Інформацію про діяльність зазначеної організації постійно висвітлюють мас-медіа та вказують контактні телефони кожного міста у Польщі, за якими можна звернутися у випадку необхідності. Фінансує польську організацію “Ла Страда” Амбасада Королівства Данії у Польщі, Фондація ім. Стефана Баторега в Польщі, Програми Європейської унії: TACIS, PHARE та ін. [179, с. 25-27].

Заслуговує на увагу “Вокзальна Місія ім. Ксьондза Я. Схнейдера,” головною метою якої є знаходження підлітків, які займаються наданням сексуальних послуг за винагороду, а також беруть участь у порнографічних зйомках і, відповідно, виведення таких дівчат і хлопців із процесу занять “вимушеною” проституцією на вокзалах, вулицях; надання їм компетентної та диференційованої допомоги. У місії функціонують різноманітні секції: терапевтичної, вуличної праці, соціальної допомоги, моніторингу Інтернету, профілактичних програм тощо [166, с. 22-33].

Окрім добре вже знаної в Європі організації “Ла Страда”, вирішенням питань ліквідації дитячої проституції та секс-туризму займається також інша відома Міжнародна організація ЕСРАТ. На підставі статистичних даних, отриманих внаслідок проведених наукових досліджень, вона інформує світову спільноту про зростання проблеми дитячої проституції та секс-туризму. У Польщі працює більше 250 груп ЕСРАТ. Ними проводиться активна співпраця із поліцією. Працівники цієї організації допомагають в ідентифікації осіб, які сексуально використовують дітей, захищають права неповнолітніх, здійснюють роботу із неповнолітніми проститутками, допомагаючи їм у процесі ресоціалізації та соціальної реадaptaції, зокрема у відновленні стосунків із родиною та знаходженням свого місця в соціумі [173, с. 4; 175] серед

законослухняних членів суспільства, які працюють (або навчаються), щоб приносити користь собі й іншим.

Важливою є роль Костелу у всебічній турботі про людину, особливо молоду, яка реалізується через християнсько-католицьке суспільне вчення, що проповідується під час Богослужінь, в індивідуальних бесідах із дітьми та батьками, у діяльності харитативних організацій соціально-психологічного спрямування у роботі багатьох молодіжних культурно-освітніх, мистецьких, релігійно-духовних і навіть спортивних груп, гуртків та організацій, які призначені для віруючих дітей і молоді, та керуються Костелом.

Профілактична діяльність релігійних общин ґрунтується на таких практичних завданнях, як формування духовних цінностей, виховання у дітей і молоді загальної культури, міжособистісних відносин, а також відповідального ставлення до свого здоров'я. Із 1999 р. в Люблінському Католицькому Університеті діє Інститут Наук про родину. Предметом досліджень Інституту є проблематика подружжя та сім'ї, досліджувана в аспекті психології, соціології, педагогіки, богослов'я та права. Інститут наук про родину має також спеціальну навчальну програму, за якою готує дипломованих магістрів. Студентам пропонують дві спеціалізації: вчитель (в галузі знань про суспільство та виховання для життя в родині) і соціальний працівник. Випускники Інституту наук про родину працюють у школах, інтернатах, у сімейних порадах у якості консультантів, в осередках паліативної опіки, а також у виправних колоніях для підлітків, де провадять профілактичну діяльність з акцентом на розв'язанні родинних проблем, конфліктів у сфері міжособистісних відносин, проблем міжстатевих стосунків тощо [126].

Сексуальне виховання в документах Костелу визначається як “*edukacja seksualna*” (сексуальна просвіта), яка є невід'ємною складовою частиною різнобічного, інтегрального виховання молодої людини, її підготовки до майбутнього сімейного життя. Метою такої просвіти є інформування про можливі негативні наслідки дошлюбного сексу як от: зараження ВІЛ та захворювання СНІДом, рання вагітність; шкідливість використання штучних

засобів контрацепції, що суперечить християнським цінностям. Молоді люди на таких заняттях отримують можливість відвертого, відкритого обговорення цих делікатних тем, пізнають основні поняття, закономірності, особливості та наслідки у контексті сексуальної поведінки. Педагоги, провадячи сексуальну просвіту дітей і католицької молоді, опираються на офіційне вчення Костелу, тобто християнські засади реалізації зв'язку між сексуальною просвітою та моральним вихованням, опираючись на Слово Боже, що відображене у Євангелії. Католицьке віровчення також виступає проти довільного трактування людської свободи щодо статевого життя, наголошуючи на тому, що існує величезна небезпека в доступності дітей до використання інформативних джерел безвідповідальних видавництв, сумнівних публікацій, порносайтів і порнофільмів, які пропагують статево розпусту та вільний секс, як норму сучасного життя молоді, своєрідну моду, а також у зв'язку зі зростанням рівня узалежнення молоді від алкоголю та наркотиків.

Отже, релігійні організації мають свій погляд і підхід до вирішення проблем статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, стверджуючи, що спираючись на сучасні знання у галузі соціології й соціальної психології і ґрунтуючись на католицькому віровченні й християнській любові, слід не таврувати і засуджувати тих, хто вибрав аморальні орієнтири та виключно матеріальні цілі свого життя, а допомогти їм змінитися на краще. Аби запобігти такій ситуації варто багато спілкуватися з молоддю, пізнавати її потреби і на основі цього допомогти підростаючому поколінню у гармонійному розвитку їхніх фізичних, моральних та інтелектуальних обдарувань. Слід створюючи для них можливості робити добрі вчинки, допомагати слабшим, пізнавати світ, займатися спортом, мистецтвом. Долаючи труднощі, діти потребують допомоги в поступовому ушляхетненні їхнього життя, що має реалізовуватись шляхом постійних зусиль у напрямі досягнення автентичної свободи. В міру їхнього дорослішання слід здійснювати цілеспрямоване статево виховання, яке допоможе підліткам відкрити цінності любові та зрозуміти шкоду, якої

здають їмньому почуттєвому дозріванню не особистісні, а інстинктивні стосунки, часто з егоїстичними розрахунками [16, с. 6-7, 35].

Грунтуючись на таких підходах, католицькі ГО у Польщі сміливо беруться за найважчі і навіть небезпечні (з точки зору запеклого опору та погроз з боку кримінальних структур) ділянки профілактичної роботи. Однією з таких ділянок є робота з повіями, яка здійснюється, наприклад, монахинями краківського осередку “Згромадження сестер Пречистої Діви Марії”, що виникло у ХХ ст. у Вроцлаві. Завдяки старанням цього Згромадження, у 2001 р. виникло Товариство ім. Пречистої Діви (im. Marii Niepokalanej), яке реалізує діяльність на користь дівчат і жінок зі складними долями.

Метою програми, яка також фінансується завдяки грантам з Європейської Спільноти, є:

- надання різних видів допомоги (психологічної, соціальної, правової, педагогічної, духовної), молодим жінкам, які стали жертвами примусової проституції;
- формування у них умінь і навичок давати собі раду у складних життєвих ситуаціях соціально прийнятним способом;
- професійна активізація (навчання, перекваліфікація, допомога в активному пошуку роботи на сучасному ринку праці);
- дорадництво та консультування, що стосується питань повернення до психологічної рівноваги та соціальної реадaptaції після пережитої травми внаслідок явища насильства (сексуального, фізичного, психологічного);
- формування громадської думки в напрямі співчутливого ставлення та християнського вибачення щодо осіб, які працювали у сфері секс-бізнесу.

Аби працювати з молодими повіями та “витягувати” їх із цієї небезпечної галузі нелегальних доходів, що має величезний розмах і ґрунтується на прихованих зв’язках з дуже високопоставленими та впливовими людьми, не досить лише самої сміливості. Монахині проходять спеціальний соціально-психологічний вишкіл для того, щоб уміти знайти спеціальний підхід до таких осіб, що вештаються на вокзалах, в парках, та на вулицях, зав’язати з

ними перший контакт, увійти в довір'я, викликати у повій потребу повторної зустрічі, розмови; збудити в них надію на те, що попри величезні труднощі, вони все-таки мають шанс вирватися з цього небезпечного бізнесу.

Нерідко, аби наблизитися психологічно до таких жінок, необхідно використовувати нестандартні підходи, що спираються на глибокому знанні вікової й індивідуальної психології, віктимології та жіночої психології. Так, наприклад, при зустрічі з учасниками “круглого столу” з питань соціальної реадaptaції молодих повій, одна з сестер розповіла, що у налагодженні першого особистісного контакту з молодими вокзальними повіями їй дуже допомагає величезний добродушного вигляду білосніжний пес, якого вона завжди бере з собою у пошуках майбутніх клієток. Дівчата, захоплюючись його виглядом, як правило, підходять (як зрештою і багато інших звичайних жінок) до собаки, прагнуть його погладити, поговорити про симпатичну тварину з її господинею. Так зав'язується перша обережна розмова, після якої (якщо пощастить), може розпочатися довга, дуже копітка праця, спрямована на організацію допомоги молодій жінці аби змотивувати її на зміну своє життя.

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що соціально-профілактична діяльність щодо попередження статевої деморалізації неповнолітніх представлена в Польщі досить активною роботою державних, громадських і релігійних організацій. Одне зі завдань профілактичної діяльності полягає в тому, щоб правильно зорієнтувати та змотивувати молоду особу на співпрацю з тими організаціями, чи конкретними суб'єктами, які можуть надати їй відповідну юридичну, медичну, соціальну і психологічну підтримку та допомогу у вирішенні проблем соціальної реадaptaції у процесі виходу з секс-бізнесу та одразу після розриву зв'язків з ним.

3.3. Впровадження польського досвіду щодо профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в сучасних українських умовах

Сучасний розвиток України та її входження у європейський соціокультурний простір ставить перед нашим суспільством нові вимоги щодо формування підростаючої особистості, готової до життя в умовах глобального світу і його загроз. Останнє зумовлює необхідність поглибленого вивчення досвіду навчання, виховання, соціалізації, профілактики та ресоціалізації молоді в зарубіжних країнах. Такі дослідження спрямовані на осмислення нових методологічних позицій, загальних і специфічних підходів до вирішення соціальних проблем молоді у нашій країні. З огляду на це завдання вивчення польського досвіду статевого виховання та профілактики аморальної поведінки молоді є актуальним і доцільним.

На даний час, разом зі збереженням традиційних інститутів статевої соціалізації людини, в зарубіжній практиці існують три основні напрями: “Сексуальна освіта” (“Sex Education”), “Планування сім’ї” (“Family Planning”), “Підготовка до сімейного життя” (“Family Life Education”) [85].

Аналіз сучасних соціальних явищ і процесів, що мають місце як в українському суспільстві, так і на теренах Польської держави, дає підстави виділити спільні для них функціональні показники прояву різних видів соціальної девіації, які актуалізують проблему профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат. Серед них: ранній початок статевого життя, ліберальні погляди на модель сексуальної поведінки сучасної молоді в суспільстві, перетворення дозвіллевих закладів для молоді на джерело прибутку, а часто – розпусти та втягування неповнолітніх до споживання алкоголю та психоактивних речовин, нелегальної торгівлі наркотиками. Відсутність координації зусиль сім’ї, державних органів, релігійних організацій і громадських об’єднань щодо превентивних заходів на регіональному та національному рівнях у сфері боротьби з означеною проблемою ще більше

ускладнюють її. Як у Польщі, так і в Україні спостерігається гостра боротьба між прихильниками та противниками статевого виховання, особливо, сексуальної просвіти та систематичної підготовки підлітків до майбутнього сімейного життя.

Проте незважаючи на перелік проблем, які існують у статевій соціалізації підростаючого покоління, питанням статевого виховання, підготовки молоді до життя в родині в Польщі вже понад 30 років таки приділяється належна увага, про що ми вже писали вище. Цей процес має різні напрями розвитку, і варто зазначити, що польські фахівці досягли суттєвих успіхів у його вирішенні. Польща була серед піонерів сучасної сексуальної освіти в Європі. Наукові, публіцистичні досягнення, освітні програми, навчання вчителів і молоді – все це заслуговує на найвище визнання.

Дослідження статевої соціалізації молоді в країнах західної і східної Європи доводять, що польський досвід статевого виховання і сексуальної просвіти підростаючого покоління містить аналіз різних аспектів сексуальності (функціонального, чуттєво-емоційного, смислового, поведінкового) й оптимізацію (корекцію) статевої поведінки та способу життя (у формі складання власних програм збереження здоров'я й їхнього наступного практичного виконання). Реалізація такого підходу в статовому вихованні дівчат, заснованому на ціннісному ставленні до здоров'я, забезпечує формування у них здорової мотиваційної та смислової сфери сексуальності. Це дає змогу неповнолітнім дівчатам пізнати свої індивідуальні статеві особливості та сформувати правильне розуміння сутності статевого життя, диференціювати мотиваційні основи статевої та материнської сфер поведінки, а значить краще керувати власною сексуальністю, що в майбутньому сприятиме формуванню їхньої зрілої сексуальності та розвитку вміння любити, а також допоможе відповідально підготуватися до створення власної сім'ї, прийняття свідомого рішення про вагітність і народження дитини [71, с. 182].

Насамперед, запровадження польського досвіду доцільно у роботі українських з/о установ, звичайно, з відповідною теоретичною і методичною

адаптацією. Позитивних результатів у статевій соціалізації підлітків, підготовці їх до сімейного життя, соціальній профілактиці статевої деморалізації в середовищі неповнолітніх дівчат польські фахівці досягли завдяки тому, що:

- у процесі навчання домінують оперативні цілі, зміст освіти, пристосований до психофізичних можливостей учня, активізаційно-творчі методи; урізноманітнено форми діяльності, а також активно використовуються аудіовізуальні та технічні навчально-допоміжні засоби;

- заняття цікаві, захоплюючі, а знання – ґрунтовні, системні, потрібні для подальшого процесу навчання;

- запропоновані науково і методично обґрунтовані відповідні навчальні програми і підручники, які спрямовані на формування знань учнів і базуються на їхніх природних можливостях;

- учень розглядається як індивідуальність і суб'єкт, у процесі навчання враховуються його потреби, здібності, інтереси й індивідуальний досвід;

- звертається увага на особистісний і професійний розвиток учня, його подальше вдосконалення, організаційну та педагогічну культуру, особистісні якості, цінності та педагогічну компетентність;

- реалізується співпраця школи з сім'єю, з локальним середовищем у процесі навчання та виховання учнів;

- підготовка молоді до життя в родині розглядається як інтегральна частина загального виховання;

- здійснюється цілеспрямована підготовка молоді до виконання важливих суспільних ролей: батьківських, подружніх, професійних, громадянських;

- реалізується орієнтація на природний розвиток процесу статево-рольової ідентифікації, запобігання його патологізації;

- приділяється значна увага біологічним, медичним, сексуальним, психологічним, філософським, теологічним знанням про людину як складну біопсихосоціальну і духовну істоту;

- добре підготовлена і належним чином забезпечена дидактична база – підручники для учнів, програми і навчальні посібники для вчителів, наочні посібники (відеофільми, світлини, моделі, плакати, фоліограми);

- забезпечено право вибору програм навчання вчителями й учнями, наявні авторські, зокрема релігійні, програми навчання, що дають можливість задовольнити найнеобхідніші потреби учнів, їхніх батьків і вчителів у сфері діяльності, що має на меті підготовку до відповідального сімейного життя;

- передбачені заняття з поділом на групи за статтю;

- теми занять відповідають віку учнів, їхнім перцептивним можливостям і рівню розвитку з урахуванням умов соціокультурного середовища, з якого вони походять;

- забезпечено самостійність вибору вчителем форми викладу матеріалу та способів його реалізації, а також пріоритетність ролі активних методів навчання;

- враховується можливість надання прав батькам приймати рішення про участь неповнолітніх у заняттях;

- реалізується гуманістичний, демократичний стиль взаємодії вчителя й учня;

- акцентується увага на формуванні самосвідомості особистості та навичок самостійного прийняття рішень;

- реалізується особистісно орієнтований підхід до дитини;

- проводиться моніторинг ходу реалізації навчальних занять із предмета “Підготовка до життя в родині” [30, с. 167-169].

Здійснивши аналіз змісту статевого виховання та сексуальної просвіти в польських школах, можемо зробити висновок, що його реалізація спрямована на зміцнення поінформованості та відповідальності підлітків за наслідки сексуальної активності й органічно поєднується із загальною метою виховної та профілактичної роботи школи. Така діяльність сприяє підтримці виховної ролі сім’ї, пропагує інтегральне розуміння людської особистості та її складової –

сексуальності, формує прородинні та суспільні стосунки, потреби здорового способу життя.

Якщо інтегрувати зарубіжні та вітчизняний підходи, то можна стверджувати, що основними завданнями статевого виховання, зокрема сексуальної просвіти та підготовки до сімейного життя, мають бути: 1) збереження та зміцнення сексуального і репродуктивного здоров'я людини; 2) науково та методично обґрунтована підготовка підростаючого покоління до виконання сімейних (подружніх і батьківських) ролей; 3) профілактика і корекція ризикованої сексуальної поведінки молоді; 4) захист дітей і підлітків від будь-яких можливих проявів сексуального насильства. При цьому сексуальне здоров'я розуміється як “комплекс соматичних, пізнавальних, емоційних і соціальних аспектів буття людини” [108], що робить статево виховання, сексуальну просвіту і підготовку до сімейного життя міждисциплінарними за своєю природою і такими, що знаходяться на перетині суспільствознавчих, медико-біологічних і психолого-педагогічних галузей наукового та прикладного знання.

Отже, при створенні адекватної системи статевого виховання, що охоплює всі етапи й аспекти формування особистості у різних соціальних інституціях (сім'я, дошкілля, з/о школа, заклади професійної освіти) та поєднує соціалізацію, виховання й освіту, необхідно враховувати всю різноманітність його форм, передусім задля підвищення ефективності цього процесу.

Тому сучасна українська науково обґрунтована програма статевого виховання і сексуальної просвіти, базуючись на своєму національному підґрунті та враховуючи позитивний зарубіжний, зокрема польський досвід, повинна включати нерозривно пов'язані між собою компоненти: 1) *пізнавальний* (інформаційно-просвітницький, що збагачує підлітка науковими, але водночас доступними його розвитку знаннями у сфері статевого розвитку особистості та міжстатевих стосунків; 2) *виховний* (формування відповідної системи цінностей і моделей поведінки, що відповідають нормам суспільної моралі; виховання певних рис характеру: порядності, скромності,

моральної відповідальності тощо); 3) *розвивальний* (розвиток емоційно-вольової сфери підлітка, умінь передбачати наслідки своїх дій; 4) *профілактичний* (запобігання проявам ризикованої поведінки); 5) *корекційно-ресоціалізаційний* (корекція проявів девіантної поведінки та реконструкція просоціальної системи цінностей підлітків, яким властиві різні форми аморальної статевої поведінки: раннє статеве життя, проміскуїтет тощо).

Проте в нашій країні є низка проблем, які знижують ефективність проведення профілактичної роботи у галузі статевої деморалізації:

1. Недостатнє опрацювання та фінансування соціальних психолого-педагогічних програм, що заважає проведенню систематичної, скоординованої, послідовної та комплексної соціально-профілактичної роботи.

2. Відсутність необхідної матеріально-технічної бази більшості інституцій, які повинні здійснювати таку роботу, зокрема у районних центрах і віддалених сільських місцевостях.

3. Проблематичним є кадрове забезпечення (професійна підготовка, перепідготовка), особливо в районах і сільській місцевості. Якщо в містах до роботи з сексуальної просвіти молоді та соціальної профілактики статевої деморалізації можна залучати волонтерів із числа студентів гуманітарних факультетів ВНЗ, то в районах до цієї роботи залучаються, як правило, представники правоохоронних органів, які в силу специфіки своєї діяльності та за браком часу не завжди можуть добре порозумітися з молодіжною аудиторією. Важливою умовою є озброєння необхідними знаннями соціальних, психолого-педагогічних працівників із питань наркології, сексології, венерології тощо, які варто було б включити до програми їхнього професійного навчання та післядипломної освіти. У змісті професійної підготовки психолого-педагогічних працівників значно більше уваги слід приділяти формуванню в них практичних умінь проведення різноманітних тренінгів і застосуванню інших форм активного навчання молоді.

4. Для розробки й ефективної реалізації соціальних програм важливим елементом залишається залучення якомога більшої кількості партнерів як із державних, так і з громадських установ і релігійних організацій.

5. Формування у спеціалістів, які займаються профілактикою девіантної поведінки, знань, умінь і навичок, спрямованих на розробку соціальних проектів і на пошук джерел фінансування соціальних програм і таких проектів неприбуткового характеру (фандрейзинг).

6. Актуальним є створення кризових центрів ресоціалізації деморалізованої молоді.

7. Не зважаючи на значні здобутки, необхідно посилити роботу в напрямі науково-методичного забезпечення ДЦССМ, особливо із таких питань, як підтримка і подальше сприяння в адаптації до життя в суспільстві молодих осіб, які постраждали від сексуального рабства, насильства чи торгівлі людьми, соціально-психологічна профілактика ВІЛ/СНІДу та венеричних захворювань серед підлітків-учнів з/о шкіл і ПТНЗ тощо. З метою кращого методичного забезпечення доцільною є подальша розробка власних та апробація сучасних зарубіжних методик профілактичної роботи; відпрацювання системи обміну методичними матеріалами, відео- й освітніми програмами між ДЦССМ та іншими суб'єктами профілактично-ресоціалізаційної роботи в Україні та за кордоном.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що основні зусилля державних інституцій України в галузі статевого виховання, сексуальної просвіти та профілактичної діяльності щодо явища статевої деморалізації, з огляду на досвід Республіки Польща, на нашу думку, повинні бути зосереджені на:

- координації зусиль усіх державних, громадських і релігійних організацій, які займаються питаннями профілактики статевої деморалізації неповнолітніх, шляхом створення на рівні міністерств спеціальної міжвідомчої комісії, яка б курувала це питання, одержувала та розподіляла відповідні кошти, оголошувала конкурси, оцінювала соціальні проекти, призначала нагороди за ефективну діяльність у цій сфері різних інституцій;

- збільшенні фінансування державних інституцій і розширенні можливостей для дофінансування діяльності громадських і релігійних організацій, які запобігають негативним, аморальним явищам в суспільстві;
- забезпеченні функціонування комп'ютерної системи обліку дітей із групи ризику в кожному регіоні держави та моніторингу дій із профілактики;
- розробленні соціальних стандартів діяльності державних організацій щодо профілактики та вирішення проблем статевого спрямування;
- активізації роботи у цьому напрямі вже існуючих державних установ, наприклад, ДЦССМ і недержавних інституцій, а також сприяння у створенні нових ГО, які б діяли у напрямі профілактики статевої деморалізації;
- розробленні та впровадженні освітніх програм щодо статевого виховання та сексуальної просвіти, профілактики статевої деморалізації неповнолітніх у з/о школі та ПТНЗ; включенні занять з сексуальної просвіти до планів виховної роботи цих закладів;
- розробленні та відпрацюванні методики статевого виховання та сексуальної просвіти для різних статево-вікових категорій дітей, а також спецкурсів з профілактики статевої деморалізації неповнолітніх і впровадження цих напрацювань у практику професійної підготовки психолого-педагогічних кадрів у вищих закладах освіти;
- розробленні концепції медико-соціальної та психолого-педагогічної реабілітації статево деморалізованих дівчат-підлітків;
- здійсненні профілактичної роботи в дитячому та молодіжному середовищі (за місцем проживання) щодо попередження і мінімалізації статевої деморалізації;
- стимулюванні науково-практичного пошуку ефективної моделі профілактики явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, проведенні ряду наукових досліджень на базі науково-дослідних інститутів із метою вивчення проблем впливу телепродукції сексуального змісту на дітей; систематичному здійсненні моніторингу й оцінки змісту телепередач на всіх

каналах; вживанні заходів до телеорганізацій, які порушують чинне законодавство щодо захисту особистісних цінностей та суспільної моралі;

- ґрунтовному висвітленні питань теорії та практики профілактичної ресоціалізаційної діяльності зі статево-деморалізованою молоддю у науково-методичних виданнях, зокрема у навчальних посібниках і підручниках.

Висновки до розділу 3

Дослідження стану і перспектив розвитку профілактичної роботи в Україні та в Польщі щодо профілактики явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат дало змогу як встановити наявні у цій галузі теоретичні напрацювання і практичні здобутки, так і виявити прогалини, труднощі та проблеми, що мають місце.

Аналіз, узагальнення та систематизація досвіду соціально-профілактичної діяльності державних, громадських і релігійних організацій щодо профілактики статевої деморалізації в Польщі уможливили з'ясування факту, що поляки ще з 1958 р. конструктивно та виважено підходять до питань статевого виховання, сексуальної просвіти та профілактики статевої деморалізації підростаючого покоління: викладаються спеціальні навчальні дисципліни (курси), які внесені до академічних планів вищих закладів освіти. Викладання предметів з цієї тематики доручають спеціалістам із професійною підготовкою у сфері наук про родину. Значна кількість ГО працює спільно із державними та релігійними організаціями для досягнення спільної мети, задля реалізації якої вміло залучаються, окрім держбюджетних коштів, фонди міжнародних проектів і грантів, призначені на гуманітарні цілі.

Аналіз позитивного досвіду польських колег щодо превентивної діяльності в молодіжному середовищі дівчат по запобіганню статевої деморалізації та його порівняння з українськими здобутками і проблемами у цій

сфері, дав змогу окреслити загальні і спеціальні підходи до вирішення цієї проблеми в нашій країні, а також визначити та запропонувати ті підходи і конкретні заходи на яких потрібно зосередити основні зусилля державних українських інституцій в галузі статевого виховання, сексуальної просвіти та профілактики статевої деморалізації.

Загальні висновки

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення і нове вирішення **наукової проблеми** щодо соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні та в Польщі, що знайшло відображення у наступних положеннях:

У ході пошуку характеристик змісту та специфіки понять, які дотичні до нашого наукового дослідження встановлено, що у сучасній науковій літературі поняття деморалізації відображено недостатньо. Натомість, формулювання явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат взагалі відсутнє, а тому потребує внесення до переліку основних понять науково-довідкової літератури зі соціології, соціальної педагогіки та психології. Відповідно до узагальнення наукових підходів у суміжних галузях знань, які послуговуються цим поняттям (психологія, етика, педагогіка, культурологія, філологія, теологія, право тощо) ми сформулювали своє визначення: *статева деморалізація неповнолітніх дівчат* – це процес і результат деградації особистості, що стосується водночас сфери духовно-моральних і культурних цінностей, світогляду, емоційно-вольової сфери та поведінки.

На підставі аналізу причин, які пов'язані з явищем статевої деморалізації неповнолітніх дівчат та їхнього узагальнення було з'ясовано, що вони нерідко поєднуються та мають комплексний характер, серед них: патологія психосексуального розвитку; посттравматичний синдром сексуального насильства; конфлікти в сім'ї та внутрішні конфлікти особистості; нещасливе кохання; розрив емоційних зв'язків із найближчими людьми; занижена самооцінка; надмірна зацікавленість сексуальною поведінкою; небажання вчитися та працювати; звуження сфери інтересів; низький культурно-освітній і моральний рівень; прагнення до легкого, безтурботного, заможного життя; бажання пізнання екстремальних, ризикованих форм

поведінки; бажання виглядати дорослим і незалежним; форма самоствердження; форма протестної поведінки тощо.

З'ясовано прояви статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, це – ранній початок статевого життя; проміскуїтет; спонсорінг; захоплення порнографічною продукцією, участь у її виготовленні та розповсюдженні; проституція у різних формах. Отже, можемо стверджувати, що проституція є одним із найважчих проявів статевої деморалізації (яку водночас можна трактувати як наслідок цього процесу).

Статева деморалізація неповнолітніх дівчат призводить до негативних наслідків у різних сферах функціонування особистості: фізіологічній (травми, аборти, венеричні захворювання тощо); психологічній (узалежнення від психоактивних речовин, суїцидальна поведінка тощо); соціальної (“випадання” або спотворене функціонування в соціальних ролях); духовно-моральній (втрата віри, надії, розчарування, криза духовних цінностей тощо).

Обґрунтовано теоретичні та методичні основи процесу соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат. Під соціальною профілактикою доцільно розуміти – цілеспрямовану, планомірну і системну превентивну діяльність (яка повинна враховувати особливості таких представниць “групи ризику” як дівчата-підлітки, а саме: їхню емоційну лабільність, тривожність, песимізм, занижену самооцінку, вразливість, схильність до девіацій в поведінці, закомплексованість, неадаптованість до життя в суспільстві, некомпетентність, відсутність життєвого досвіду, агресивність, радикальність і максималізм у судженнях), спрямовану на попередження аморальної, протиправної поведінки неповнолітніх дівчат.

Аргументовано, що на всіх рівнях превентивної роботи (загальносоціальному, сімейному й особистісно-індивідуальному) слід враховувати принципи: системності, стратегічної цілісності, багатоаспектності, ситуативної адекватності, солідарності, легітимності, максимальної диференціації; доцільно реалізувати різні види профілактики (первинну, вторинну, третинну). Кожен із цих видів зорієнтований на певну групу

суб'єктів, має свої цілі, завдання, специфіку діяльності та використовує відповідні форми, методи соціально-профілактичної роботи. Так, наприклад, первинна соціальна профілактика зорієнтована на підлітків і молодь, вторинна на неповнолітніх дівчат схильних до девіантної поведінки, третинна на особи, які уже мають досвід раннього статевого життя та легковажної статевої поведінки, неповнолітніх повій.

Аналіз досвіду превентивної діяльності в Україні показав, що на сьогоднішній день у нас не існує системного підходу до запобігання таким явищам статевої деморалізації, як ведення раннього статевого життя, безвідповідальне ставлення дівчат до зміни статевих партнерів і сексуальне життя поза шлюбом. Особливо складно проводити профілактично-ресоціалізаційну діяльність у середовищі неповнолітніх повій, не лише з огляду на глибокий рівень їхньої деморалізації, але й через тісний і небезпечний зв'язок із криміналітетом. На практиці такою роботою в Україні займаються лише декілька організацій: Ла Страда – Україна, ЕКПАТ, Благодійний фонд “Салюс”, Західноукраїнський центр “Жіночі перспективи”.

Суб'єктами профілактичної роботи з різними категоріями неповнолітніх (і тими, які знаходяться в групі ризику, і тими, що вже є глибоко здеморалізованими) є різні державні, громадські та релігійні організації, що працюють у різних галузях: охорони здоров'я, соціальної роботи, освіти і виховання, запобігання та боротьби зі злочинністю тощо. Однак в їхній роботі бракує злагодженості, координації зусиль, плановості, системності, обміну інформацією, спільного обговорення існуючих проблем і накреслення шляхів їхнього подолання. Зокрема, це проявляється у тому, що, незважаючи на різноманітність інституцій і суб'єктів, які працюють в Україні в галузі запобігання явищу статевої деморалізації (медичні установи, УДЦССМ, державні кризові центри, міліція, навчальні заклади тощо), вони у більшості використовують досить обмежений набір форм і методів, які рідко можуть зацікавити своїм змістом чи новизною неповнолітніх дівчат. Основною причиною такого стану соціально-профілактичної роботи є недостатній обсяг

державного фінансування, а також низький рівень сформованості у фахівців умінь залучати кошти з недержавних джерел. Іншою вагомою проблемою є неготовність більшості фахівців до неформального здійснення соціально-профілактичної роботи та науково обґрунтованого підходу до сексуальної просвіти й статевого виховання, зокрема, з причин недооцінювання серйозності та нагальності проблеми, некомпетентності, подекуди сором'язливості, відсутності досвіду та перекладання цих проблем на сім'ю. Як наслідок цього, питома вага форм і методів, а також якість та ефективність превентивної роботи із запобігання статевої деморалізації в навчальних закладах є нижчою, ніж активність просвітницької й виховної роботи у сфері запобігання іншим соціальним патологіям (тютюнопалінню, алкоголізму, наркоманії).

Встановлено, що Україна сьогодні нагально потребує не поодиноких, розрізнених, нескоординованих дій, а централізованої системи управління цим процесом, який передбачав би науково-обґрунтовану розробку та вміле використання багатопрофільних соціально-профілактичних і корекційних програм, які б враховували специфіку об'єктів впливу, а саме: їхні статевовікові та психологічні особливості, соціальну ситуацію в сім'ї та в школі, роль групи ровесників у позашкільних контактах, а також інші чинники. З урахуванням цього, необхідно адаптовувати ці програми до відповідної групи реципієнтів.

Обґрунтовано доцільність використання кращих зарубіжних надбань теорії та практики у вітчизняній превентивній роботі з неповнолітніми дівчатами, серед яких:

- координація зусиль державних, громадських і релігійних організацій, які займаються питаннями соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат шляхом створення на високому державному рівні спеціальної міжвідомчої комісії, яка курувала б це питання, здобувала та перерозподіляла відповідні кошти, оголошувала конкурси, оцінювала соціальні проекти, відзначала ефективну діяльність у цій сфері різних інституцій, популяризувала та творчо впроваджувала кращий світовий і вітчизняний досвід у цій сфері;

- активізація превентивної роботи вже діючих державних установ, (наприклад, УДЦССМ), а також створення нових державних і підтримка громадських і релігійних організацій у напрямі соціальної профілактики статевої деморалізації;
- збільшення фінансування державних інституцій і розширення можливостей для фінансової та кадрової підтримки діяльності тих організацій, які запобігають негативним, аморальним явищам у суспільстві;
- забезпечення функціонування комп'ютерної системи обліку (бази даних) дітей з груп високого й актуалізованого ризику в кожному регіоні держави;
- розроблення соціальних стандартів діяльності державних організацій щодо соціальної профілактики статевої деморалізації;
- розроблення та впровадження науково обґрунтованих освітніх програм щодо статевого виховання та сексуальної просвіти, соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат у загальноосвітніх школах і ПТНЗ; включення уроків сексуальної просвіти в плани виховної роботи закладів, де навчаються неповнолітні;
- розробка й апробація методики статевого виховання та сексуальної просвіти для різних статевовікових категорій дітей, а також спецкурсів із соціальної профілактики явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат і впровадження цих напрацювань у практику професійної підготовки фахівців у ВНЗ;
- розроблення концепції ресоціалізації, медико-соціальної та психолого-педагогічної реабілітації статево деморалізованих дівчат-підлітків;
- здійснення профілактично-ресоціалізаційної роботи в дитячому та молодіжному середовищі (за місцем проживання) щодо попередження і мінімалізації негативних наслідків статевої деморалізації із залученням місцевих органів правопорядку, охорони здоров'я, соціальних служб та освітніх установ;

- стимулювання науково-практичного пошуку ефективної моделі соціальної профілактики явища статевої деморалізації неповнолітніх дівчат, зокрема, наукових досліджень із метою вивчення проблем впливу відеопродукції сексуального змісту на дітей; систематичне здійснювання моніторингу й оцінювання змісту телепередач на всіх каналах; вживання заходів до телеканалів, які порушують чинне законодавство щодо захисту моральних цінностей і охорони дитинства;

- ґрунтовне висвітлення питань теорії та практики профілактичної діяльності із молоддю з групи ризику в науково-методичних виданнях, зокрема, в навчальних посібниках і підручниках для фахівців, які здійснюватимуть статево-освітню та соціально-профілактичну діяльність із означеною віковою категорією.

Висновки та рекомендації дослідження не вичерпують усіх напрямів вдосконалення соціальної профілактики статевої деморалізації в середовищі неповнолітніх дівчат, проте можуть бути використані у розробленні та впровадженні освітніх програм щодо статевого виховання та сексуальної просвіти, соціальної профілактики статевої деморалізації; проведенні низки наукових досліджень на базі науково-дослідних інститутів із метою вивчення проблем впливу телепродукції сексуального змісту на психосоціальне функціонування дітей та молоді тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Половая дифференциация и сексуализация детства : горький вкус запретного плода / Вера Васильевна Абраменкова // Вопросы психологии. — 2003. — № 5. — С. 103—120.
2. Аза Л. Культурна взаємодія в поліетнічному просторі України / Лариса Аза // Етносоціологія : етнічна динаміка українського суспільства : навч. посіб. — К. : Либідь, 2007. — С. 370—393.
3. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) : навч. посіб. / [А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола ; заг. ред. А. Й. Капської]. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова ; Держ. центр соц. служб для молоді, 2002. — 164 с.
4. Аморалізм // Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова]. — Х. : Прапор, 2006. — С. 19—20.
5. Аналітичний звіт “Виклики до профілактичних програм, спрямованих на зменшення уразливості молоді в умовах епідемії ВІЛ/СНІДу” (за результатами опитування учнів та членів педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів) / [О. М. Балакірева, Т. В. Боднар, Я. О. Сазонова, К. А. Саркісян]. — К. : Інжиніринг, 2010. — 80 с.
6. Аркин Е. А. Письма о воспитании детей : (Переписка с родителями) / Ефим Аронович Аркин. — М. : Учпедгиз, 1940. — Вып. 1. — 94 с.
7. Баткис Г. А. Половое воспитание и просвещение в условиях советского строя / Григорий Абрамович Баткис // Венерология и дерматология. — 1925. — № 6. — С. 188—195.
8. Бех І. Д. Виховання особистості : [у 2 кн.] / Іван Дмитрович Бех // Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади : навч.-метод. посіб. — К. : Либідь, 2003. — Кн. 1. — 280 с.

9. Блонский П. П. Очерки детской сексуальности / Павел Петрович Блонский // Избранные педагогические и психологические сочинения : [в 2 т.]. — М. : Педагогика, 1979. — Т. 1. — С. 202—276.

10. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте : психол. исследование / Лидия Ильинична Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 464 с.

11. Боришевський М. Й. Психологічні питання статевого виховання учнів / Мирослав Йосипович Боришевський // Проблеми викладання курсу “Етика і психологія сімейного життя”. — К. : [б. в.], 1990. — С. 13—29.

12. Братусь І. Проект “Здоров’я дівчини” / Іванна Братусь // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 6. — С. 51.

13. Валюк О. Я. Моральні орієнтації особистості як предмет соціально-психологічного дослідження / Олеся Яківна Валюк // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К. : Гнозис, 2010. — Т. XII. — Ч. 1. — С. 109—121.

14. Васютинський В. О. Хлопці і дівчата : статево-рольове виховання у родині / Вадим Олександрович Васютинський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : наук.-метод. зб. [за ред. Т. В. Говорун]. — К. : Інститут змісту і методів навчання, 1996. — С. 59—69.

15. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал : підруч. [для педагогів, вихователів, молоді і батьків] / Григорій Григорович Ващенко. — Полтава : Полтавський вісник, 1994. — Т. 1. — 191 с. — (Твори).

16. Виховні дороговкази в людській любові // Напрявні для статевого виховання. — Львів : Мон-р Свято-Іванівська Лавра ; Свічадо, 2004. — 37 с.

17. Вплив засобів масової інформації та інших джерел на формування здорового способу життя дітей та молоді [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.health.gov.ua>. — Назва з контейнера.

18. Выготский Л. С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства / Лев Семёнович Выготский // Собрание сочинений [в 6 т.]. — М. : Педагогика, 1983. — Т. 5. — С. 257—321.

19. Гишинский Я. И. “Отклонения” в сфере сексуального поведения / Яков Ильич Гишинский // Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других “отклонений”. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — С. 368—382.
20. Говорун Т. В. Порнографія та проституювання як дискримінація статі // Гендерна психологія : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. — К. : Академія, 2004. — С. 242—244.
21. Говорун Т. В. Секс на продаж // Твоє сексуальне та репродуктивне здоров'я. Випускникам шкіл-інтернатів для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи, О. Б. Кізь. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. — С. 94—104.
22. Говорун Т. В. Сексуальність та статева поведінка в Україні. Проблеми сьогодення та перспективи / Т. В. Говорун, Б. М. Вортник. — К. : Центр сексології, 1995. — 104 с.
23. Говорун Т. В. Соціалізація статі та сексуальності : монографія / Тамара Василівна Говорун. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. — 240 с.
24. Говорун Т. В. Стать та сексуальність : психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. — 384 с.
25. Голод С. И. Проституция в контексте изменения половой морали / Сергей Исаевич Голод // Социологические исследования. — 1988. — № 2. — С. 7—19.
26. Голод С. И. Социологические исследования проституции в России / С. И. Голод, И. А. Голосенко. — СПб. : Петрополис, 1998. — 127 с.
27. Голод С. И. Эмансипация сексуальности в России : рубеж XIX-XX вв. / Сергей Исаевич Голод // Социологические исследования. — 2009. — № 9. — С. 69—79.
28. Гурлева Т. Дівчинка-підліток у дорослому світі / Тетяна Гурлева // Психолог. — 2003. — № 10-11 (58-59). — С. 1—43.

29. Гурлєва Т. С. Дівчина-підліток : проблеми віку і профілактика важковиховуваності / Тетяна Степанівна Гурлєва. — К. : МО України, ІЗМН, 1997. — 136 с.

30. Даценко І. Підготовка школярів до сімейного життя / Ірина Даценко // Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн : монографія / [за ред. чл.-кор. АПН України, проф. В. Кравця]. — Тернопіль : Астон, 2009. — С. 152—171.

31. Даценко І. Теоретичні засади освітньої технології підготовки учнівської молоді до життя в сім'ї у школах Польщі / Ірина Даценко // Мандрівець. — 2008. — № 2. — С. 88—93.

32. Девіантна поведінка людини : соціологічний аналіз [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12624>. — Назва з контейнера.

33. Девиации как социально-педагогическая проблема // Социальная педагогика : курс лекций / [под общ. ред. М. А. Галагузовой]. — М. : ВЛАДОС, 2000. — С. 212—226.

34. Деградация // Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / [ред. и корд. академик РАН Г. В. Осипов]. — М. : ИНФА·М – НОРМА, 1998. — С. 63.

35. Деморалізація // Библиотека Воеводина. Економічна енциклопедія – електронна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://enbv.narod.ru>. — Назва з контейнера.

36. Деморалізація // Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2007. — С. 283.

37. Деморалізація // Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова]. — Х. : Прапор, 2006. — С. 91.

38. Деморалізація // Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / [уклад. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, НАН України]. — К. : Довіра, 2006. — С. 209.

39. Деморалізація // Сучасний тлумачний психологічний словник. — Х. : Прапор, 2005. — С. 88.
40. Департамент Кримінальної міліції у справах дітей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з контейнера.
41. Дитяча проституція // Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремінь]. — К. : Хрінком Інтер, 2008. — С. 199.
42. Діденко С. В. Психологія сексуальності і сексуальних стосунків : навч. посіб. / Сергій Васильович Діденко. — К. : Ін-т післядипломної освіти КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. — 322 с.
43. Діяльність громадських організацій по профілактиці ВІЛ/СНІДу серед жінок секс-бізнесу : за результатами проекту “Створення мережі неурядових організацій, які працюють із жінками секс-бізнесу в Україні” / [О. Балакірева, Л. Андрушак, М. Варбан та ін.]. — К. : Український ін-т соц. досліджень, 2000. — 176 с.
44. Догадина М. А. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших [Електронний ресурс] / М. А. Догадина, Л. О. Пережогин. — Режим доступу : <http://www.rusmedserv.com/psychsex/sexvictim.shtml>. — Назва з контейнера.
45. Доклад о развитии человека 2009 г. — Преодоление барьеров : человеческая мобильность и развитие [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un.org/ru/development/hdr/2009>. — Назва з контейнера.
46. Досвід роботи вітчизняних та міжнародних громадських організацій з надання допомоги й підтримки бездоглядним та безпритульним дітям // Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні : тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. — К. : Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2004. — С. 166—173.
47. Експлуатація дітей, торгівля ними // Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні : тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 р. — К. : Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2004. — С. 115—124.

48. Запорожець О. Д. Профілактична діяльність кримінальної міліції у справах неповнолітніх : методич. реком. / О. Д. Запорожець, В. Г. Овчаренко, О. В. Бакаєв та ін. — К. : Національна Академія внутрішніх справ України, 2002. — 44 с.

49. Збірка матеріалів з питань боротьби з торгівлею жінками та дітьми // Підготовлено відділом Радника з юридичних питань Посольства США в Україні. — К. : Посольство США в Україні, 2000. — Кн. II. — 325 с.

50. Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді : соціологічний вимір (за результатами національного соціологічного опитування підлітків та молоді 10-22 років). — К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2005. — 256 с.

51. Ильин Е. П. Эмоции и чувства : учебн. пособ. [посвящено теоретическим и методологическим вопросам изучения эмоций и чувств человека] / Евгений Павлович Ильин. — СПб. : Питер, 2001. — 752 с. — (Серия “Мастера психологии”).

52. Исаев Д. Н. Половое воспитание и психогигиена пола у детей / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган. — Л. : Медицина, 1979. — 183 с.

53. Исаев Д. Н. Психогигиена пола у детей : (руководство для врачей) / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган. — Л. : Медицина ; Ленингр. отд-е, 1986. — 336 с.

54. Каган В. Е. Половое воспитание девочки в семье / Виктор Ефимович Каган. — М. : Советский спорт, 1990. — 48 с.

55. Караман О. Л. Технологія профілактичної роботи в системі “Соціальний захист дитинства” / Олена Леонідівна Караман // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя. — К. ; Житомир : ІЗИН, Держ. пед. ін-т, 1999. — С. 43—46.

56. Кириленко С. В. Деякі аспекти статевого виховання дітей / Світлана Володимирівна Кириленко // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : наук.-метод. зб. / [за ред. Т. В. Говорун]. — К. : ІЗМН, 2006. — С. 7—19.

57. Кириченко І. Проституція : з тіні у світло перелітаючи... / Ірина Кириченко // Дзеркало Тижня. — 2009. — 29-29 квітня. — № 15. — С. 15.

58. Коваленко Г. Великі проблеми маленьких мам [Електронний ресурс] / Галина Коваленко // Людина і суспільство. — 2004. — № 20. — Режим доступу : <http://www.rivnepost.rv.ua>. — Назва з контейнера.

59. Ковальчук І. А. Формування готовності майбутніх педагогів до статеворольової соціалізації учнів : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Ірина Андріївна Ковальчук ; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ, 2004. — 20 с.

60. Кон І. Вкус запертного плода. Сексологія для всіх / Ігорь Кон. — М. : Семья и школа, 1997. — 464 с.

61. Кон І. С. Введение в сексологию : учебное пособие [для высших учебных заведений] / Ігорь Семёнович Кон. — М. : Олимп – Инфра-М, 1999. — 285 с.

62. Кон І. С. Девиантное поведение / Ігорь Семёнович Кон // Психология ранней юности : книга [для учителя]. — М. : Просвещение, 1989. — С. 237—251.

63. Кон І. С. Психосексуальное развитие и половая социализация / Ігорь Семёнович Кон // Семейная психотерапия при нервных и психических заболеваниях. — Л. : Изд-во Ленинградского психоневрологического ин-та, 1978. — С. 113—122.

64. Кон І. С. Сексологія : учебное пособие [для студентов высших учебных заведений] / Ігорь Семёнович Кон. — М. : Академия, 2004. — 384 с.

65. Кон І. С. Вступ до сексології / Ігорь Семенович Кон ; [пер. з рос. П. Л. Пироженко]. — К. : Либідь, 1991. — 304 с.

66. Конвенция относительно рабства от 25. 09. 1926 г. с изм., внесенными Протоколом от 07. 12. 1953 г. // Международная защита прав и свобод человека : сборник документов / [сост. Г. М. Мелков]. — М. : Юрид. лит-ра, 1990. — С. 201—205.

67. Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17. 06. 1999 р. // Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http:// zakon l. rada.gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua). — Назва з контейнера.

68. Консумація [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.neuro.net.ru/bibliot/b003/sx10028a.html>. — Назва з контейнера.

69. Корсак К. Приховані небезпеки статевої освіти / Константин Корсак // Освіта і управління. — 2003. — № 1. — С. 162—169.

70. Костюк Г. С. Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности / Григорий Силович Костюк ; [под ред. Л. Н. Проколиенко ; сост. В. В. Андриевская, Г. А. Бал, А. Т. Губко, Е. В. Проскура]. — К. : Радянська школа, 1989. — 608 с.

71. Кравець В. Основні підходи до сексуальної соціалізації учнівської молоді в країнах західної та східної Європи / Володимир Кравець // Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн : монографія / [за ред. члена-коресп. АПН України, проф. В. Кравця]. — Тернопіль : Астон, 2009. — С. 172—204.

72. Кравець В. П. Збереження репродуктивного здоров'я вихованців інтернатних закладів : навч.-метод. посіб. / В. П. Кравець, О. М. Кікінеджи, О. Б. Кізь. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. — 180 с.

73. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. / Володимир Петрович Кравець. — Тернопіль : Джура, 2005. — 440 с.

74. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства / Володимир Петрович Кравець. — К. : Академія, 2001. — 243 с.

75. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / Володимир Петрович Кравець. — К. : Київська правда, 2000. — 688 с.

76. Крайг Г. Психология развития / Грэйс Крайг ; [пер. с англ. под общ. науч. ред. А. А. Алексеева]. — СПб. : Питер, 2000. — Изд. 7-е, межд. — 992 с. — (Серия “Мастера психологии”).

77. Курляк І. Актуальність розвитку ресоціалізаційної (пеніцетарної) педагогіки в Україні та польський освітній досвід / Ірина Курляк // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2003. — № 2. — С. 207—219.

78. Лакіза-Сачук Н. Запобігання контрабанді жінок з України : українська інформаційна кампанія : звіт про соціологічне дослідження / Н. Лакіза-Сачук, К. Левченко, О. Горбунова та ін. — К. : МОМ, 1998. — 68 с.

79. Лановенко І. Особливості психосексуального розвитку та їх роль у попередженні девіантної поведінки / Ігор Лановенко. — К. : [б. в.], 1997. — 83 с.

80. Лебединская К. С. Психические нарушения у детей с патологией темпа полового созревания / Клара Самойловна Лебединская. — М. : Медицина, 1969. — 159 с.

81. Лерш Ф. Розуміння особи у психології / Филипп Лерш // Гуманістична психологія : антологія [в 3-х т.] / [за ред. Р. Трача, Г. Балла]. — К. : Пульсари, 2001. — Т. 1. — С. 93—109.

82. Макаренко А. С. Половое воспитание / Антон Семенович Макаренко // Собрание сочинений [в 7-ми т.]. — М. : Педагогика, 1957. — 2-е изд. — Т. 4. — С. 407—413.

83. Максименко С. Д. Загальне поняття про особистість та її структуру / Сергій Дмитрович Максименко // Особистість в психологічних дослідженнях / [упоряд. С. Д. Максименко, М. В. Папуча ; за заг. ред. С. Д. Максименка]. — Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2005. — С. 131—144.

84. Максимчук Н. П. Психологія сексуального розвитку : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / Наталія Петрівна Максимчук. — Кам'янець-Подільський : ПП О. А. Буйницький, 2006. — 144 с.

85. Маркова М. В Стратегічні питання психопрофілактики порушення сексуальної поведінки у молоді / Маріанна Владиславівна Маркова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://novosti.mif-ua>. — Назва з контейнера.

86. Мартинюк І. О. Образно-символічне відображення трансформаційних процесів у масовій свідомості / Ігор Орестович Мартинюк // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства : наукові доповіді і повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції / САУ, ІС НАНУ ; [за ред. М. О. Шульги, В. М. Ворони]. — К. : САУ, ІС НАНУ, 2003. — С. 522—525.
87. Маслоу А. Психология бытия / Абрахам Маслоу ; [пер. с англ.]. — К. : Ваклер, 1997. — 406 с.
88. Міжнародна організація ЕКПАТ / ЕСПАТ International [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.lastrada.org.ua/news. — Назва з контейнера.
89. Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.lastrada.org.ua. — Назва з контейнера.
90. Мілет Кейт Сексуальна політика / Кейт Мілет ; [пер. з англ.]. — К. : Основи, 1998. — 619 с.
91. Молль А. Половая жизнь ребенка / Альберт Молль ; [пер. с нем. Л. Рохальского ; под ред. Б. И. Бентовина]. — СПб. : Новая жизнь, 1909. — 268 с.
92. Молодь України у дзеркалі соціології / [заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременка]. — К. : УІСД, 2001. — 210 с.
93. Мороз Л. І. Вплив батьків на формування ціннісних орієнтацій у сфері міжстатевих взаємин / Людмила Іванівна Мороз // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : наук.-метод. зб. [за ред. Т. В. Говорун]. — К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. — С. 83—91.
94. Нагаев В. В. Психология сексуальной безнравственности / Виктор Васильевич Нагаев. — Сыктывкар : Общество психологов СССР ; Коми респ. отделение, 1990. — 224 с.

95. Найпопулярніші форми роботи щодо формування здорового способу життя [Електронний ресурс]. — Режим доступу : revolution.allbest.ru/pedagogics/00021516_0.html. — Назва з контейнера.

96. Наслідки жорстокого поводження та незадоволення потреб дітей відповідно до їхніх вікових особливостей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dcssm.gov.ua/242.1016.0.0.1.0.phtml>. — Назва з контейнера.

97. Невмержицька О. Два підходи до статевого виховання в українській школі / Олена Невмержицька // Освіта. — 2003. — № 51. — С. 14—15.

98. Ніколенко О. С. Профілактика й корекція девіантної поведінки підлітків : наук.-метод. посіб. / Олександра Семенівна Ніколенко. — Чернівці : Рута, 2004. — 80 с.

99. Новоженев Ю. И. Статус-секс и эволюция человека / Юрий Иванович Новоженев. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. — 160 с.

100. Нравственное поведение // Российская социологическая энциклопедия / [под. общ. ред. академика РАН Г. В. Осипова]. — М. : НОРМА-ИНФА·М, 1999. — С. 383.

101. Общественное здоровье и здравоохранение : учебное пособие / [под ред. В. С. Лучкевича и И. В. Полякова]. — СПб : [б. и.], 2005. — 54 с.

102. Олефір В. І. Адміністративно-правове регулювання протидії нелегальної міграції та торгівлі людьми : монографія / Віктор Іванович Олефір. — К. : МВС України, 2004. — 308 с.

103. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / Валентина Михайлівна Оржеховська. — К. : Віан, 1996. — 352 с.

104. Парфанович І. І. Соціальна профілактика / Іванна Іванівна Парфанович. — Тернопіль : ТДПУ, 2009. — 159 с.

105. Пекло сексуального рабства. Неповнолітні секс-рабині [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.chas.cv.ua>. — Назва з контейнера.

106. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, Р. Г. Новгородський. — Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2007. — 239 с.

107. Підлітковий вік як чинник ризику ВІЛ-інфікування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://helpme.com.ua/ua>. — Назва з контейнера.

108. Половое воспитание, сексуальное образование и подготовка к семейной жизни [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://logopediya.com/books-pedagogika/polovoe-voospitanie.php>. — Назва з контейнера.

109. Предупреждение преступности // Криминология : учебник [для вузов] / [под ред. А. И. Долговой]. — М. : Норма, 2005. — С. 435—454.

110. Програма – “Ми радітимемо спасінням Твоїм і підіймемо стяг в ім’я Бога нашого” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ucrlc.org.ua. — Назва з контейнера.

111. Програма – “Тіло – храм Святого Духа” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.gr.lviv.ua. — Назва з контейнера.

112. Програма “Життя на розпутьті” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : crossroads.org.ua/index.ph. — Назва з контейнера.

113. Проституція в Україні : кримінал чи бізнес? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://socio-lab.osvita.com.ua>. — Назва з контейнера.

114. Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми / [за ред. академіка Академії правових наук України, д. ю. н., проф. В. І. Борисова та д. ю. н., проф. Н. О. Гутової]. — Х. : Одиссей, 2005. — 288 с.

115. Профілактика // Большой толковый психологический словарь [в 2-х т.] / Ребер Артур (Penguin) ; [пер. с англ.]. — М. : Вече, АСТ, 2000. — Т. 2 (П-Я). — С. 133.

116. Профілактика // Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2007. — С. 1177.

117. Профілактика наркоманії у дитячому, підлітковому та молодіжному середовищі : довідник для соціальних працівників, вчителів, шкільних

психологів, батьків / Б. П. Лазаренко, О. Т. Баришполец, Н. Ю. Максимова та ін. ; [за ред. Б. П. Лазаренка]. — К. : Держсоцслужба, 2005. — 300 с.

118. Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі // Соціальна педагогіка : навч. посіб. / А. Й. Капська, Л. І. Міщик та ін. — К. : ДЦССМ, 2000. — С. 253—259.

119. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / [за ред. О. П. Петрашук та І. І. Цушка]. — К. : Ніка-Центр, 2003. — 248 с.

120. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді / [О. Яременко, О. Балакірева, Н. Бутейко, О. Вакуленко та ін.]. — К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. — 111 с.

121. Румянцев Н. Е. Проблема полового воспитания с психологической точки зрения / Н. Е. Румянцев. — СПб. ; Варшава : Изд. журн. “Обновление школы” [под ред. А. Зачиняева], 1914. — 61 с.

122. Секс-бізнес в Україні : спроба соціального аналізу / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустьян та ін. — К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2001. — 159 с.

123. Сердюк А. А. Профилактика наркотизма в системе народного образования : методические и организационные аспекты чтения спецкурсов / Алексей Александрович Сердюк // Профилактика наркомании : организационные и методические аспекты. Итоговые материалы международного проекта / [сост. И. П. Руденко]. — Харьков : Финарт, 2002. — С. 102—123.

124. Сечейко О. В. Психологічні детермінанти сексуальної поведінки підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Олена Віталіївна Сечейко / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. — К., 2000. — 228 с.

125. Сечейко О. В. Статеве виховання підлітків у сучасних умовах / Олена Віталіївна Сечейко // Педагогіка і психологія. — 2000. — № 4 (25). — С. 93—98.

126. Ситуація польської та української сім'ї в контексті сучасних суспільно-культурних викликів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.family-institute.org.ua. — Назва з контейнера.

127. Скільки коштує розбещення неповнолітніх? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://h.ua/story/342126>. — Назва з контейнера.

128. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / [за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної]. — К. : Держсоцслужба, 2005. — 344 с.

129. Станская А. А. Проституция несовершеннолетних – социальная и правовая проблема общества / Алла Анатольевна Станская. — СПб : Асланов ; Юрид. центр Пресс, 2005. — 336 с.

130. Сучасні підходи до профілактики [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ccf.org.ua/ru. — Назва з контейнера.

131. Терапия средой : терапевтическое сообщество // Техники консультирования и психотерапии / [пер. с англ. М. Будыниной, С. Лихацкой, Г. Миннигалиевой ; ред.-сост. У. С. Сахакиан]. — М. : Апрель Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2000. — С. 530—571.

132. Технологія діяльності соціального працівника щодо профілактики адитивної поведінки молоді // Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / [за заг. ред. проф. А. Й. Капської]. — К. : [б. в.], 2000. — С. 106—127.

133. Трубавіна І. М. Соціальна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб. / Ірина Миколаївна Трубавіна. — К. : ДЦССМ, 2002. — 132 с.

134. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі : вживання, залежність, ефективна профілактика / [О. Яременко, О. Балакірева, О. Стойко та ін.]. — К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді ; Український ін-т соц. досліджень, 2005. — Кн. 7. — 196 с.

135. У Запоріжжі накрыли он-лайн порностудію : Новини УНІАН [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-467983.html>. — Назва з контейнера.

136. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [Електронний

ресурс]. — Режим доступу : materinstvo.org/articles/childrens_rights_additional_protocol.php. — Назва з контейнера.

137. Фіцула М. М. Відхилення у поведінці неповнолітніх : шляхи їх попередження та подолання : навч.-метод. посіб. / М. М. Фіцула, І. І. Парфанович. — Вид. 2-ге, переробл. і допов. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. — 432 с.

138. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / Зигмунд Фрейд ; [пер. з нім.]. — К. : Основи, 1998. — 709 с.

139. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / Зигмунд Фрейд ; [пер. с нем.]. — Минск : ООО Попурри, 1997. — 480 с.

140. Хиршфельд Магнус – известный немецкий врач, сексолог [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.peoples.ru. — Назва з контейнера.

141. Центр соціальних експертиз. Попередні оцінки поширення торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://csep.org.ua>. — Назва з контейнера.

142. Церква і статеве виховання у сім'ї [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ugcc.lviv.ua>. — Назва з контейнера.

143. Чупрій Л. Духовні цінності як основа відродження української нації / Леонід Чупрій [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://h.ua/story/249848>. — Назва з контейнера.

144. Швед О. В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище : тенденції і шляхи профілактики : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / Ольга Володимирівна Швед. — Харків, 2006. — 21 с.

145. Шиделко А. Проблема профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат у житті суспільства / А. Шиделко // збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції “Наукове літо – 2011”. — К. : НАІРІ, 2011. — Ч. I. — С. 65—69.

146. Шиделко А. Соціально-педагогічна діяльність державних, громадських і релігійних організацій щодо профілактики статевої деморалізації в Польщі / А. Шиделко // Нові технології навчання. Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. — Київ ; Вінниця : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Академія Міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, 2009. — Спецвип. 58. — Ч. 2. — С. 407—412.

147. Шиделко А. Соціологічні аспекти розвитку секс-бізнесу в Україні та за кордоном / А. Шиделко // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 3. — С. 164—176.

148. Шиделко А. В. Вплив оточуючого середовища на формування негативних стереотипів статевої поведінки у підлітків / А. В. Шиделко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : збірник наукових праць / [за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О. Г. РОМАНОВСЬКОГО]. — Харків : НТУ “ХПІ”, 2008. — Вип. 18 (22). — С. 134—141.

149. Шиделко А. В. Проституція неповнолітніх як крайній прояв статевої деморалізації / А. В. Шиделко // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики : міжнародний міжвузівський збірник наукових праць. — Запоріжжя : ГУ “ЗІГМУ”, 2011. — Вип. 50. — С. 434—441.

150. Шиделко А. В. Рівні профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат / А. В. Шиделко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць / [ред. кол. : І. А. Зязюн (голова) та ін.]. — Київ ; Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. — Вип. 18. — С. 160—166.

151. Шиделко А. В. Роль інформаційних джерел у формуванні стереотипів статевої поведінки неповнолітніх / А. В. Шиделко // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи :

збірник наукових праць / [за ред. М. М. Козяра та Н. Г. Ничкало]. — Львів : ЛДУ БЖД, 2009. — Ч. 2. — С. 260—263.

152. Шиделко А. В. Роль соціальних зв'язків у формуванні статевої культури підлітків / А. В. Шиделко // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Серія : Соціологія і політичні науки. — Одеса, 2011. — Т. 16. — Вип. 10. — С. 678—683.

153. Шиделко А. В. Соціально-педагогічні аспекти проблеми сексуальної експлуатації дітей / А. В. Шиделко // Від конфлікту до порозуміння : теорія і практика громадянського суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — Львів : Вид-во ЦНТІ, 2007. — С. 235—239.

154. Шиделко А. В. Статева деморалізація : ключові поняття і прояви / А. В. Шиделко / Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. — Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. — 2011. — № 6(80). — С. 101—104.

155. Шиделко А. В. Стратегії профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні / А. В. Шиделко // Социальные технологии. Актуальные проблемы теории и практики : международный межвузовский сборник научных работ. — Запорожье : ГУ “ЗИГМУ”, 2008. — Вып. 38. — С. 449—457.

156. Щербатых Ю. В. Психология любви и секса / Юрий Викторович Щербатых. — М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. — 417 с.

157. Sekiera C. Psychoprofilaktyka patologii społecznej / Czesław Sekiera // Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych. — Lublin : TNPWN, 1998. — S. 21—24.

158. Drażkowska A. Szwedzki model wychowania seksualnego — zarys problematyki / A. Drażkowska // Edukacja w świecie współczesnym. — Kraków : Impuls, 2000. — S. 202—255.

159. Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny. Działalność, publikacje, informacje o aborcji, antykoncepcji, edukacji seksualnej [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.federa.org.pl. — Назва з контейнера.

160. Hendler L. Kompetencje nauczyciela przedmiotu “Wiedza o życiu seksualnym człowieka” / L. Hendler // *Pedagogika w systemie akademickiego kształcenia nauczycieli*. — Bydgoszcz-Kraków : Impuls, 1999. — S. 212—218.

161. Imieliński K. *Manowce seksy* / Kazimierz Imieliński. — Łódź : Ravi, 1990. — 188 s.

162. Kałdon B. *Profilaktyka alkoholowa w szkole* / Barbara Kałdon. — Stalowa Wola : Fundacja Uniwersytetu w Stalowej Woli, 2003. — 154 s.

163. Kluczowa rola rodziny i szkoły w wychowaniu seksualnym [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.prywatnezdrowie.pl. — Назва з контейнера.

164. Knapik A. Zjawisko prostytucji nieletnich dziewcząt jako wskaźnik bezradności współczesnego wychowania / Aldona Knapik // *Opieka. Wychowanie. Terapia*. — 2002. — № 3. — S. 21—26.

165. Kozakiewicz M. Sporne problemy wychowania seksualnego / Matylda Kozakiewicz // *Problemy Rodziny*. — 1974. — № 2. — S. 8—12.

166. Kurzępa J. Praca socjalna na ulicy w warunkach szczególnego ryzyka / Jacek Kurzępa // *Pedagogika społeczna*. — 2005. — № 4. — S. 22—33.

167. Kurzępa J. Prostytucja nieletnich na świecie / Jacek Kurzępa // *Młodzież pogranicza – “świnki”, czyli o prostytucji nieletnich*. — Kraków : Impuls, 2001. — S. 175—186.

168. Malec A. O sytuacji młodocjanych matek / A. Malec // *Pedagogika opiekuńczo-wychowawcza*. — 2004. — № 2. — S. 35—38.

169. Moczyłowska J. Prostytucja nieletnich dziewcząt (Uwarunkowania rodzinne) / Joanna Moczyłowska // *Problemy alkoholizmu*. — 1994. — № 11 (464). — S. 4—6.

170. Novak A. Prostytucja jako zjawisko patologiczne – problemy definicyjne, kategorie, uwarunkowania prostytucji / A. Novak, E. Wysocka // *Problemy zagrożenia społecznym światem*. — Katowice : Videograf II, 2001. — S. 154—163.

171. Osoby prowadzące wychowanie seksualne [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mateusz.pl>. — Назва з контейнера.

172. Policja.pl – Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.policja.pl/portal.php>. — Назва з контейнера.

173. Położyć kres dziecięcej prostytutce i pornografii. Rozmowa z Kingą Sakwińską // Problemy opiekuńczo-wychowawcze. — 1996. — № 10. — S. 2—17.

174. Ptaszek D. Prostitution [Електронний ресурс] / D. Ptaszek. — Режим доступу : www.berdi.prv.pl. — Назва з контейнера.

175. Raport o stanie zagrożenia demoralizacją i przestępczością nieletnich oraz patologiami wśród dzieci i młodzieży w województwie wielkopolskim [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.narkomania.org.pl/czytelnia. — Назва з контейнера.

176. Raport o sytuacji polskich rodzin. — Warszawa : Akademickie “Żak”, 1998. — 288 s.

177. Rymarz T. Sytuacja emocjonalno-społeczna nieletnich matek wychowujących nieślubne dzieci / Tadeusz Rymarz // Pomoc społeczna i praca socjalna wobec problemów społeczności (wybrane zagadnienia z teorii i praktyki) / [pod red. E. Trafiałek i in.]. — Tarnobrzeg : PWSW, 2004. — S. 421—428.

178. Soszynska M. La Strada znaczy ulica / Magdalena Soszynska // “Los”. Czasopismo samopomocy. — 1998. — № 5. — S. 6—7.

179. Staszewska A. La Strada / Anna Staszewska // “Niebeska Linia”. Dwumiesięcznik poświęcony problematyce przemocy w rodzinie. — 2002. — № 5. — S. 25—28.

180. Szydelko A. Czynniki rozpowszechnienia zjawiska demoralizacji płciowej nieletnich dziewcząt na Ukrainie / Anna Szydelko // Povol'no diecku i rodziniew situacii kryzysowej. — Stalowa Wola ; Sandomierz : Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2008. — S. 105—113.

181. Szydelko A. Możliwości przystosowania polskich doświadczeń z profilaktyki demoralizacji seksualnej osób nieletnich do współczesnych warunków

ukraińskich / Anna Szydelko // Współczesne zagrożenia psychospołecznego funkcjonowania człowieka / [pod red. Barbary Kałdon, Ireny Kurlak]. — Ostrowiec Świętokrzyski : Nauka Edukacja Rozwój, 2010. — S. 151—158.

182. Wychowanie seksualne po katolicku [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://interia360.pl/artukul/wychowanie-seksualne-po-katolicku>. — Назва з контейнера.

183. Zielińska M. Wychowanie seksualne wobec zmian zachowań seksualnych młodzieży polskiej – analiza wyników badań własnych / Magdalena Zielińska // Ginekologia Praktyczna. — 2007. — № XV. — S. 34—38.

Класичний
Приватний
Університет

Україна, 69002 тел. (061) 764-57-15
м. Запоріжжя, (0612) 63-99-73
Жуковського, 70 "Б" факс (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

CLASSIC
PRIVATE
UNIVERSITY

70 "B", Zhukovskogo st., tel. (061) 764-57-15
69002 Zaporizhja, (0612) 63-99-73
UKRAINE fax (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

№ 1984/1

“27 вересня 2011 р.

ДОВІДКА

Видана Шиделко Анні Володимирівні в тому, що вона приймала участь у виконанні науково-дослідних робіт у межах комплексної теми “Соціальні дисфункції в сучасному українському суспільстві” (номер державної реєстрації 0110U003967) яку виконує кафедра соціології та соціальної роботи.

Автор приймала участь у якості співвиконавця НДР. У межах виконання теми автором було розроблено підрозділ: “Пошук та обґрунтування шляхів соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат”.

Ректор Класичного
приватного університету

В.М. Огаренко

Класичний
Приватний
Університет

CLASSIC
PRIVATE
UNIVERSITY

Україна, 69002 тел. (061) 764-57-15
м. Запоріжжя, (0612) 63-99-73
Жуковського, 70 "Б" факс (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

70 "B", Zhukovskogo st., tel. (061) 764-57-15
69002 Zaporizhja, (0612) 63-99-73
UKRAINE fax (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

№ _____ “_____” _____ 20____ р.

аспіранткою кафедри соціології та соціальної роботи КПУ знайшли застосування в навчальному процесі Класичного приватного університету.

Зокрема наукові результати даних досліджень використовуються при викладанні курсів:

“Соціалізація особистості”;

“Соціальна робота з різними групами клієнтів”;

“Інноваційні методики у соціальній роботі”.

Також отримані матеріали та наукові результати використовуються студентами кафедри соціології та соціальної роботи при підготовці курсових та дипломних робіт.

Ректор КПУ

Доктор наук з державного управління, професор

Огаренко Віктор Миколайович

Проректор з навчально-методичної роботи
доктор педагогічних наук, професор,

Гура Олександр Іванович

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

79005, м. Львів, пл. Петрушевича, 2
E-mail: pto@lviv.gu.net

тел. 276-45-63, 276-27-53
тел./факс 276-45-65

Від _____ № _____
На № _____

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата соціологічних наук
Шиделко Анни Володимирівни

Протягом 2009 – 2010 рр. на базі ПТНЗ м. Львова та Львівської області проводилась апробація навчально-методичного посібника “Етика і психологія сімейного життя” (для ПТНЗ) (обсяг 6,5 авт. арк.) в процесі вивчення факультативного предмета “Етика і психологія сімейного життя” з метою підвищення обізнаності учнівської молоді з питань історії української родини, етики і психології сімейного життя, з основ психосексуального розвитку та міжстатевих відносин, а також виявлення доступності викладеного матеріалу, його впливу на підвищення культури міжособистісного спілкування та соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат. Посібник містить філософські, соціальні, педагогічні, психологічні та медичні аспекти підготовки молоді до сімейного життя, які розкриті у п’яти розділах, одинадцятьох додатках, а також представлений список використаної та рекомендованої літератури. Результати дослідження апробувалися та впроваджувалися в навчальний процес методистами, психолого-педагогічними працівниками, які викладають означений предмет, а також заслуховувалися на семінарах, “круглих” столах, методичних і педагогічних нарадах, засіданнях методичних об’єднань психолого-педагогічних працівників.

Науково-дослідна робота Шиделко А. В. із проблеми підготовки підростаючого покоління до сімейного життя та соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат підтверджує використання результатів дисертаційного дослідження в навчально-виховному процесі закладів професійно-технічної освіти, має практичну та наукову цінність, відповідає сучасним потребам суспільства.

Директор НМЦ ПТО
у Львівській області

В. М. Бобко

**Довідка про впровадження
Львівський професійний ліцей побутового обслуговування**

11.02.08 р., № 8

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження видана Шиделко А. В. в тому, що нею проведено семінар на тему “Комерційна сексуальна експлуатація дітей – причини та наслідки” із студентами груп № 103-104, № 101-102 спеціальності “Перукар-модельєр”, що підтверджує використання результатів її дослідження в навчально-виховному процесі закладу.

Директор

М. Федюк

**Довідка про впровадження
Львівський професійний ліцей харчових технологій**

1.02.06 р., № 42

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження видана Шиделко А. В. в тому, що нею проведено “круглий стіл” на тему “Профілактика статевої деморалізації серед дівчат” із студентами групи О-9. спеціальності “Обліковець”, що підтверджує використання результатів її дослідження в навчально-виховному процесі.

Директор

Н. С. Склярчук